6

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ

1989

YU ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Svevlad Slamnig
Godina izdavanja i tiskanja: 1989.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana, osim subote, od 11 do 13 sati.

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 50.000 dinara.

Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
2424091010

Tisak: GRO »Tipografija« Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Hrvatske, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 6 ZAGREB, studeni – prosinac 1989. GOD. XXII

Radovan GRGEC

Uz rub (67)

Uoči Božića, sjećajući se rođenja druge božanske osobe kao siromašnog ljudskog djeteta prije dva tisućljeća, ne mogu a da ne mislim na one koje nam je to Dijete ostavilo kao podsjetnik na svoju stalnu prisutnost među nama: na siromašne, bespomoćne, nemoćne, malene... U tu kategoriju spadaju svakako i oni koji u očima »profinjene« buržoazije predstavljaju smetnju i nagrđivanje njihovih blještavih putova i našminkanih fasada: prosjaci, bolesnici, progonjeni, izgnani, kljasti, hromi... Ukratko svi oni koji su oduvijek bili tu da nas podsjete na svojega velikog Prijatelja i Oslobodiltelja.

Volio bih prišapnuti našim gradskim i crkvenim »ocima«, koji nikako da se pomire s tom bijedom što hoda ili šepa na jednoj nozi, da bi barem sada mogli pustiti na miru te »neradnike« i »odrpance«, kakvi oni bili da bili. Barem sada kada glad, nezaposlenost i besparica prodiru u sve slojeve puka. Htio bih im reći, napose onima koje zovu »duhovnim ocima«, da su ti siromasi i bijednici u svim vremenima bili »dekor« naših prošteništa i svetišta, katedrala i crkvica.

Među katoličkim književnicima od formata koji su na poseban način bili zaokupljeni problemom siromaštva i bijede naročito se ističe *Léon Bloy,* i sâm veliki siromah. Za njega je siromaštvo bilo preduvjet za svetost, prvo blaženstvo. Njegova su djela izraz čežnje za pravdom i protest protiv nepravde koja pogađa malene i slabe. Sam je sebe nazivao »nezahvalnim prosjakom«, koji kako reče *Albert Béguin,* »expectans expectavit«, nestrpljivo iščekuje »kozake i Duha Svetoga«. U njegovu najpoznatijem romanu »Siromašna žena« čitamo i ove riječi: »Ne ulazi se u raj sutra ili prekosutra, nego danas, kad si siromašan i raspet«.

Tu tešku istinu shvatili su najbolje sveci, kao npr. *Franjo Asiški,* »Franciscus pauper et humilis«. Veličinu malenih, skromnih i siromašnih vidi onaj koji je »krotak i ponizan u srcu«. Ta »veličina malenih« nije nečija duhovita dosjetka nego prvenstveno srž evanđeoskog Govora na gori i paradoksa blaženstva, izazov »mudros-

ti« i »veličini« ovoga svijeta, od kojega je Bog sakrio ono što je objavio malenima. Naravno da veličina malenih promiče našem oku i srcu, zaokupljenima drugim vidicima i brigama, ali ne promiče Onome »koji iz gliba podiže siromaha« (Ps 113) i koji se zakleo da neće zaboraviti nepravde, koje »dobrostojeći« i »snalažljivi« nanose njegovim »mezimcima« (usp. Am 8), kao što neće ni zaboraviti dobra djela, usluge i milosrđa što ih netko iskazuje najmanjima od njegove braće.

Otkako je Radosna vijest obasjala ovu »suznu dolinu«, znamo da je karitas temelj i ishodište kršćanske etike. Ni kršćanska demokracija ne može se zamisliti bez karitasa, bez ljubavi i brige za marginalizirane. U svom djelu »Kršćanstvo i demokracija« *Jacques Maritain* piše da je kršćanska ljubav kvasac socijalnog i političkog života naroda. Politička i društvena demokracija za njega je vremenita manifestacija evanđeoskog nadahnuća. U današnje vrijeme, kada smo nakon »pohvale umijeću izdaje« dočekali i »apologiju laži« *(Gilles Barbedette),* kada se prevrtljivost i snalažljivost na račun drugoga smatra dokazom sposobnosti i inteligencije, potrebnije je nego ikada unijeti u politiku kršćanska načela ljubavi i pravde kao životni kvasac.

Razumljivo je što mnogi suvremenici postaju sve svjesniji potrebe povezanosti etike s ekonomijom, znanošću i politikom (kao jednim od vidova karitasa). Takav stav nije suprotan ni *Straussovoj* »solidarnosti između politike i morala«, ni *Schmittovoj* »političkoj teologiji«, ni suvremenoj »Business Ethics«, ni *Witgensteinovim* mislima iz »Tractatusa«.

Svi smo mi željni ljubavi i milosrđa, tj. djelotvorne svetosti. To je čežnja i naših suvremenih agnostičkih mislilaca i književnika, čežnja koju je izrazio i *Ionesco* u svom nedavnom intervjuu časopisu »La Vie«. Ta »djelotvorna etika« važnija je od svih postulata političke, ekonomske i »tržišne« logike, za koju ne postoje ni »prosjaci« ni marginalizirani. Konkretna realizacija etičkih principa važnija je od svih teoretiziranja, »filozofiranja« i brbljanja o uzvišenosti Dobrote i Ljepote.

* * *

Reći će tkogod da harangiram protiv bogatih i bogatstva. Mislim da se ne valja boriti protiv ljudskog napretka i blagostanja, nego protiv buržujskog mentaliteta imanja i posjedovanja, koji predstavlja antievanđeosku ljestvicu vrednota i alijenaciju. Što se, pak, tiče bogatih i bogatstva, mislim da je imao pravo papa *Leon I.* koji je govorio kako je Bog bogatima dao bogatstvo da ga stave u krilo siromašnih.

Povezanost etike s politikom i ekonomijom najbolje se pokazuje našim konkretnim ponašanjem i stavovima prema siromašnima, malenima, progonjenima, nemoćnima, neuglednima, ukratko marginaliziranima. Ti stavovi su test svih naših uznositih propovijedi, deklamacija i deklaracija o kršćanskoj etici i o ljubavi prema bližnjemu. Uostalom, evanđelje nam daje najbolje recepte kako ćemo te stavove provesti u život. Na njima treba da se zasniva politika, ekonomija i demokracija kršćanskog usmjerenja i nadahnuća. To vrijedi i za hrvatski narod premda se, i opet ponavljamo, hrvatstvo ne može poistovjećivati s katolicizmom i kršćanstvom.

Među hrvatskim velikanima bilo je uvijek ličnosti i političara koji su shvaćali važnost moralnih i etičkih načela u osobnom i javnom životu. Nadamo se da takvih ima i danas, ali se ipak s nostalgijom u srcu pitamo: gdje su? Gdje su Zrinski-Frankopani? Gdje su naši Katoni koji su poput *Starčevića* bili političari i »ideolozi«,

ali su ostali čestiti i pošteni. Za njih Dobrota i Ljepota, Ljubav i Pravda nisu bile samo apstrakcije nego konkretna stvarnost.

Ove godine slavimo širom Hrvatske i svijeta gdje žive Hrvati 900. obljetnicu smrti »dobroga kralja« *Zvonimira.* O našim Trpimirovićima, bez obzira na relativnu vrijednost vjerodostojnosti nekih povijesnih podataka iz njihova vremena, valja govoriti upravo sada kada se i opet čuju zlokobni glasovi o hrvatskoj »nedržavotvornosti« i »nepovijesnosti«. Dobro je da su se razne proslave i Zvonimirove i drugih obljetnica održavale upravo na prostoru unutar »trokuta« *Knin-Nin-Solin,* dakle na prostoru koji s pravom zovemo »kolijevkom hrvatske države«.

Na tom je prostoru nikla mlada država Trpimirovića, među kojima se *Zvonimir,* o kojemu pišemo i u ovom broju »Marulića«, ističe svojom državničkom razboritošću. Nema više Trpimirovića, koji zajedno s don *Franom Bulićem* počivaju na toj zemlji pod blagoslovom Gospe od Otoka. Njihova sidra i žezla prekrila je rđa stoljetnog zaborava, a usred Knina čujemo povike: »Ovo je Srbija!« Buldožeri »izniveliraše« Solinsko polje, a u susjedstvu crkvice sv. Nikole u Prahuljama duboko u noć odzvanja buka iz diskoklubova (»Saturnus« je i devizna atrakcija!).

Činjenicama valja pogledati uoči. Istina je da nam je povijesno pamćenje sve bljeđe, a bez memorije nema ni identiteta. Radi se tu o sveukupnosti mišljenja (Gedachtes), koje se, prema *Heideggeru,* nalazi u misli (Gedanke) i u pamćenju (Gedächtnis), a zapravo je srce i duša pojedinaca i nacija.

Nažalost, kao nacija, starimo, gubimo se, umiremo i raseljujemo se. No, još nas ima. I dok je srca... Još smo tu, »na tvrdoj siki«. Još postoji svijest i osjećaj pripadnosti jednom imenu, jednoj naciji.

Pa ipak, ako pogledamo statističke podatke, mortalitet je veći od nataliteta, broj pobačenih veći od broja rođenih. Strašno! Potrebna je snažna injekcija da se nacija koja izumire prene, potrebna je etička i moralna svijest i savjest, hrabrost. Valja početi od sebe samih i od vlastitih obitelji. Kako su potresno zvučali pojedini referati i govori na listopadskom *Međunarodnom obiteljskom kongresu u Zagrebu!* Slušajući te govore ili gledajući III. program televizije, koja ih je prenosila, koliki su se Hrvati morali zamisliti i postidjeti! Morali bismo se svi zapitati ne želimo li mi to da vjetar »trga strulu krpu-zastavu izumrla naroda« *(D. Horvatić).*

Iako se pravi nacionalni i vjerski duh ne može prvenstveno obnoviti i preporoditi gomilanjem spektakularnih manifestacija, obljetničkih proslava i raznih simpozija, valja priznati da su neki od ovogodišnjih skupova bili zaista snažan poticaj buđenju svijesti o našem podrijetlu, identitetu i jedinstvu. Tu, naprimjer, mislim na skup prigodom otkrivanja spomenika popu glagoljašu, koji smo najavili na ovom mjestu već početkom godine, ili na listopadski okrugli stol *»Književnost između dvije domovine«* i na prigodnu izložbu u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci (na kojoj su bile izložene i neke ćirilometodske edicije).

Istodobno je u Rimu, prigodom proslave 400. obljetnice crkve sv. Jeronima i 200. obljetnice istoimenog zavoda, koji resi *Kljakovićeva* »Krunidba kralja Zvonimira«, progovorio Hrvatima i ostalima prisutnima, uz našega kardinala *Franju Kuharića,* i sâm *Ivan Pavao II,* veliki naš prijatelj.

Osjetili smo tada kako su katkada smiješne sve te naše lokalpatriotske ambicije, svađe, antagonizmi i »pluralizmi«. Osjetili smo da smo jedno i taj osjećaj izrazili riječju i svečanom šutnjom, molitvom i pjesmom. Shvatili smo da se Hrvatska proteže daleko

izvan granica domovine i iznad naših osobnih ambicija. Kao da nam je srcem prostrujala obnovljena svježa krv.

Doista, ranjenom, ostarjelom i nekrotiziranom tkivu našega nacionalnog bića potrebna je transfuzija, revitalizacija i restauracija. Neki se već mršte kad spomenem riječ »restauracija« jer ih ta riječ podsjeća na *Ratzingera,* Burbone ili madžarone. Uostalom, nazovite tu injekciju obnove, pomlađenja i obraćenja kako hoćete! Važno je da shvatimo kako bez te obnove i revitalizacije nećemo ni preživjeti, a kamoli zaživjeti punim životom. Valja nam se ponovno roditi i uskrsnuti. Eto, s tim mislima i osjećajima približujemo se proslavi našeg Božića.

SRETAN BOŽIĆ I NOVU GODINU
ŽELI OD SRCA
HKD SV. ĆIRILA I METODA I HKR MARULIĆ

KNJIŽEVNE VEČERI HKD

2. XI. 1989 – dr. Đuka Marić: **750 obljetnica Đakova**
9. XI. 1989 – Stjepan Sulimanac: **Moje pisanje i stradanje**
16. XI. 1989 – ing. Drago Stipac: **Migraciona kretanja u Bosni i Hercegovini**
23. XI. 1989 – prof. Vladimir Dumbović: **Meksiko u riječi i pjesmi**
7. XII. 1989 – odvj. Ivan Gabelica: **Život i rad dr. Dominika Mandića**
14. XII. 1989 – dr. Stanko Vitković: **Djelovanje biskupa Mahnića u Hrvatskoj**
21. XII. 1989 – prof. Nevenka Nekić: **Ban Jelačić – in memoriam**

T. J. H. MAR

Cvil nad rasutom baščinom

Cvilu to mi cviljaše
tužna majka Hrvatska
Cvilu to mi cviljaše
djeci svojoj na odlasku
O turobna li ogledala
u kojemu vas gledam kako odlazite
golema li bola
kojega nikad ne ću zaliječiti
Još od Krbavskoga razboja
prepuštate polja trnu i piriki
ostavljate nepokopane u borbi pale očeve
kao plijen i hranu zvijerima i pticama
Ostajem sve više sama
među mrtvacima i nerođenom djecom
Umriješe oni
koji hrabro stajahu na vratima
neprijatelj nije mogao ući
dok su oni budno stražarili
Zar ne vidite da se vašim odlaskom
umanjuje nesretna domovina
U napuštenoj domovini
povećavate mrak
svakim svijetlom što ste ga užegli u tuđini
gdje je svjetlosti dosta
Odlaskom svakog od vas
jedno je zeleno stablo manje
paleći svjetionik bilo gdje na svijetu
jedan gasite ovdje
Jadnih li majki
koje rodiše djecu za tuđi narod
moju žalost ne mogu izreći ni riječi ni glas
već samo lelek neprestani
Dok se vi dico moja gostite novim vinima
žeđ vaša majka mutnom ublažuje vodom
pregorka li pića
u kojemu su pomiješani otrovi
Nekada ogrnuta
zlatom izvezenim opravama
sad trulom vrećom skrivam
stidne dijelove tijela
Zaboravili ste djeco da ljubav prema domu
nadmašuje sve ostale ljubavi
u zahvalnih ljudi ništa ne smije biti
važnije od domovine
Crni oblak mrači mi oči
oslijepila sam ništa ne vidim
Bože koji nogama gaziš gromove
odgodi kaznu koju zaslužujemo
odvrati bijes svoj
odagnaj toliku propast
Ti znaš da se ne možemo održati
bez Tvoje pomoći
Potakni Bože srca moje djece
da priskoče u pomoć ugroženoj domovini
ne može se ljudski živjeti
u zemlji neslobodnih ljudi
koju je zarobila noć zaledila zima
gdje sunce slobode baščinu ne grije

NOVE PUBLIKACIJE

1. **STUDENCI** – list župe Studenci, broj za Sve Svete i Božić 1989, 2/1989. Izdavač: Župski ured sv. Ilije – Studenci.
2. **Zvonimir Bartolić: SJEVERNOHRVATSKE TEME,** knjiga 4. »Zrinjski«, Čakovec 1989.
3. **SVETA CECILIJA,** broj 3/1989. HKD Zagreb, 1989.
4. **Tomo Vereš: PRUŽENE RUKE.** Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1989.
5. **Željko Rudolf Pavličić: STVORITELJ VIDLJIVOG I NEVIDLJIVOG SVIJETA.** HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1989.
6. **FRANJEVAČKA VISOKA BOGOSLOVIJA U MAKARSKOJ, 250. OBLJETNICA (1736 – 1986).** Izdavač: Franjevačka visoka bogoslovija Makarska, 1989.
7. **Pavao Despot: DRAGA, NEKA TI TO U NAVIKU PRIJEĐE.** Pjesme. Centar za informacije i publicitet, Zagreb, 1989.
8. **Dr. fra Ivo Bagarić: DUVNO – POVIJEST ŽUPA DUVANJSKOG SAMOSTANA – prigodom 150. obljetnice današnje župe Duvno: 1839 – 1989.** »Sveta baština«, Duvno, 1989.
9. **Nikola Tintić: POTONULO DESETLJEĆE – STIHOVI II.** Naklada autorova. Zagreb, 1989.

Stjepan KRČMAR

Opiranje

1.

Doći će on, doći... Zašto, uostalom, i ne bi došao? Još se nije dogodilo, otkad je u ovoj službi, da pozvani ne bi došao. Takva je to služba... Sigurno će doći, sigurno, uvjeravao je čovjek samog sebe mada se negdje u dnu bića skrivala i nekakva sumnja. A što ako, kojim slučajem, ipak ne dođe? Ništa, privest će ga kao i druge, nije on nikakva iznimka. Jedino, što će to za njega biti onda loše. Što veli: loše – gore, najgore... Nervozno je nastavljao bubnjati prstima po glatkoj površini šrajbtiša... Otkuda sad najednom ta dvojba? Zar samo zato što su iz istog sela i što su skupa išli u školu! Do fakulteta su bili zajedno, a onda su se razdvojili, rastali: jedan je otišao na pravo, a drugi na filozofiju. Uvijek je on maštao kako će prosvjećivati narod. Kao nekakav novi Radić. Rat ih je onda definitivno udaljio. On je otišao na jednu stranu, a ovaj na drugu. Zauvijek? Čini se zauvijek... Stisnuo je šaku u namjeri da udari po glatkoj ploči. U zadnji čas se predomislio, ustao i pošao prema širom otvorenu prozoru. Vani je bilo divno ljetno predvečerje. Zagledao se odsutno u daljinu bez namjere da išta određeno vidi. Mrak se već vješao o grane drveća, poput šišmiša. Licem mu je preletio trpki osmijeh: kako je baš asocirao sliku šišmiša? Naravno, sada bi najradije prošetao perivojem u maznom sutonu, a ne očekivao svog nekadašnjeg suškolarca... No što je to odjednom s njim? Odakle ovaj navir raznježenosti i sladunjavosti? U njegovu poslu nema nikakve bolećivosti i sentimentalnosti, sve je samo čvrstina, strogost, beskompromisnost. Eh, da ga njegovi šefovi vide ovako neozbiljnog i plačljivog... Stresao se pri toj pomisli. Nabrzinu je zauzeo strogu pozu da popravi dojam. Obrve je skupio nad očima, a čelo namrštio. Namrgođenost je uvijek znak nepopustljivosti: ukoliko je ona veća, mogućnost nagodbe je manja. A to je ono što se traži. Iza škrtosti lica nitko, zapravo, onda i ne zna što se krije. Kao što i mnogi ne znaju tko se krije iza njegova brazgotinama iscrtkanog obraza. Ne znaju mu čak ni ime. Premda je osam godina pohađao gimnaziju u ovome gradu, samo rijetki su ga prispodobili da je to Ivan. Samo to. Tek poslije, kad su dočuli da je u borbi dobio nadimak, nadjenuli su mu ime i prezime: Ivan Grozni. Hm, Ivan Grozni. Kao onaj ruski car koji se ničeg nije libio samo da stvori moćnu državu. Koji je moć pretpostavljao svemu. Ne, ne bi se moglo reći da mu se ime nije dopalo, kad je doznao za njega. Pa, i da mu nije pristajalo...

Telefon je prekinuo razmišljanje. Oštra zvonjava neugodno je parala tanko tkanje večeri. Okrenuo se i pošao k pisaćem stolu. Lijeno je podigao slušalicu, pogledao na sat što je visio na zidu i suzdrživo zaviknuo.

– Daaa...

Kroz finu membranu prijemnice slušao je poznati glas kako mu udvorno dopire do uha. Onda je odgovorio:

– Dobro – i zaklopio aparat.

2.

Polako je koračao ulicom, kao da mu se ne ide. Martin Modruša. Nije, zapravo, znao tko ga zove i zašto. Istina, znao je on da ga zove Udba i da se mora javiti. Ni nakraj pameti mu nije bilo da se ne odazove. Zna on dobro što to znači kad Udba poziva na razgovor. Čuo je on svašta o tim pozivima i razgovorima, ljudi pričaju ovo i ono, možda neki i pretjeruju, ali... ne, ne, ne bi se usudio pritajiti, odbaciti poziv, kao da ga nije primio. Ono, međutim, što njega sada zanima, tko se baš krije iza poziva, tko će ga dočekati iza vratiju sobe 322, to eto nije znao... Asfalt pod nogama bio kvrgav, pun rupa i zato je morao oprezno koračati. Svaki čas se spoticao o nešto. »Kog' vraga ne zakrpaju taj razrovani pločnik kad već nakanjuju graditi autostrade« – poluglasno je izgovorio. »No da, imaju oni prečih zadataka nego misliti na nekakve zakrpe u nekakvu provincijskom gradiću...« nastavio je s domišljanjem. Možda ga je ipak on pozvao? A tko bi drugi, ako ne on. Već je nekoliko mjeseci u gradu, a još se nisu pravo ni susreli. Jednom ga je samo vidio izdaleka. Kao da ga izbjegava... A Martin je očekivao da će ga Ivan odmah pozvati čim je došao u grad. Zbog Ane, naravno. A zbog čega bi drugog ako ne zbog nje. On je tražio premještaj ovamo, u Udbu, samo da što više dozna o Ani. Ispitivat će ga sigurno u detalje... Ana. Njihova Ana. Ali, smije li reći »njihova« kad ona Ivana nije voljela. Iako se bio zaljubio u nju u osmom razredu gimnazije, baš kad i Martin. Čudno je to, zaista čudno. Znali su se od djetinjstva, sve troje, a ljubav je planula tek u osmom razredu gimnazije. Kad su se ono 45, Ana i Martin, povlačili na Zapad, Ana je obećala da će mu objasniti zašto je odbila Ivana i priklonila se Martinu. Kad prođu strahote... Ne, ne, nije uspjela izvršiti obećanje, nije dospjela reći... Zgušnjavala se tama sve više pred njim i oprez je bio još potrebniji. »Ni pregorjele žarulje ne mogu zamijeniti nego puštaju ljude bazati po mraku«, ljutio se Martin u sebi. A svjetla bi sada trebalo više nego ikad. Pa nije valjda još na snazi naredba iz rata o zamračenju. Ali, sjetio se Martin, njima, izgleda, odgovara mrak, oni i ljude pozivaju po noći a ne po danu. Bože, rade li tako sve policije na svijetu ili samo ova.

Da je netko prisluškivao ovog mladog čovjeka kako pripovijeda sam sa sobom, svašta bi pomislio. Na sreću, u parku nije bilo nikoga.

Čim je istupio iz parka, pred njim se otkrilo veliko zdanje. Bila je to kuća predratnog trgovca Oskara Weisa, a sada je sjedište Udbe. Umjesto Židova Oskara Weisa u njoj je sada Martinov školski drug Ivan Grozni. Tko mu je samo nadjenuo to ime?!

Po svemu izgleda da ga je portir već radoznalo očekivao. Dok je Martin po džepovima tražio poziv, ovaj mu je već davao upute.

– Ovim stubama gore, pa lijevo, treći kat, soba 22.

– Ali na pozivu piše soba broj 322 – i pruži mu cedulju.

– A ne – portir se nasmiješi, ali potom i brzo uozbilji – to je oznaka za kat i sobu.

Martin se ugrize za usnicu. Mogao se tome i sâm dosjetiti. Pa ni bogataš kakav je bio Oskar Weis nije mogao imati toliko soba. Da je malo više mislio, ne bi ispao toliko naivan. Odlučio je ispričati se vrataru, ali kad ga je vidio uozbiljenog, odustao je. Bez riječi krenuo je uz stube u treći kat.

3.

Uska i dugačka soba više je sličila isposničkoj ćeliji nego isljedničkoj kancelariji. Bijelo okrečeni zidovi gotovo prazni; jedino na jednom slika šefa, a na drugom secesijsko zrcalo. Zakašnjela romantika ili preostatak Weisova namještaja? Ni drugi dijelovi pokućstva nisu odudarali od jednostavnosti i običnosti: ormar neodredive boje, izbljeđen i mesingasta vješalica. Pisaći stol, ali još dobro uščuvan. Vjerojatno je na njemu pisao i sâm vlasnik zgrade. Ali nigdje fotelja kakvi se vide u takvim uredima. Umjesto njih dva obična drvena stolca. Čudno, zaista čudno... Kao da je sve u prostoriji trebalo biti usklađeno s asketskom figurom Ivana Groznog. Nije uzalud i Ana govorila da je Ivan čudan čovjek, čudak...

Razgovor, međutim, nije potekao glatko. Svaki čas je zapinjao. Obojica su izgledali kao plivači koji ne znaju dobro plivati, a obala je još daleko. Martin Modruša nije znao što da pita, a Ivan Grozni kako da pita. Tko bi rekao, gledajući ih sada ovako, da su nekad bili školski drugovi i pravi prijatelji. Da je Ana sada tu, situacija ne bi bila toliko mučna. Ili bi možda bila?

Prve riječi što ih je Ivan izgovorio izgledale su Martinu kao nekakva isprika. Tobož, što ga nije potražio i prije, čim je premješten ovamo... Ali zar je moguće da se čovjek sa službom u ovoj zgradi nekome ispričava. Martin je zato smjesta odbacio takvu zabludu.

A onda je Ivan Grozni, napokon, prešao na glavnu stvar, odlučujuću.

– Čuo sam da si i ti bio u koloni.

Martin ga je pogledao preko volje. O tome nije volio razgovarati ni sa svojima, a kamoli s drugima. Sjećanja na strahote proživljene tih dana izazivala su u njemu samo mučninu.

– Misliš na onaj križni put od Bleiburga do Kovina?

– Ne strahujem od velikih riječi – i čudna grimasa preleti mu licem. – Nisi valjda očekivao da ćemo neprijatelja pustiti da pređe granicu. Pobijedili smo i povijest je na našoj strani.

Martin je radije šutio nego išta da odgovori. Mogao bi mnogo toga reći, ali glas koji je čuo nije obećavao smirivanje. Pomislio je da će Ivan nastaviti s ispitivanjem i da će na red doći i Ana. U tom času bilo mu je sasvim jasno da je poziv od Udbe i došao zbog Ane. Ali što on može Ivanu reći o Ani, ili – još bolje – što mu smije reći o njoj. Smije li mu sve ispričati o strahotama eksodusa, o onoj neizmjernoj tuzi što ih je poput valova oblila kad su napuštali dom, o onim očajničkim plačevima i silnim molitvama, o Aninom zaplašenom pogledu kad su ih odvajali jedno od drugog, o ... ili mora nešto i prešutjeti.

Martinova šutnja kao da je primirila Ivana. Kao da se opet počeo ispričavati.

– Znaš, morali smo ti onomadne zatvoriti oca, u selu.

Na taj zaokret Martin se trgnuo: Što je to sada? A Ana? Zar je na nju zaboravio? A možda je nikad nije ni volio.

– Zbog otkupa, je li? – u glas je unio mrvičak ironije.

– Nismo smjeli dopustiti da on, kulak, ne preda sve žito dok su siromašniji to morali učiniti.

– I on je dao sve, a vi ste tražili još. Odakle? – Martin je pocrvenio u licu.

Isljednik je, međutim, bio mudar čovjek. Znao je kolike su granice ljudske

strpljivosti i dokle smije ići. Zato i nije htio pretjerati i prevršiti mjeru. Načas je zašutio, a onda je započeo s novom temom, privlačnijom.

– A kako si se ti snašao, nakon svega?

– Hm – Martin nije znao što bi odgovorio. Bio je razočaran stalnim preskakivanjem s jednog predmeta na drugi. A dobro je znao što ga uistinu zanima i zašto ga je pozvao. – Pa valjda znaš da ne radim u svojoj struci. Za nas u prosvjeti nema mjesta.

– Moraš nas razumjeti – počeo je Ivan mljeti – tko ima mladež ima i budućnost. Zato i želimo sve dati mladima, hoćemo da oni budu naši... Zato i jesmo toliko osjetljivi na odgoj i obrazovanje... Ali, ti imaš posao, imaš osiguranu egzistenciju, nisi na ulici i što onda još hoćeš?

– Misliš li – kipjelo je u Martinu Modruši – da je to isto raditi ono za što si učio i što voliš ili ono što nisi učio a moraš.

– Znam da si ti uvijek maštao o prosvjeti, o prosvjećivanju – nastavljao je isljednik pomirljivo – ali, pazi, ti radiš u najboljem građevinskom poduzeću, najrentabilnijem, imate mnogo posla, dobre plaće ... a i brigadir si.

– Nisam – osorno će Martin – samo pomoćnik.

– A mogao bi biti – zagonetno će Ivan.

– Kako?

Neko vrijeme gledali su se pravo u oči. Sfinga, pomislio je Martin. Postavlja pitanja na koja nema odgovora. A ono pravo pitanje, o Ani, neće postaviti. Jegulja, dosjetio se Ivan Grozni. Htio bi skliznuti iz šaka i povući se. Ali neće mu poći za rukom...

Pričekao je još koji čas no što mu otkrije tajnu.

– Pa, – nešto je još uvijek oklijevao – rušenjem stare škole.

– Rušenjem gimnazije? – pogledao ga Martin čudno.

– Da, baš to – već siguran u sebe ponovio je Ivan.

– Pa zar si ti poludio – zajauknuo je Martin. – Zašto je rušiti kad je još čvrsta i stabilna. Znaš valjda da je to jedna od najljepših škola što ih je dao izgraditi Izidor Kršnjavi. I sada je rušiti!? Nju, našu ljepoticu... Jesi li zaboravio što nam je ona bila i što je značila za nas? – Malo je zastao kao da se želi nečeg prisjetiti, a onda je brzo izgovorio. – A zar se ne bi mogla upotrijebiti za nešto drugo ako ste već odlučili graditi novu školu. Možda za muzej...

Prezirni pogled Ivana Groznog poput mlinskog kamena pao je na negdašnjeg školskog druga.

– Što ćeš? Novo vrijeme traži i novu školu. Mislio sam da bi ti mogao organizirati i voditi čitav posao...

– Ja? – zaprepašteno će Martin. – Ja da rušim staru školu?

Na policajčevim usnama jedva primjetno pojavio se posprdni smiješak.

– Ti si prosvjetni radnik, najbolje je poznaješ, pa ćeš i najbolje znati kako je treba rušiti.

Martin je osjetio da ga sve više obuzima bijes pomiješan s paničnim strahom.

4.

Stvari su ponekad onakve kakve jesu i tu se ništa ne može promijeniti. Zato i treba pokušati otkriti njihovu pravu istinu. Shvatio je to i Martin Modruša čim je

izletio iz bivše Weisove palače, u mrak. Sakriti se u mraku! Utopiti se u mraku: sve te čudne misli koje ga napadaju poput osa i sva ta čuvstva koja ga oblijeću kao leptiri, žuti, plavi, šareni. U ovom času to mu je jedina želja. Potražio je najmračnije dijelove grada, najtamnije ulice. Eh, kad bi mogao pobjeći od svega, od ljudi, od misli, od sjećanja. Ali, od svega se može pobjeći samo ne od sebe... Uzdahnuo je. U uzdahu je prepoznao vlastiti strah. Neće moći izbjeći iako bi htio, morat će se suočiti, kad-tad. A ako se već mora sučeliti sa stvarnošću, onda je bolje prije nego poslije. Odmah! Zato je skrenuo tamo odakle sve počinje: pred staru školu – ali što pred staru školu, pred svoju ljepoticu – tako se to veli...

Stoji tako ona tu, na svojem mjestu, gdje je i stajala i kao da plače, a zaista i plače. Stoji, eto, sada tu i Martin Modruša, pred njom, i sluša kako plače. Možda je to njegova preosjetljivost, halucinacija, ali on jasno čuje njen jecaj...

– Plačeš, plačeš, je li?

– Plačem, plačem.

– Svemu je on kriv.

– Kad ju je više volio od tebe.

– Nije istina – raspalio se Martin. – Nitko ne zna koliko sam volio Anu i koliko je još volim.

– Ali sve što čini, čini radi nje.

– Ali i zbog mene. Zavidan je, ljubomoran, prijek i opak, himben, kao malo tko.

– I nesretan do dna svog bića.

– Nikad nije mogao podnijeti poraz. Zato je i htio svaki poraz pretvoriti u pobjedu. I u šumu je otišao da bi gubitak pretvorio u dobitak.

– Treba proživjeti život makar od njega ostale samo krhotine.

– A zašto onda tebe želi srušiti, moja ljepotice?

– Radi nje. Već sam ti rekla: sve što čini, čini zbog nje... I dobro i zlo.

– Nije istina, nije istina – žestio se i opet Martin. – Koliko ću puta još morati ponoviti da je to radi mene. Želi me poniziti, unakaziti, osvetiti se...

– I podsjetiti te na nju.

– A zar misli da sam je ja zaboravio?

– Ni on je nije izbacio iz srca...

– Jesi li ga tako odgajala da te sada ruši?

– I tebe sam jednako, a opet ste drukčiji.

– Od maturalne zabave sasvim se izmijenio. Postao je drugi čovjek...

– Hoćemo li ikad moći žalost pretvoriti u radost...

Mjesec je već isplovio iz granja i razgolio svijet. Tama se pred njim povukla u kutove i zakutke kako bi nada mogla pronaći put. Svojom čarolijom blijeda je mjesečina osvijetlila i staru zgradu, učinivši je još ljepšom. Pod njenim plaštem nestali su i plač i razgovor kao da ih nikad i nije bilo. Muk pak, koji je zavladao prostorom, svom težinom je pritisnuo čelo i grudi potištenog Martina Modruše.

Samo tko bi znao da li zauvijek.

5.

– Zar opet – začuđeno je izgovorio portir na vratima bivše kuće veletrgovca Oskara Weisa spazivši ga sutradan, u jutro.

– Da, opet – mrzovoljno je otpovrnuo Martin Modruša. – Najavite me, molim vas.

Službenik u portirnici radoznalo ga je pogledao. Oho, nešto mu se strašno dogodilo. Sinoć nije bio tako drzak i bijesan. Ipak je spremno podigao slušalicu telefona i počeo birati brojeve.

– Ovdje je onaj drug od jučer...

Zatim je zašutio. Slušao je... Međuvremeno Martin je zurio u pod. Čekao je. Bio je zabavljen svojim mislima. Hoće li ga primiti...?

– Podite, čeka vas – začuje glas vratara koji je već spuštao slušalicu.

Dok se uspinjao na treći kat, koraci su muklo odzvanjali po mramoru, a misli su preskakivale jedna za drugom. Ovaj put, međutim, nije neznalica, zna kuda ide, a i zašto ide. S ovim »zašto ide« bio je veoma zadovoljan. Sada će, naime, on ispitivati, a Ivan Grozni će odgovarati. A ne kako je to bilo sinoć, obratno. I što je još važnije, Martin sada zna što će ga pitati. Na Ivanu je, dakle, samo da odgovara na postavljene upite. Naravno, njegovi odgovori neće moći biti bilo kakvi odgovori, oni koji bi se razlikovali od pitanja, koji bi odudarali od njega. Ne može ovaj pitati jedno, a onaj odgovarati drugo. Jedino, ako bi Ivan odgovarao na s v o j e upite, a ne na Martinove. Ali, ako bi tako i bilo, Martin se uvijek može pozvati na o n e dane, na negdašnje drugarstvo i prijateljstvo. Pa zar se ne znaju od djetinjstva: iz istog su sela, kao djeca igrali su se zajedno po prašini, vlakom su se zajedno vozili u gimnaziju, sjedili su u istoj klupi i – što onda još hoće. Jasno, ako će trebati, podsjetit će se i na druge stvari...

Nije zato ni pričekao, kad je ušao u isljednikovu izbu, da ga ovaj upita zašto je došao već je sâm započeo.

– Ne mogu rušiti našu školu.

Na brzinu izgovorene riječi isljednika su, prirodno, iznenadile. Ni lukavi policajac nije se mogao baš odmah snaći. Naravno, i on je u prvi mah pomislio: što se to dogodilo s Martinom Modrušom. Ne sjeća se da mu je itko tako drsko odbio naredbu. Podigao je zato glavu i oči upro u sugovornika koji je još stajao kraj pisaćeg stola. Međutim zagonetku nije odgonetnuo. Naišao je samo na staklene poglede i zajapureno lice.

– Čekaj, ne možeš ili nećeš – pokušavao se policajac prisiliti da mirno objasni situaciju.

– I jedno i drugo – kao prasak puške izletio je odgovor.

Muk. U ušima Ivana Groznog ipak se zadržao odjek praska.

– Ali kako? Znaš li ti što govoriš?

– Dok sam živ, neću rušiti našu ljepoticu – Martin je sipao riječi ozaren nekakvom unutrašnjom ljepotom.

Međutim, dva oka kao dvije otrovne strijele poletjele su spram njega. Hoće li im se moći na vrijeme ukloniti?

– Odbiti moj prijedlog, moj zahtjev! Pa jesi li ti pri zdravoj pameti? To se još nitko nije usudio. Misliš, bili smo prijatelji od djetinjstva, skupa išli u školu, pa možeš odbiti... A, ne, nemoj se zavaravati. Nemoj zaboraviti da tvoj položaj nije takav da bi se mogao igrati po miloj volji. Što hoćeš, bio si na drugoj strani a ne na našoj, pokušao si i pobjeći preko granice ... da, da, nisu te, istina, zatvorili i objesili, ali, svejedno, pazi se. U pitanju je ne samo tvoj posao nego i sloboda, ako baš hoćeš. Svašta se može dogoditi. Zato dobro razmisli prije no što odlučiš...

Sve je u istom hipu zamrlo: i riječi, i čuvstva. Ništa se nije čulo, samo kucanje sata. Martin, dakako, nije znao da li onog na zidu ili u njegovu tijelu.

6.

Dva dana, pošto je Ivan Grozni izrekao prijetnju, ranim jutarnjim vlakom u K. je stigao nepoznat čovjek. Nitko ga prije nije vidio. Naravno, nitko onda i nije znao odakle je došao i zašto. Ne ispitujući ništa kolodvorskom ulicom uputio se prema središtu grada. Bio je obučen u svijetlo odijelo, na glavi je imao šiltkapu sličnu onoj ruskih čekista, a u ruci crnu aktentašku. Po njoj, rijetki prolaznici koji su žurili u crkvu na ranu misu, zaključili su da ide u posjet Ivanu Groznom. Došavši na glavni trg odakle su ulice vodile u razne smjerove neznanac se stao okretati na sve strane. Nije znao kuda dalje. Ljudi koji su pristizali čudili su se njegovoj nesnalažljivosti. Odlučili su priskočiti mu u pomoć.

– Koga tražite? – upitali su iako su mislili da znaju kome ide.

– Martina Modrušu. Gdje stanuje Martin Modruša? – raspitivao se došljak nalik čekisti.

Upit je zbunio ljude. Neke čak i preplašio. Zašto opet traže Martina? I tko ga to, zapravo, traži. Nikad mira... Neki od njih, međutim, odgovorili su na neznančevo pitanje. Štoviše, jedan je i pošao s njim da tuđinac ne bi zalutao. Neki drugi, nasuprot, učinio je nešto drugo. Pohrlio je k Ivanu Groznom da ga obavijesti o novostima. Ne bi bilo dobro da on bude zaobiđen i da ništa ne zna o najnovijim zbivanjima.

Ljut što ga je probudio u nedjeljno jutro, dok je još slatko spavao, Ivan Grozni se prodere na nepozvanog gosta.

– Što me gnjaviš tako rano!

Ovaj ga izvijesti o događaju.

Čim je šef doznao da bi to mogao biti netko iz republičkog, brzo je skočio iz postelje i protrljao oči.

– Neka odmah jedan ode pred kuću i promatra što se tamo događa.

Nalog je, dakako, izvršen odmah i bez pogovora. Stražar, međutim, nije mnogo primijetio. Neznanac, koji je ušao u Martinovu kuću, iz nje više nije izlazio. Čitav dan. Uzalud je doušnik, skriven iza drveta, pomno motrio. Tek predvečer nepoznati čovjek je izišao iz zgrade i žurnim korakom krenuo prema kolodvoru. Sâm.

Ivan Grozni je gotovo poludio kad je čuo izvještaj dostavljača. Ništa više nije znao sada nego na početku. Tko je taj neznanac i zašto je došao. Da što brže utroši višak energije, hodao je po sobi dijagonalno. Je li to Martin pozvao nekoga da se požali, da optuži Ivana. Ako to, zaista, jest netko iz republičkog... Ali, neće se on izvući, neće on njega nadmudriti, prevesti žednog preko vode, kuhalo je u Ivanu. Dosta je njemu svega, svih tih sjećanja i uspomena, zaostalih tragova i izgubljenih nada. Kudgod se okreneš sve te podsjeća na nekoga i nešto, stalno se plašiš da ne susretneš ono što je bilo, što te privlači kao ... zemlja, ne, kao nebo. Poznati dodiri, veseli pogledi, razdragani smjehovi. Prva pričest, prva ljubav, prvi poljubac, prvi ples, sve samo prvo, prvo ... u tom prokletom gradu. Sve to treba razoriti, srušiti, uništiti, i u sebi i oko sebe. Naročito ovu školsku zgradu i dvoranu u njoj, i ples i igranke, i oduševljenje i zanos, i uspjehe i neuspjehe, i strahove i nespokoje, sve, sve, i otići, zauvijek otići odavle...

Odlučio je sutra ujutro pozvati k sebi Martina Modrušu.

7.

Ako se Ivan može inatiti, mogu se i ja. I nekad je prkosio, pa ništa. Ali, ovaj put mu neću popustiti kao što sam to nekad, kovao je Martin Modruša svoj plan dok se približavao, tog jutra, Udbinoj zgradi. Sve ću mu reći, sve. Pa i o Ani će mu sve reći. Jedino ne zna, hoće li mu Ivan povjerovati to što će reći o Ani. Mogao bi reći da je Ana bila špijunka, a da nije bila ljubavnica. Ili da je bila ljubavnica, a špijunka nije bila. Mogao bi isto tako reći da je bila i špijunka i ljubavnica, odnosno da nije bila ni jedno ni drugo. I što će, zaista, što će od toga povjerovati Ivan kad on na sve gleda svojim očima. Za Martina Ana nije ni špijunka ni ljubavnica, ali kako policajca uvjeriti u to kad Ane više nema kraj njih.

Ulazeći u zgradu, sve mu je već bilo poznato. Ništa nije trebao posebno ispitivati. Nije ni čudno jer je u ovo nekoliko dana već treći put ovdje. Samo što će ljudi reći na sve to?

Ni vratar se nije posebno uznemirio. Samo je s dva prsta dodirnuo šilt na kapi. Da li na pozdrav ili kao znak da je prolaz slobodan?

U sobi broj 322 (kako je pisalo na pozivu) već ga je čekao Ivan Grozni. Sigurno ga je očekivao mada je – stojeći uz prozor – ledima bio okrenut ulazu. S nervoznim prstima i s nestrpljenjem u duši.

Čim su zaškripala vrata kroz koja je ušao Martin Modruša, brzo se okrenuo. Ni ne pogledavši uljeza požurio je pisaćem stolu. Zatim se spustio na stolac pokazavši rukom drugi, prazan. Neko vrijeme su tako sjedili, jedan nasuprot drugome, kao da se ne poznaju.

A onda je Ivan Grozni započeo.

– Tko ti je to bio?

Premda je takvo što očekivao, Martin je nespretno lomio prste, oklijevajući.

– Znanac ... kolega, ako hoćeš...

– Kakav kolega? – uletio je sugovornik u riječ.

– Moj – mahnuo je neodređeno glavom, a potom nadodao – a sada i tvoj.

– Čiji? – podviknuo je ispitivač pogledavši ga tek sada u oči.

– Moj i tvoj – već smirenije uzvratio je Martin.

Lice Ivana Groznog poprimilo je izgled nekoga tko je pred sobom ugledao okorjelog zločinca.

– Što pričaš gluposti. Reci, najzad, tko je on.

Martina su počeli zabavljati besmisleni trzaji policajčevih ruku.

– Eto, prije rata smo zajedno studirali filozofiju, a sada on radi u Udbi, kao i ti, samo u centrali. Čuo je da sam ovdje, pa je došao da me vidi. Nismo se vidjeli od početka rata. Prije rata sam mu jednom pomogao ... spasio sam ga iz ruku policajaca, a znaš što je onda značilo pasti u njihove šake ... pogotovo komunistu kakav je on bio ... nevoljko je pripovijedao Martin.

Ivan Grozni ga je napeto slušao. Odjednom je osjetio da mu čitavo tijelo oblijeva sad vrućina, sad hladnoća. Sve je to čista besmislica, pomislio je. Folira to on sada pred njim samo da ga impresionira, zastraši. Ljutito mu odgovori.

– Neće ti to ništa pomoći, moj Martine. Stara se škola mora srušiti i ti ćeš to učiniti.

Osupnut, Martin je u strahu upro oči u isljednika, svog negdašnjeg prijatelja. Zaleđeno lice pred njim nije pokazivalo znakove odmrzavanja. Nije čudo što se u tom času osjećao kao otpadnik koji ne zna čiji je. Eh, kad bi se barem mogao utopiti u noći – poželio je opet – u kojoj je početak isto što i kraj.

8.

Još je u glavi Martina Modruše trajala nejasnoća i konfuzija, a već ga je direktor poduzeća pozvao u svoj ured. Na čašicu razgovora. Nevelika prostorija bila je ukusno opremljena. Namještaj od orahovine, a fotelje presvučene maslinastozelenim plišem. U jednu od njih umorno se zavalio Martin Modruša. Dok je direktor točio šljivovicu u već pripremljene čašice, ovaj je buljio pred sebe.

– Onda znaš – započeo je direktor najvećeg građevinskog poduzeća u K. – rušit ćemo staru školu.

– Znam – jedva je izgovorio Martin.

– Što možemo kad je tako odlučeno – nastavljao je prvi čovjek građevinskog poduzeća.

– A tko je to odlučio? – pogleda ga Martin u lice.

– Tko zbuni se direktor. – Pa znaš, valjda, tko. Oni iz komiteta. Ivan Grozni je bio najuporniji...

Šutnja je načas pritisla prostoriju, kao i ugrijanu zemlju. Na sunčanom pladnju ljeto je negdje plesalo svoj ples.

– Izuzmi mene, molim te – prošaptao je čovjek pognute glave.

– Jesi li lud, Martine? – uzvrpoljio se pretpostavljeni mu. Znaš u kakvu si položaju i gdje živiš. Nemoj to više ni pomisliti. A i Grozni!? Tko se njemu smije suprotstaviti? Malo je zašutio kao da se nečemu dosjeća, a onda je nadodao: – Pa ti ćeš samo organizirati i nadgledati...

Kroz prozor je komad neba ulazio u sobu. Vani je netko nekoga glasno zvao dok su Martina valovi stida zalijevali velikim kablovima.

Kad bi bar bilo izlaza, ako već nema spasa.

9.

Oblak prašine prekrivao je kršnjavijevsko zdanje. Već ga treći dan ruše, a ono se ne da. Stara ljepotica se svom snagom suprotstavlja novovjekom vandalizmu. Iako srušena napol, još uvijek se upinje da sačuva svoj identitet. Povijest će jednom ipak izreći svoj sud. I to povijest pisana s velikim P. Eh, kad bi ona mogla suditi na licu mjesta, bilo bi drukčije. Ljudi bi se sigurno drukčije i ponašali, odgovornije. Ovako – tko da se obazire na njene naknadne prosudbe. Naravno, da je Ana sada ovdje, bilo bi sve drukčije. Ona bi znala što treba učiniti, a što se ne smije. Dakako, i povijest bi onda bila na njihovoj strani, na strani Ane i Martina.

Ana. Ana. Neprekidno Ana. Na nju jedino i misli dok tumara rušilištem kao izgubljeni dječak. Jest, kao izgubljeni dječak. Pa to je sve i započelo dok je još bio dječak, dok su još Ana, Ivan i Martin, kao klinci, trčali selom. dok su se natjecali tko

će prvi stići do zvonika. I kad je Ana njemu darovala prvu kiticu jaglaca što ih je ubrala u svom vrtu, iako nije dotrčao prvi. Ah, Ana, Ana.

Kad bi mu netko mogao bar načas smiriti savjest, bilo bi mu lakše. Ali tko bi to mogao kad je život tako neumoljiv, a pogibelj prijeti sa svih strana.

Tako zamišljenog, radnici su ga zaobilazili u velikom luku. Ne znajući njegove muke, nisu ni pokušavali prekinuti mu misli...

A stara škola je sveudilj nestajala unatoč otporu.

Upravo je nostalgičnim pogledom, tko zna po koji put, zaplutao radilištem kad na suprotnoj strani spazi Ivana Groznog. U živu razgovoru s direktorom poduzeća. Približivši im se uhvatio je još šefove riječi.

– Čvrsta je ovo građevina. Mogla je još poslužiti nečemu...

Ivan Grozni je samo odmahnuo rukom.

– Kako ide, Martine? – podvikne direktor svom predradniku koji se zaustavio pokraj njih.

– Ah, – mrzovoljasto uzvrati Martin – što da reknem: opire se i plače.

– Pjesnička figura – pokuša se našaliti šef Udbe.

Martin ga drsko pogleda u lice.

– Misliš da ona ništa ne osjeća i da joj je svejedno što se s njom događa.

Policajac iskrivi usnice.

– Oho, to je nekakva urota.

– Ivane – počeo je Martin molećivo – zar ti zbilja ništa ne razumiješ? Zar si već sve zaboravio? Ili se samo praviš... Pa to je naš život, naše uspomene, sve ono što jesmo...

– Pusti to, sve su to gluposti – i opet odmahne rukom.

– I Ana? – prosikće Martin.

Kao ubod nožem Ivan Grozni osjeti bol u grudima. Izravni udarac je uvijek najstrašniji. Nemilosrdni grč prošara mu lice. Nije mu smio spominjati Anu, baš sada. I pred drugima. A on se toliko čuvao da to ime ne izgovori glasno. Pogotovo ne pred Martinom... A ovaj je, evo ovaj čas, sve to iznevjerio, izigrao... Neka, neka, samo časak, dok se smiri i sabere, reći će on Martinu sve što ga ide...

Stvari su, međutim, krenule drugim tijekom.

Ivan je još smišljao što će odgovoriti, a Martin nestrpljivo čekao, kad očajnički vapaj propara prostor i nebo.

– U pomoć, ubi me...

Ne dočekavši odgovor Martin je, bez oklijevanja, jurnuo onamo odakle je dopro krik. Izgledalo je kao da ga je netko praćkom izbacio.

Na mjestu nesreće ugledao je stravičan prizor. Na podu školske dvorane, prikliješten gredom, bespomoćno je ležao najmlađi radnik. Gotovo još dječak. Strah što je ugledao u njegovim očima uzdrmao je Martina. Vremena, naravno, za premišljanje i odlučivanje nije bilo. Ne čekajući druge sâm je priskočio unesrećenom u pomoć. Obuhvativši obim rukama hrastov trupac što mu je nalegnuo na prsa naglim trzajem smaknu ga s mladića. Upravo pristigli radnici brzim kretom ruku izvukoše izranjeno tijelo. U pravi čas jer je izmaknuto drvo poremetilo stabilnost i neosiguran strop bjesomučno se stropoštao na tlo. Naletu bujice Martin nije uspio izbjeći. Šuta ga je potpuno prekrila. Već ošamućen uspio je još uhvatiti stravičan pogled Ane, tamo na

granici, kod Bleiburga. Kad su ih vojnici silom odvajali... A onda je zavladao posvemašnji mrak.

10.

Sav izvan sebe, odmah nakon nesreće, Ivan Grozni se vratio u svoj ured. Čim je otvorio vrata, sudario se s vlastitim likom u zrcalu, na suprotnom zidu. Bez oklijevanja pošao je k njemu. Zastavši pred njim počeo je pomno promatrati ožiljcima prepuno lice. Bilo je blijedo kao da u njemu nije bilo ni kapi krvi. Dugo je stajao i gledao. Izgledalo je kao da broji brazgotine. Ni sam nije znao koliko ih ima i gdje ih je zadobio. Još uvijek nijemo stoji i gleda. Onda se najednoć srebrna površina zrcala zamutila. Nestalo je izbrazdanog lica tridesetogodišnjaka. Umjesto njega, kad se malo potom ploha razbistrila, zarumenjeni obrazi mladića. Učinilo mu se da ga je prepoznao. Jest, to je njegovo lice, to je on pred više od petnaest godina. Bože, kakvo je to začarano zrcalo! Kao ono Frana Galovića... A ono uz njega, je li to Ana? Da, Ana je to! Kao Tolstojeva Ana Karenjina. Pomislio je: Ana Karenjina i Ivan Grozni. Samo trpki osmijeh preletio mu je licem. A što to radi ovo dvoje? Plešu. Da, to je maturalni ples. Odjednom, sve ono što je dosad bilo tako brižno potiskivano u mraku podsvijesti, počelo je sada izbijati na svjetlo dana. Prisjeća se da je prvi ples bio njihov. Zamolio ju je i ona je pristala da ga s njim otpleše... A gle, tko je ono tamo? Martin, da Martin, čeka kad će on doći na red za ples s Anom. Ovaj put nije bio prvi mada je to uvijek htio biti. Uvijek je htio biti ispred njega, i u učenju i u ljubavi... Jedva primjetno se nasmiješio, ali i brzo uozbiljio... Što se to tamo događa? U zrcalu jasno vidi kako se plesač naginje k plesačici i nešto joj šapće u uho. Da, da, to on nešto govori Ani. Unatoč razigranoj glazbi i veselom žamoru jasno čuje riječi koje mladić šapće djevojci:

– Volim te, Ana.

Odgovor djevojke ne čuje. Ona šuti. Začuje, zatim, opet glas mladića.

– Ana, volim te. Silno te volim. Voliš li tako ti i mene?

Ponovno šutnja. A onda, gle, djevojka je ipak otvorila usta. Nešto će reći.

– Oprosti Ivane, ali ja volim drugoga.

Osjetio je kako mu se lice smrklo.

– Martina?

Napeto se zagledao u čudno zrcalo. A onda je nedvojbeno vidio djevojku kako je u znak potvrde kimnula glavom...

U taj čas Ivan Grozni se trgnuo kao da mu je netko užarenu krunu stavio na glavu. Zatvorio je oči, a kad ih je otvorio, slike više nije bilo. Nestala je. Uzalud se upinjao da je obnovi... Da prebriše zrcalo ili da ga zamijeni...? A da ga razbije? Eh, to ne, ne! Razbijeno zrcalo donosi nesreću i smrt...

Progutao je pljuvačku, a onda mu adamova jabučica nervozno zaigra gore-dolje. U zrcalu ponovno ugleda svoje izrovano lice. Da li bi bilo takvo da se sve ovo nije dogodilo? Polako, vrlo polako se okrene i pođe k pisaćem stolu. Bez volje. Bez misli. Bez osjećaja. Kao automat. Kao robot. Osjetio je pogubni umor u nogama. Sjeo je na stolac, a ruke, mršave i koščate, lomile su se u grču kao od nekakvog unutrašnjeg, silovitog vjetra. Grozno je to što nikad neće pouzdano saznati je li to s Martinom bilo slučajno ili namjerno. A sjećanje će trajati, trajati ... do u vječnost.

Džemaludin LATIĆ

Hvatam leptira

Došao je čas da te naslikam, ljubljena!
Uzbudljiv čas za divljeg ratnika moga srca:
Umoriće te da bi živjela, nedirnuta žrtvo moje rujne ljubavi!

Ali ljubljena, ne mogu sići niz hridi tvoje pojave
Hvata me bolest tvoga mora, od čežnje za spiljama
Nose me vali, ništa ne vidim
Nose me vali, odlazim sve dalje...

Došao je čas da te naslikam: crno, plavo, crveno, bijelo
Ali, ljubljena, ne mogu naći boje
To nećeš biti ti, šareno Allahovo nadahnuće!

Pridem tvojim jedrenjacima, koji te nose
I počnem od njih, oni me zaljujaju
I otisnem se na Sindbadov put i izgubim se
I vratim se sa Sindbadova puta, od svih mjesta svetih.

Nikad da te naslikam
Uvijek: to nisi ti
Uvijek izostane jedna činjenica
Uvijek dodam jednu činjenicu
Uvijek to nisi ti!

Još jednom i nebrojeno puta
Hvatam leptira po bužimskom briježju.

Tomislav HERES

Posmrtni susret s Josipom Kosorom

U svom posljednjem pismu, s nadnevkom od 14. veljače 1978, Ivanka Mitrović Kosor je napisala: »Mnogo mi je drago što ste mislili na mene, pa mi poslali izvještaj o Kosorovoj sudbini... Kada ćete opet doći do Tamarisa? Nijesam više odviše za društvo, odveć sam stara; ali ako želite da se malko ispričamo ipak još sam malko sposobna. Sa mnogo pozdrava odana vam Ivanka Mitrović Kosor.« Smrt je prekinula naše susrete u dvorcu »Tamaris«. Sada ponovno odplovljavam put lapadskih obala, da se sastanem i porazgovaram s dobrim i dragim duhovima prošlosti.

Odavno me već zvao Dubrovnik, »grad svitli i slavni, kruna svih hrvatskih gradov« (Ivan Vidali, 1564). Napokon mu se odazvah, da vlastitim očima vidim grad u kome je pjesnik hrvatski Dinko Zlatarić »u hrvacki izložio i Hrvaćkom (Hrvaticom) učinio Grkinju Elektru Sofoklovu«. I gdje je nastao Gundulićev »Osman«, napisan »in Lingua Chroatica, literis latinis« kako je to zabilježeno na jednom od najstarijih prijepisa »Osmana« koji se čuva u Vatikanskoj knjižnici. I gdje je rukopisan toliki »broj Knjig Hrvatskih imenovanih od zdola nahodise u Butigi Bartula Occhi Knjigara na rivi od Hrvatov u Mletcima«, koje je popisao bosanski franjevac Matija Divković. Odazvah se Dubrovniku i Dubrovčanima za koje »po svietu svak pravi da su natekli u slavi sve Hrvate skupivši jednaga«.

U Dubrovniku sam se najprije poklonio »svijetloj uspomeni hrvatske kraljice Margarite koja počiva u gradu Dubrovniku, gdje življaše kao Duvna i tamo sveto preminu i mužu joj hrvatskom kralju Stjepanu Miroslavu koji oboje pohodiše godine 948. slavni grad Dubrovnik« (N. Z. Bjelovučić). Na njih me je uputio potomak kapetanske i brodovlasničke porodice iz Janjine na poluotoku Pelješcu dr. Nikola Zvonimir Bjelovučić. Uputu sam našao u njegovoj knjizi »Crvena Hrvatska i Dubrovnik«, koju je Matica Hrvatska izdala u Zagrebu god. 1929. Kako sreća prati upornike i neodustanike, namjerih se na nezaboravnoga dr. Balda Marinovića.

Doktor Baldo, sada pokojni, potjecao je iz poznate dubrovačke brodovlasničke obitelji. Bio je oženjen s Marijom rođenom Bunić, također pokojnom, potomkinjom jedne od najstarijih dubrovačkih plemićkih obitelji. Saro Crijević tvrdi, da se Bunići među plemićkim dubrovačkim rodovima javljaju od samih početaka grada Dubrovnika. Povijesni izvori spominju Buniće već u XIII. st. (tada im je latinskoromanski oblik prezimena De Bona; hrvatski oblik prezimena Buna ili Bunić u izvorima se pojavljuje u XIV. st.). U kulturnoj prošlosti Dubrovnika odvjetci Bunića roda javljaju se od XV. st. Dubrovački životopisac Saro Crijević nabrojio je devetnaest Bunića, koji su se od XV. do XVIII. st. istakli u dubrovačkoj povijesti i kulturi. Jedanaestoricu od njih spomenuo je Ignjat Đurđević u svojim životopisima slavnih Dubrovčana. Sebastijan Dolci spominje ih osam, a Franjo Marija Appendini dodao je još Frana Bunića zbog vojničkih zasluga.

Pomorac (ammiraglio, kako piše na njegovu portretu iz XVII. st.) Župan Bunić sudjelovao je u bici kod Varne god. 1444, u kojoj je sultan Murat II. pobijedio vojsku hrvatsko-ugarskog kralja Vladislava I. (kralj je poginuo u bici) i ugarskoga velikaša Ivana Hunyadija. Serafin Bunić (umro 1488) bio je proslavljeni tajni savjetnik hrvatsko-ugarskoga kralja Matijaša Korvina. Ivana Bunića (umro 1584) Ludovico Pasqualo nazvao je velikim talijanskim pjesnikom. Blaž Bunić je bio znameniti dubrovački zlatar XVII. st. Frano Bunić vojevao je pod zapovjedništvom princa Eugena Savojskoga u Italiji, Belgiji i Ugarskoj te imao znatna udjela kod sklapanja beogradskog mira god. 1717. Političar Jerolim Bunić (umro 1750) odlikovao se kao upravitelj trebinjske biskupije i patrijaršije u Carigradu. Luka Bunić Mihov (1708 – 1778), prigodni hrvatski i latinski pjesnik, šest puta je bio knezom dubrovačkim, četiri puta član Maloga vijeća, trinaest puta član Vijeća umoljenijeh; u rukopisu je ostavio tumač djela Huge Grotiusa »De jure belli et pacis«; njegov sin Miho (1757 – 1824) dobio je naslov markiza. No Bunići su se proslavili i kao književnici.

Jakov Bunić Ilijin (1469 – 1534) bio je pravi uzorak renesansna čovjeka: ugledan građanin, pjesnik i poslovan čovjek. Njegova stihovana pripovijest »De raptu Cerberi« (Otmica Cerbera) najstariji je ep hrvatske književnosti. Po najvažnijem pjesničkom radu, kršćanskoj epopeji u šesnaest pjevanja »De vita et gestis Christi« (Kristov život i djela) pisanoj Vergilijevim jezikom, postao je ne samo prvi hrvatski nego uopće svjetski humanist koji je u stihovima prikazao Kristov život i djelovanje. Zbog te epopeje, tiskane u Rimu u godini mohačke katastrofe (1526), Ivan Polikarp Severitan Šibenčanin nazvao ga je »Illyriae splendor, Rhacuseae gloria gentis« (Svjetlost Ilirije = Hrvatske, slava dubrovačka). Ova epopeja, pisana u protureformacijskom duhu, toliko se svidjela papi Klementu VII. da ju je dao prevesti na kaldejski (sirski) i armenski jezik; bila je dakle ne samo književni događaj, nego i značajno tiskano djelo crkveno-političkog promicateljstva. Jakova Bunića nadmašio je jedino Marko Marulić svojim djelom svjetskog odjeka i važnosti »De institutione bene vivendi per exempla sanctorum« (Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca), koje je doživjelo preko četrnaest što izdanja što prijevoda.

Jakov Bunić bio je i poslanik Dubrovačke Republike kod pape Lava X. Trgovao je orijentalnim sagovima i dragim kamenjem po Egiptu, Maloj Aziji, Grčkoj, Italiji, Francuskoj, Njemačkoj, Engleskoj, Španjolskoj, Balearima. Ovo Jakovljevo trgovanje podsjetilo nas je na Arthura Rimbauda (1854 – 1891), pjesnika (kako kažu) obdarena paklenom maštom, skitnicu (»dijete s potplatama od vjetra«), koji je s nepunih dvadeset godina zauvijek napustio pjesništvo i potucajući se do smrti skitao se i trgovao Europom i Afrikom. Jakov Bunić upoznao je i dvor pape Aleksandra VI. Borgie, gdje mu se »ogadio život kurije, koja nikako ne razlikuje ogavno od lijepoga«. U vezi s ovim na pameti nam je Giovanni Boccaccio (1313 – 1375) i njegova pripovijest o Židovu Abrahamu, koji je došao nekom svećeniku da ga pokrsti. Ovaj ga najprije uputi u Rim na papinski dvor, pa će ga pokrstiti nakon povratka ako to još bude želio. Abraham posluša i ode u Rim, upozna pokvarenost svećenstva, vrati se u Pariz i zatraži krštenje. Začuđenu svećeniku odgovori poprilici ovo: »Poslije svega što sam vidio i iskusio, zaista mislim da je Crkva djelo Duha Svetoga, i da joj je On, kao jedinoj i pravoj iznad svih drugih, temelj i oslonac; inače bi već davno propala«. Osim svega Jakov Bunić je bio i pet puta knez dubrovački.

Najslavniji od svih Bunića je hrvatski pjesnik Ivan (Dživo) Sarov, rečeni Vučić (1592 – 1658). Za kneza dubrovačkoga biran je pet puta. Bio je veoma marljiv u obavljanju svih dužnosti, visoko moralan i iskreno bogobojazan, nadasve rodoljuban. Kako je bio skladan i prirodan u životu, takav je i u svojoj hrvatskoj poeziji. Općenito ga smatraju najboljim dubrovačkim liričarom uopće a svakako najboljim dubrovačkim lirikom XVII. st., dajući mu istaknuto mjesto u razvitku hrvatske pjesničke riječi. Neki ga od milja zovu hrvatskim Katulom. Pjesnik po pozivu, njegovoj su poeziji – kako vele – kumovale Gracije, bavio se trgovinom i znatno obogatio. Svoj »porod od tmine« (pjesničku zbirku »Plandovanje«) nije uništio ali ni tiskao za života. Vedru mladenačku pustopašnost u tri cviljenja je oplakao u svojoj »Mandaljeni pokornici«, u kojoj odzvanjaju pobožni starinski pučki plačevi. Kao pjesnik preživio je sve mode, pa je uvršten i u izuzetnu antologiju »42« (Zagreb 1942) kojoj je predgovor napisao Ljubo Wiesner.

Ivan Bunić Vučić bio je kažu dobar otac, dobar brat, savjestan u državnim službama, okretan i oprezan u trgovini, domoljuban i rodoljuban, pobožan i strogih moralnih načela. U svojoj oporuci preporučio je sinovima svojim Saru i Nikolici da rade po njegovu primjeru, ne bi li tako podigli svoju kuću i domovinu » koje smo slobodu naslijedili od naših starijih s najstrožom obvezom, da je predamo našim potomcima neokrnjenu ili još i uvećanu«. Život ga nije štedio. Već u njegovoj ranoj mladosti umrlo mu je oboje roditelja. Potres mu je do temelja srušio kuću. Žena mu je umrla ostavivši iza dvadesetgodišnjeg braka devetero svoje i njegove djece – dva sina i sedam kćeri. Dok su drugi plemići prodavali porodične imutke da bi živjeli gosparski, on je svoj imutak umnožavao a da pri tome nije bio škrt. Kćerima je isplatio bogati miraz u zlatnicima. U jednom naručenu izvještaju o uzrocima smanjenja i propadanja vlastele dao je korisne prijedloge za povećanje nataliteta i poduzimanje svih onih mjera koje mu mogu pogodovati. Vodio je i odbor »super honesto vivere« (za pošteno življenje). Pored pjesama nježnih i umilnih i pjesama duhovnih ispjevao je i jedan šaljivo-satirični spjev. Koliko vrlina u samo jednom čovjeku! Koliko istinskoga života u tako kratku ljudskom životu!

Sinovi pjesnika i gospara Dživa Bunića Vučića Saro (1632 – 1721) i Nikolica (1635 – 1678) pošli su stopama svojega oca. Obojica državnici i pjesnici. Kako je i nakon navršene 50. godine još dugo živio, Saro je dvadesetiosam puta biran za kneza Republike. Dubrovački je plemić naime mogao biti izabran knezom tek pošto je navršio pedeset godina života. Sarov životopisac Saro Crijević piše, da je bio velik u svojoj dubokoj religioznosti, a napose u marljivosti kojom je obavljao povjerene mu službe. Saro je pjevao samo hrvatski i to pjesme »aut morales aut sacras« (čudoredne i pobožne). Sarov sin Ivan (1664 – 1712), unuk Dživov, učenik u lijepim umjetnostima kardinala Tolomeja, bio je vrstan pravnik, ljubimac društva, vješt u glazbi, pjevanju i plesu. Baveći se jezikoslovljem, s Đurom Matijaševićem i Dživom Natali-Aletinom bio je izabran u odbor za izradu rječnika hrvatskoga jezika.

Dživov sin a Sarov brat Nikolica Bunić prozvan je Ocem domovine, zbog zasluga za preporod Dubrovnika iza velike trešnje (1667). Poslije potresa sprečavao je paniku, pljačku i bijeg, organizirao gašenje požara i smještaj postradalih, zapriječio Mlečane i Turke da opljačkaju potresom onemoćali Dubrovnik. Kad su Turci u ime nameta zatražili od Dubrovnika povećani novčani iznos, poslaše njega i Marina Gučetića da od njih isprose manji danak. Pođoše najprije Abas-paši u Sarajevo, a ovaj ih pod pratnjom pošalje velikom veziru Kara-Mustafi. Morali su ići pješice, gonjeni bičevima pratitelja. Kako nisu donesli zatraženi novac, Kara-Mustafa ih baci u zatvor. Nikolica Bunić odbija potpisati obvezu za isplatu danka, koji je tražila turska Porta. Iz zatvora piše pismo dubrovačkoj vladi da se ne da zastrašiti i da ne popusti turskim zahtjevima, ne obzirući se na njegovu i Gučetićevu sudbinu. Nepun mjesec dana kasnije umro je u tamnici skršen bolešću i naporima. Kara-Mustafa, spremajući pohod protiv Rusije, poveo je sa sobom i utamničena Nikolicu. Na tom pohodu Nikolica Bunić umro je mučeničkom smrću u silistrijskoj tvrđavi god. 1678. Iste mu godine u dubrovačkoj Gradskoj vijećnici postaviše spomen-ploču s ovim natpisom: »Za slobodu domovine umro je u okovima, zasluživši tom smrću i nepokolebljivošću duha besmrtno ime za sva pokoljenja«. Nikolica je iza sebe ostavio i priručnik o sudskom postupku na dubrovačkom području, posmrtno tiskan.

Nikoličin primjer kao da je slijedio i Pijerko Bunić rečeni Luković (1780 – 1846), hrvatski pjesnik i dramski pisac. Za ustanka godine 1813 – 1814. hrabro se borio protiv Francuza za povratak slobode rodnoga grada. U borbi je teško ranjen. Brigom francuskoga liječnika sretno je zacijelio rane.

U rodu Bunića bilo je i slavnih žena. Među njima se ističe Julija Bunić (1550 – 1585), pjesnikinja hrvatska i talijanska. Opjevao ju je pjesnik Miho Monaldi (1540 – 1592), koji je slavio i njezinu vršnjakinju a svoju rođakinju Cvijetu Zuzorić. I Sabo Bobaljević Mišetić zvan Glušac (1529. ili 1530 – 1585) posvetio je Juliji jedan lijepi sonet. Spomenimo i to da je rođak Julijin Miho Bunić Babulinov (1541 – 1617), ugledni dubrovački vlastelin, uz niz državnih službi i devet puta biran za dubrovačkog kneza, pjesnik satire protiv žena »Sedam opačina«, ispjevao pjesmu »U pohvalu Cvijete Zuzorićeve«.

Odvjetak toga slavnog roda bila je i Marija Bunić (De Bona), udana za dr. Balda Marinovića. Iako je i doktor Baldo također bio potomak ugledna roda, ipak se u Dubrovniku govorilo: oženio se jednom Debonovicom. Time se htjelo reći, da je to osobita čast. I sam doktor Baldo, sklon humoru, znao bi reći: nijesam se ja oženio, mene su uzeli u laž. Što je značilo, da se je on udao za svoju Mariju a ne ona za njega. Tom pošalicom on je ciljao na moguće podrijetlo roda Bunića. Naime neki smatraju da su Bunići davnom starinom iz roda Bistetića. A ti Bistetići da su primili ime Bona od majke imenom Buna, kćerke Grubeša Gundulića, koji muške djece nije imao ili su mu umrla, pa je ostao na kćeri Buni ili Boni te uzeo Marina Bistetića u laž (u ulaž, nubere uxori). U dubrovačkom Statutu takav su rod nazivali »generum ad filiandum«.

Gospođa Marija ostala mi je u uspomeni kao skupocjeni uzorak nekadašnjega Dubrovnika, onoga Dubrovnika koji je zračio visokom kulturom i uljudbom. Osvajala je ponosnim ali ne oholim držanjem, skladnim vladanjem, nenametljivošću u razgovoru, jednostavnošću u saobraćaju. Od praotaca je naslijedila profinjenu grandezzu i bellezzu, koji su se stoljećima destilirali iz soka plemenite biljke. Visok i mršav, sa bijelijem šeširom na glavi, uvijek spreman da odapinje i trpi ironične strelice ubodnice, doktor Baldo je bio nalik na hidalga vazda pripravna za

turnirsko natjecanje. Bio je vješt mačevanju riječima. Sklon ironiji, ali ne sarkazmu. Rasipnik, koji se je grandseigneurski razbacivao šalama i doskočicama.

Znajući sve o Dubrovniku i dubrovačkoj povijesti što se je moglo znati, Baldo Marinović je bio vodič po mjeri moje znatiželje. Upoznao me je i s onim Dubrovnikom o kojemu ništa ne piše u knjigama. Proskitao sam s njime dubrovačkom okolicom i otocima. Upoznao me je sa zanimljivim ljudima. Bio je strpljiv i kada katkada bijah nasrtljiv i netaktičan. Moj gnjev i ljutnju gasio je šalom. Razborom prizemljivao moje prenagle zaključke.

Prije no što se uputismo na razgledavanje starohrvatskih spomenika, doktor Baldo mi dade da ponovno pročitam Bjelovučićevu knjigu »Crvena Hrvatska i Dubrovnik«. U njoj je Bjelovučić prikazao i obilje ostataka starohrvatskog pletenca iz IX—XI. st. s područja bivše Dubrovačke Republike. Pozivajući se na Ljetopis Popa Dukljanina, dubrovačke povjesničare (Crijević, Orbini, Lukarić, Rastić) te na Dandula i Vitezovića, on u knjizi zastupa mišljenje da je hrvatska država do podkraj X. st. sezala na jug do rijeke Bojane. Od rijeke Raše u Istri do rijeke Neretve zvala se Bijela Hrvatska, a od Neretve do Bojane Crvena Hrvatska. Toj Hrvatskoj državi pripadao je i grad Dubrovnik, koji je ostao u sklopu hrvatske države i pod vlašću hrvatskih kraljeva i nakon što se Duklja osamostalila. Znamo pouzdano, kaže Bjelovučić, da su Dubrovčani u XI. st. ratovali zajedno s hrvatskim kraljem Zvonimirom protiv neprijatelja hrvatske države. Bjelovučić također tvrdi da Neretvanija nikada nije bila posebna država, već uvijek dio hrvatske države sve od dolaska Hrvata. Ove Bjelovučićeve tvrdnje kasnija povijesna znanost nije opovrgla, današnja ih dapače još i potvrđuje novim dokazima i promišljanjima.

U Dubrovniku je iz starohrvatskoga doba sačuvano dosta starohrvatske umjetnosti, osobito ornamentike iz IX—XI. st. Hrvati su, veli Bjelovučić, imali svoju osobitu umjetnost, koju su u počecima donesli iz svoje pradomovine. U doba hrvatske narodne plastike najviše se razvila pleterna plastika, plohorezba, pa je zato i zovemo starohrvatska umjetnost. »Spomenici starohrvatske arhitekture i umjetnosti nastali su duž čitave naše obale, od zapadne Istre do Bojane. Gdje naiđete na takve ostatke, znajte pouzdano, da je tu živio i da živi još i danas hrvatski narod. Ti spomenici govore jasnije od svih pisanih dokumenata, da je tu već u ono davno doba opstojala izgrađena hrvatska narodna kultura. Slična se doduše ornamentika kao u nas razvila u starije doba i drugdje: na sjeveru i istoku, u Iranu, u Armeniji, a osobito u sjeverno-germanskih naroda. Ona se ipak kod Hrvata razvijala na osobit način i posve nezavisno i od Rima i od Bizanta.«

Doktor Baldo me poveo Bjelovučićevim tragom. Lokrum, Koločep, Lopud, Šipan. Pa zatim Slano, Ston, poluotok Pelješac. I opet Dubrovnik i njegova okolica: Sustjepan, Zaton, Konavli, Kupari. Starohrvatske crkve i pletenci. Crkveni vratni okviri, križevi, kropionice, prozorski okviri, trokrižević. Isprepleteni prekrasnim pletencima. Ukrašeni plohorezbama osobite umjetničke vrijednosti. Sve to i danas dočarava bogatstvo i sjaj starohrvatskog doba, blistavost i moć države hrvatskih narodnih vladara. I svjedoči o hrvatskoj nazočnosti na dubrovačkom području od davnih dana doselidbe.

Jednoga dana reče mi doktor Baldo: »Toliko mi hvalite književnika Josipa Kosora. Moram vas upoznati s njegovom ženom, Ninulom. Nerado sklapa nova poznanstva, ali vas, nadam se, neće odbiti. Dopast će vam se. Iako je u priličnim godinama (nemojte joj odati da sam vam to rekao), još se ne predaje.« I tako se moja žena Marija i ja pojavismo u Villi Tamarix na Lapadu. Gospođa Ivanka Mitrović Kosor — Ninula joj je bilo porodično djevojačko ime — primila nas je uljudno ali suzdržano. Živahnula je, kada sam u razgovoru spomenuo Kosora. Rekao sam nešto u tom smislu, da se Kosorovo književno djelo s nepravom prešućuje i zapostavlja. Osobito da je nedopustivo što se ne izvode Kosorova dramska djela, po kojima se proslavio u svijetu. I po kojima je svijet saznao za nas. To je zato, dodao sam, jer ga Krleža ne voli. Ili mu zavidi na uspjehu. Gospođa Ivanka se otopila. Otključao sam njezino srce. Istinu govoreći, tada nisam znao koliko je ona zaljubljena u Kosora i njegovo književno djelo. To će mi tek kasnije otkriti doktor Baldo. A i ona sama.

Kosor me je oduvijek privlačio, ne toliko kao zanimljiva i pitoreskna ličnost nego kao pisac. Znao sam da je književni samouk. I da je šegrtovao na sveučilištu koje se zvalo pisarnica (općinska, sudska i odvjetnička). Magistrirao je kao tipograf. Doktorirao kao pjevač i tamburaš. Kasnije ću

saznati, ponešto i od njegove Ninule, da je kao svjetski putnik već u mladim danima proskitao svijetom: Austrija, Njemačka, Francuska, Engleska, Švicarska, Skandinavija, Rusija, Južna Amerika (nekoliko puta). Kao osamdesetogodišnjak landrao po Chileu devet mjeseci. Drugovao sa slikarom Račićem i kiparom Meštrovićem. Posjetio bolesna Kranjčevića. Dopisivao se s Hermanom Bahrom. Upoznao Stefana Zweiga, Stanislava Przybyszewskoga, Maksima Gorkoga i Konstantina S. Stanislavskoga. Nakon nekoliko godina boravka u Austriji i Njemačkoj pisao je bez teškoća njemački, a kasnije isto tako engleski. U Beču i Münchenu sudjelovao je u stvaranju ekspresionističkog pokreta. Na temelju preporuke prevoditelja na francuski njegove zbirke pjesama »Bijeli plamenovi« (objavljene god. 1923. kao »Flammes blanches«) — kako piše Dubravko Jelčić — nitko manje nego Romain Rolland, Maurice Maeterlinck i Anatole France predlažu ga za Nobelovu nagradu.

Meni je, rekoh, poznatiji bio Kosor pisac. Jednako me privlačio njegov realistički izričaj kao i samo njemu svojstveni i pomalo divlji ekspresionizam. Potresale su me tjeskobe, patnje i zlokobne slutnje junaka njegovih pripovijetki. Malo je tko tako duboko zaronio u tamnu, tužnu, strašnu i bolnu nutrinu našega života. Njegove su pjesme, kako kaže Aleksandar Šljivarić, »zapletena refleksivna priviđenja o prolaznosti i postojanju bića u beskonačnim okvirima vječnosti i nekoj višoj harmoniji kozmosa i smisla čovjekova postojanja između dvije etičke granice: dobra i zla«. O takvu sam Kosoru ponajviše razgovarao s njegovom ženom Ivankom, koju je on zvao Ninula. A po njemu su je tako zvali i njezini znanci i prijatelji. Od tih razgovora o Kosoru nisam ništa zapisao. Više me je zanimalo što je bogatašica i dama iz visokog društva našla u boemu i skitnici Josipu Kosoru.

Ivanka Mitrović, djevojačkim imenom Ninula, rođena je u Puli, odgojena u Dubrovniku, učiteljsku školu završila u Cetinju. Prvi joj je muž bio bogataš i mecena Don Pablo Mitrović. S njim, a kasnije i s Kosorom, proputovala je čitav svijet. U svom domu u Londonu Mitrović je ugostio i pomagao poznate političke emigrante iz Austro-Ugarske Monarhije: Masaryka, Supila, Potočnjaka, Trumbića, Meštrovića. Osim Meštrovića ugošćeni su bili i drugi umjetnici, među njima i Josip Kosor. Pod utjecajem žene Ivanke, koja je, kako je kasnije napisao Kosor, »bila patronkinja mnogih umjetničkih egzistencija«, Pablo Mitrović novčano je pomogao i tiskanje (1917) Kosorovih drama prevedenih na engleski (Žena, Požar strasti, Pomirenje, Nepobjediva lađa). Kosor ju je usporedio s Cvijetom Zuzorićevom. »Ninula je sve blažila, očaravala i opijala oduševljenjem«. Poslije muževe smrti Ivanka Mitrović udala se (1923) za Kosora. Petnaestak su godina živjeli u Londonu, gdje Kosoru izlazi (1929) na engleski prevedena zbirka pjesama »Bijeli plamenovi«. Uvod zbirci napisala je Ivanka Mitrović, tada već Kosor. Poslije će Kosor napisati: »Potkraj ugodno mi je napomenuti, da je Ninula napisala engleski uvod zbirci mojih pjesama 'Bijeli plamenovi' 'White flames' odštampanih u Londonu«. Pred drugi svjetski rat Ivanka i Josip vraćaju se u Dubrovnik, na Lapad. Kosor će tu i umrijeti u dubokoj starosti 23. siječnja 1961.

Sklona umjetnicima, Ivanka Mitrović Kosor i sama se bavila umjetnošću. Pjesme je pisala u više jezika (govorila je sedam jezika manje-više savršeno). Zbirku pjesama pod naslovom »Ninula« tiskala je u Dubrovniku. Kosor je napisao da u jeziku i izrazu tih pjesama »ima pocijepanosti koje traže umjetničko zaobljenje, utijanje, nu što se tiče ideja i čuvstva, oni tonu u beskrajnu sveljudsku kobnost, svebol vapeći po astralni melem i iznovično pojavljivanje Krista. Uopće, sve što je Ninula sazdala, sazdala je u znaku Krista, jer vizija Krista pred njom se diže nad svu zemaljsku i vasionsku mudrost.« Nu izgleda, da je više naginjala slikarstvu.

U mladosti je Ninula učila slikarstvo (dvije godine) u Dubrovniku kod slikara Josipa Lalića (Split, 1867 — Rim, 1953). Daljnje je dvije godine učila u Philipa Strettona u Londonu. Prije no što je počela umjetnički stvarati, još je deset godina sama vježbala u svom studiju. Slike je nerado pokazivala i nije se, bar pred nama, s njima hvalila. Za nju kao slikaricu Kosor je rekao da »nije slikarica po zanimanju ni čak po instinktu koji ima korijen u podzemnom, podsvijesnom, nego po nadahnuću čije je vrelo u nadpovijesnom, u astralnom, u ritmičkoj, bibavoj, okeanskoj harmoniji s vasionom.« Ona, veli Kosor, »pristupa k motivu u prirodi ko pčela cvijetu, kao oplodna pelud k sočnoj zemlji, ko okeanska nimfa k bisernoj školjci«. God. 1937. »Tipografija« D.D. Zagreb tiskala joj je album slika pod naslovom »Zbirka pedeset akvarela Ivanke Mitrović-Kosor sa uvodom Josipa Kosora«. Tehnički je taj album tiskan na zavidnoj razini, pa bi se već zbog toga s njim trebali

pozabaviti povjesničari umjetnosti. Za Kosora su akvareli iz ove zbirke rađeni »po uzoru čudesno vidovitih kineskih i japanskih majstora«.

Koliko sam iz razgovora mogao naslutiti, Kosor je Ninulu privukao svojom snažnom i neobuzdanom ličnošću umjetničkog maga i boemskog nemarnika. Zavoljela je u njemu bol, koje se osjetljive duše klone ali je ne mogu izbjeći. Kosor i njegovo djelo bili su prožeti tragičnim osjećajem života. On sam piše da je sreća u zemaljskom životu nemoguća. Temelj sveživota je tragičnost i sama pojava života tragični je fatum. Život je Misterij s koga vrijeme i Stvorac ne skida koprene. »Uza sve ljudsko znanje i prirodne nauke i bezdane ponore zločina, niko ništa ne zna bitna o Svemiru i Kreatoru. I mada je život krvava realnost, izgleda kao vječna iluzija i Fata morgana.« Toj Kosorovoj boli, koja je po svemu bila i njezina bol, Ninula je ostala vjerna i poslije Kosorove smrti sve do konca svoga života.

Gospođa Ivanka primala nas je obično u blagovaonici preuređenoj u primaću sobu. U njoj je najčešće i spavala, složivši ležaj od dva naslonjača. Iako je u dvorcu bilo i saloča i spavaonica i niz nenastanjenih prostorija, rekla je da joj je ovdje najjednostavnije i najudobnije. Vjerojatno je neke boemske sklonosti poprimila od svoga Kosora. U veliku kaminu primaće sobe nije se ložila vatra. U nj je bila stavljena električna grijalica, koja je rijetko kad bila uključena zimi i za hladna vremena. Ne zbog štednje. Gospođi Ivanki ni u poodmaklim godinama, kada sam je upoznao tekla joj je osamdeseta, nikada nije bilo hladno. Jednom nas je pozvala na čaj. Bilo je to u rano proljeće, koje je tada bilo izuzetno hladno. Čajem nas je posluživala na engleski način, kako je to nekada činila u svom domu u Londonu. Dok smo mi željno čekali da nas posluži vrućim čajem, drhtureći u debelim džemperima, ona je sjedila za stolom u tankoj opravi bez rukava. Sitna kao porculanska figurica. Električna pećica bila je napol uključena, tako da je žarila tek simboličnom toplinom. Poslije debele ure pijuckanja čaja i razgovora gospođa Ivanka dohvati svileni šal i prebaci ga preko ramena ispričavajući se: danas kao da je nešto zahladilo.

U razgovorima se više puta vraćala na svoj san, koji je sanjala čitav život. Sanjarila je o životu negdje u prirodi, kraj potoka u kojem brčkaju pačići i guščići i u bistroj vodi kojega se ogledaju ponosni labudovi. Obrađivala bi vrtić, uzgajala kokoši. Najveći joj je užitak bio pobirati tek snesena topla kokošja jaja. Ovaj dio sna je ostvarila. Svaki dan je u susjeda pobirala kokošja jaja, plaćala mu za njih dobru cijenu, pa ih onda besplatno dijelila djeci i znancima. Ipak su se naši razgovori većim dijelom vrtjeli oko Kosora. U njima se neizbježivo spominjao i Krleža, koji je dolazio u Villu Tamarix dok je Kosor bio živ. Gospođa Ivanka žestoko se ljutila na Krležu, jer je uvrijedio njezina Kosora. Kako i čime ga je uvrijedio, nije određeno govorila. U tim prigodama pravednosti radi oprezno bih branio Krležu. Isticao sam da je upravo on predložio Kosora za akademika, bez obzira što je kao dramatičar na njega bio ljubomoran.

Kao najveću moguću čast koju mi je mogla udijeliti, Ivanka Mitrović Kosor poklonila mi je knjige koje je Kosor napisao. S posvetom. Moj potpis uzmite, rekla je, kao da je potpisao Kosor. On bi to isto vama učinio, da je živ. Bio je to moj posmrtni susret s Josipom Kosorom. Četrnaest godina koliko smo se poznavali Kosorova nam se Ivanka, obično za Božić i Uskrs, javljala dopisnicama i pismima. Pojedina pisma ukrasila je crtežima: Kristova glava, cvijeće, Villa Tamarix. Na onaj svijet je pošla u 94. godini života. Za svojim Kosorom.

U gospođe Ivanke, opet posredovanjem dr. Balda Marinovića, upoznao sam i Darinku Vučetić. Kćerku dubrovačkog povjesničara Antonija Vučetića (1845 – 1931). I ona je moju ženu i mene često pozivala u goste, kada smo boravili u Dubrovniku. Živjela je u svojoj vili na Lapadu okruženoj prebujnim zelenilom. Kao što je Kosorica živjela od uspomena na svoga pokojnog muža, tako je i Darinka Vučetić živjela od uspomena na svoga oca. Njegove knjige i rukopise i sve predmete kojima se za života služio smjestila je u najveću prostoriju u kući i uredila je poput muzeja. U tu je prostoriju puštala samo svoje prijatelje i osobito joj drage goste. Među tim izabranicima bio sam i ja. Kad bismo je posjećivali, dočekivala nas je manestrom zelenom i crnim vinom u kojem se utopilo sunce. Poslije blagovanja, dok su žene čavrljale a mačak Moro pospano preo od sitosti i zadovoljstva, ja bih prelistavao knjige gospara Antonija.

Vječna tema povjesničara Vučetića bio je Dubrovnik i sve što je bilo u vezi s Dubrovnikom. U jednom svom radu pisao je i o hrvatskom banu i pjesniku Petru Zrinskom (Un escursione di Pietro Zrini in Dalmazia nel 1654). Uronivši u dubrovačku prošlost, prisjećao sam se slavnih

Dubrovčana koji ne zatajiše svoju pripadnost hrvatskom narodu. Kardinala Ivana Stojkovića (1390 – 1443), crkvenoga političara, reformatora i pisca, što se potpisivaše kao Johannes de Carvatia (Ivan iz Hrvatske). Mavra Vetranovića Čavčića (1482 – 1576), pjesnika milopojne Pjesance o šturku, slavna »kud jezik hrvatski prohodi«, ogorčena što zbog kršćanske nesloge propada Hrvatska (»Sad nije Krbave, / Ni polja ravnoga, ni hrvatske slave«). Frančeškana Bernardina Pavlovića, namjestnika komisara od svete zemlje jerusolimske, koji je svoje Pripravljanje za dostojno reći svetu misu izvadio iz misala rimskoga i iztomačio iz mnogih ostalih knjigah u Harvatski jezik pomljivo i virno privedeno (u Mletcih 1747). Joakima Stullija koji u svom rječniku »Lexicon latino-italico-illyricum« (Budim 1801) riječ illyrice prevodi i objašnjava kao hrvatski, hrovatski, horvatski. Ivana Antuna Kaznačića i njegova pisma (1848) u ime dubrovačkog »općenstva gradskoga« upućena »obljubljenoj našoj bratji Hèrvatima«. Prisjećao sam se dubrovačkih obrtnika, koji su u samu početku XIV. st. napustili mire od Grada dubrovačkoga i nastanili se na Kosovu (naselje i crkva janjevačkih Hrvata spominje se već god. 1303), od tada do danas ne zaboravivši svoje hrvatsko ime i time najjačim dokazom potvrđujući da su se Dubrovčani u doba njihova odlaska nazivali i priznavali Hrvatima. Prisjetio sam se i dubrovačkih poslanika, što se god. 1358. zakleše u Višegradu da će na kopnu i na brodovima vijati hrvatsku zastavu. Stoga ne iznenađuje što je grof Petar Andrejević Tolstoj, putujući sredinom god. 1698. hrvatskom obalom, zapisao da se Dubrovčani nazivaju Hrvatima.

Odkada u njemu nema Ivanke Mitrović Kosor, više ne odlazim u dvorac »Tamarix«. Darinku Vučetić posljednji put vidjeh u zagrebačkoj bolnici (bilo joj je tada 76 godina), gdje je hrabro umirala razarana rakom. Na Boninovo, odakle se vidi i stari i novi Dubrovnik, preseliše se Baldo Marinović (u 85. godini života) i Marija Marinović rođena Bunić (u svojoj 89. godini). Otišli su jedan po jedan »u crnu lijesu nošeni od fakina«. I dok još ostatak života u klepsidri vremena teče nečujnim curenjem pijeska, dozivam te dobre duhove da me vrate u nepovratnu mladost.

Iva ČUVALO

Uspomeni fra Ljube Čuvala

Treperi srce
kao majčine suze
u zrcalu dječjih očiju.
Slap sjećanja
i tuga
nikad dočekana susreta.
U modroj travi počiva
kameno ime:
jedno među mnogima.
U nama
ono živi
kao slika Domovine
koju nikada nećemo zaboraviti!

D · M ·

Upiru prstom u mene
jedan govori
(hrvatskim jezikom)
i znam da je to kraj
kao onda kada sam
s rasvijetljena korza bježao doma
u uličicu bez svjetla
u kuću po kojoj je šetao mrtav otac
žut kao moj prozor na mjesečini
Prsti, jezici, mjesečina
na mojoj koži
poderanoj zastavi

5 · 11

Silazim ulicom
Nevidljiva sila
Svija mi glavu i sputava ruke
Htio bih se osoviti
ne mogu
Htio bih se osloboditi
ne mogu
Ne okrećem se jer poznajem prazninu
Ne bježim jer tu mi je mjesto
Borim se, borim
uzaludu
Silazim strmom ulicom

?.12

Što može prolaznik
u studeno jutro
tako gol
kada čuje krik negdje visoko
kada se svi razmaknu
podijele
pobjegnu
Što može prolaznik
na pustoj ulici

7 Siesta Croata 8

dječačkim trkom
bos
jurio sam sunčanom livadom
obali domovine
srpanjsko je predvečerje
dugim sjenama
milovalo povratak
djevojke su se zagrljene smijale
starica je prekriženih nogu
dozivala mačku
vrata su bila otvorena zapadnom svjetlu
trčao sam
trčao
prestižući
poskakujući

U tami duboke jaruge
okićeni trobojnicama
stajali su moji sunarodnjaci
nepokretni u vodi do koljena
i ozbiljna lica
svirali svoje popijevke
ledu mojih tabana

Spoznanje

Ivanu Guduliću

Izdubio si bezdan
da bi sagradio grad
i potkopao zemlju
da ne bi nebo...

Zavrtio si kolo
ne bi li se čovjek uspravio,
a sklad u Dubravi
napučio satirima.
Pomorio kraljevstva...

Vijek svoj u miru si
odživjet mogo.

Dubravka PETEK

Uljez

Sjedila sam za malim stolićem u doručkovaonici svog prenoćišta i pila jutarnju kavu. Putnici, prolaznici. »Draga, vi uvijek izgledate kao da ste upravo sišli sa stranice kakvog modnog žurnala«, zadovoljno je za susjednim stolom rekao jedan zreo, poslovni muškarac podebljeg trbuha mladoj ženi. Smijala se. Ta elegantna dama preplanule puti bila je središte male skupinice: ona i tri muškarca. Svatko od njih vodio je svoju igru — isto kao i svako jutro. Ništa se novo nije zbivalo.

Otpila sam još jedan gutljaj kave i ponovno pogledala u novine. Malena, kratka vijest. »Izbio rat...«

Dugo sam već lutala ulicama ovog velegrada, prolazila pokraj rascvjetalih baroknih pročelja. Čudnovata mreža prenagomilane, neugodne kićenosti kočila je misli i mamila sve dalje i dalje u duboku i nepoznatu prazninu. Udarih halkom o jedna vrata: šupljina je odzvanjala ispod prividne bujnosti života na površini; u nutrini palača vješto se skrivala odsutnost, pustoš, ništa. Ništa...

Rat se sve više širio. Mnoga sela su opustjela, ljudi su napuštali ognjišta bježeći u gradove. Polja uništena, livade i pašnjaci pregaženi, sasušeni, šume spaljene.

Gubila sam se među stalno novim, čudesno raskošnim, čudesno maštovitim pročeljima. Velika, čvrsta mreža rijetke ljepote omamljivala me je, i sa svakim slijedećim korakom sve sam čvršće bivala uhvaćena u zamku. Gdje god sam nastojala dotaći čvrsto opstojeće bilo života, ruka je nalazila samo prazninu mreže.

Prometne veze između naselja bile su uglavnom prekinute. Na praznim cestama taložila se vruća prašina. Tek tu i tamo vidjela se poneka iznemogla životinja kako vuče neka bijedna drvena kola. Dom je bio predaleko...

Drvored lipa, uvijek pomalo sjenovit roditeljski stan, malena, djevojačka soba, brižno namještena meka, bijela postelja, prazna, čeka netaknuta već godinama...

Predstojao mi je dug i mukotrpan put. Vrućina, kiša, teretni vlakovi, sumnjičavi, namrgođeni pogranični stražari. Nosila sam posvuda sa sobom teret svojih stvari, izmučena, iscrpljena, umorna, neispavana. Smršavjela sam, poblijedjela, oko očiju tamni rubovi. Tijelo ljepljivo od znoja, teško, kosti na rukama jedva presvučene kožom. Osjećala sam poglede radnika, seljaka, izbjeglica, putnika — na sebi, na svom tijelu, na svojim rukama. »Zalutala, zalutala...« »Takve ruke ... nikada ništa nisu radile...« Skopljenih očiju slušala sam šapat suputnika u odjeljku vlaka.

Iznad postelje visila je oduvijek slika nekog osrednjeg slikara: pitomi krajolik, zavičaj, moj zavičaj. Nebo sivomodro, svijetlo, vlažne livade ponegdje obrasle žbunjem. Lišće vitkih stabala s jedne strane rijeke tek se zazelenjelo, na drugoj obali prelijevalo se crvenkastosmeđim bojama i već pomalo otpadalo. Voda, obasjana na obzoru blagom, jedva vidljivom svjetlošću, zrcalila se među livadama. Tijek polagan, jedva namreškan. Samo još malo, i rijeka bi se mogla preliti. Ali ne, neće. Njena površina je obuzdana, neuznemirena, bistra, u njoj se čitavom svojom visinom zrcale stabla čiji vrški daleko nadvisuju horizont... Mir, mir, mir...

Vlak je prolazio kroz predjele rudnika ugljena. Bezbojno, neplodno tlo, nigdje ni najsitnije biljčice. Sivkaste stijene od lapora. Iznenada osjetih nepodnošljivo žarenje u očima. Pokrih rukom kapke. Zaludu. Počela sam glasno uzdisati, jecati. »Lezite, lezite! Za miloga Boga! Djevojci je zlo! Umorna je, tko zna odakle putuje!« Osjećala sam hladnoću i nečistoću sjedala u vlaku, raspucalu kožu naslona, tuđe nečiste ruke. »Tko zna odakle putuje ... i dokle će još?«

»Nije to ništa, ništa. Samo preosjetljivost na ugljenu prašinu. Ovdje je zrak tako zagađen, nečist... Rudnici...« Ljudi su u čudu odmahivali glavama. »Ništa. Ništa.« Nisam smjela otvoriti

oči. »Ništa. Ništa. Suze će sve isprati. Znate? Oči se same ispiru.« (Ispiru se beskrajno, neiscrpno, uvijek tako kristalno čiste.)

Negdje je još uvijek čekalo čisto, bijelo rublje i meki pernati jastuci. Maleni keramički vrčić na tanjuriću: dva fina, jedva zamjetna cvjetića, ljubičasto-plavkasto-sive izblijedjele boje prevučene tankom naslagom patine. Kazaljke sata koje uvijek jednako tiho i blago otkucavaju vrijeme... Pisma, pisma, pisma...

Pokucala sam na vrata roditeljskog doma. Moji su, kao i uvijek, sjedili oko stola u dnevnoj sobi i razgovarali. Malo podalje od njih nepoznati, šutljivi muškarac. Nije mu bilo moguće odrediti dob. Nizak, suhonjav, sitan, malenog, šiljastog lica, koje kao da se čitavo skupilo u sebe, uvučenih, kao skrivenih, sitnih sivih očiju. Neugledan do neprimjetnosti. Međutim, bilo je na njemu ipak nešto izrazito, upadno, što usprkos svemu, činilo se, nitko osim mene nije primjećivao: njegov pogled ponirao je u nutrinu bića, prodirao u najskrivenije dubine. Taj tihi čovječuljak vidio je zacijelo daleko više nego što smo mi mogli i zamisliti.

Iako je sjedio malo po strani i nije sudjelovao u razgovoru, ipak je nedvojbeno pripadao ovamo. Nije izgledalo da ima namjeru otići. Sve me je to čudilo. Moji roditelji bili su zatvoreni ljudi. Rado su primili ponekog dragog gosta, ali da nekog tako prihvate, naviknu se na njega, da puste stranca da se udomaći! U svemu su se ophodili s njime kao da se oduvijek ovdje, kao sa svojim vlastitim djetetom...

»Da, zaboravili smo ti reći, gospodin nam donosi hranu otkako su zavladale ove teške prilike.«

Vladala je velika oskudica. Ljudi nisu imali što jesti. Satima se u dugačkim redovima čekalo na ono najnužnije. Ipak, na stolu mojih roditelja svakog je jutra stajalo svježe pecivo, još topli, bijeli kruh hrskave korice i tek pomuženo mlijeko. Na ulicama čovjek nije mogao biti siguran za vlastiti život. Stan mojih roditelja bio je izložen svakoj opasnosti, ničim zaštićen. Ali strančeva prisutnost kao da ga je obavila nekom nevidljivom aurom kroz koju se nije moglo provući nikakvo zlo.

Pošla sam u svoju sobu. Otvorila sam vitrinu. Sve je bilo tu, nedirnuto, isto kao i kad sam otišla. Bočice parfema koje nitko nije otvarao čekale su još uvijek neki svečani trenutak (i tko zna hoće li ga ikad dočekati). U kutijici za nakit ogrlica od muranskog stakla. Sve ono što sam najviše voljela ostalo je ovdje. U svijet sam ponijela stvari nužne, korisne, ali one bliske srcu bile su tu... Na jednoj polici malena venecijanska maska uskih, zagonetnih, pomalo sjetnih očnih proreza. Bijeli kipić: Pietá. Knjige, u kojima sam se jednom davno nadala pronaći mudrost. (Život se opirao svakoj mudrosti.) Prelazila sam prstima preko svih tih dragih stvari. Nigdje ni truna prašine. Bilježnice ispisane mojim rukopisom. Na stolu pribor za pisanje.

Kupaonica je mirisala i blistala od čistoće. Dugo sam se prala. Voda je ispirala s mene prašinu, znoj, nečistoću, sav onaj talog koji se skupljao, godinama...

Naposljetku otvorih i vrata male djevojačke sobice. Bijela postelja još uvijek me je čekala... A na njoj spavaćica sa starinskim šlingama — otkud se ona našla ovdje? Vjerovala sam da je već odavno istrošena, izgubljena... I ona draga slika bila je tu, i križić, pred kojim sam često u besanim noćima molila utjehu...

S uzglavlja sam promatrala nebo. Još uvijek ista zvijezda pojavljivala se na jednom rubu mog vidokruga, slabašno svjetlucala, kao da će se svaki čas ugasiti, i žurno titrala da bi ubrzo nestala na drugome kraju... Noć...

Probudile su me jutarnje zrake sunca (ne baš prve!) i šaputanje roditelja i tete. Njih su troje nestrpljivo čekali da se probudim, da budem uz njih... Iz kuhinje je mirisalo, priređivao se blagdanski objed. Vratila se njihova jedinica...

Prošle večeri izvadila sam iz ormara svoje bijele svilene papučice (i one su se sačuvale, nikakvog traga proteklih godina nije bilo na finoj tkanini!) i stavila ih prije spavanja pred svoj prag. Jutros, kad sam otvorila vrata, umjesto dvije papučice našla sam tri.

Obukla sam se i došla za zajednički stol. I neznanac je već bio tu. Jeli smo i usput razgovarali. Neznanac je tek tu i tamo izustio poneku riječ. Da bih objed učinila što ugodnijim, donijela sam jednu staru knjigu i počela naglas čitati raskošan opis prave grofovske gozbe. Ali nešto mi je odvlačilo pogled sa slova i skretalo ga prema strančevom licu. I nehotice ga počeh sve pozornije

promatrati. Riječi su mi zastajkivale, postajale nesuvisle. Čim bih izustila ime nekog jela, ono se istog trena stvorilo na našem stolu. Kako god su se nizale slike u knjizi, tako se i pred nama, netom, prostirala sve bogatija gozba. Moji su uzimali od svega pomalo, uživali, hvalili izvrsna jela. Ustala sam sa svog mjesta i prišla neznancu. »Dosta je te igre, gospodine! Jutros ona papučica, pa sad ovo ... i uopće... Kakve to šale zbijate?« Moji roditelji se uznemiriše. »Što je s tobom? Tako si razdražljiva, čudno se ponašaš. Jesi li možda još uvijek umorna od puta?« Učini mi se da je preko neznančeva lica prešao neki čudan osmijeh. Zašutjela sam. U miru dovršismo objed.

Pred večer me primi za ruku, tako da to nitko nije vidio, i povede u moju sobu. Stajali smo jedno nasuprot drugom u tihoj večernjoj svjetlosti i gledali se u lice.

»Recite, tko ste? Ne možete me prevariti. Vi dočaravate nemoguće.« Moj glas više nije bio ni drzak, ni srdit.

»Pa dobro. Ali bilo bi bolje da ne pitate.«

»Ipak, recite.«

»Ja — ja dolazim iz budućnosti.«

Odmahnula sam glavom.

»Ne govorite mi istinu. Znadete isto tako dobro kao i ja da je to nemoguće. Budućnost ne postoji po sebi, jer bi tada svi vremenski odsječci morali postojati istodobno. Vrijeme bi se sastojalo od malih, završenih, ukočenih cjelina, a tijek svijeta bio bi gotov, zatvoren. Zapravo, vrijeme tada uopće ne bi postojalo, bilo bi isključeno svako zbivanje i ne bi bilo slobode.«

»Da, imate pravo. Htio sam vas samo iskušati. Ali ipak sam na neki način rekao istinu. Ja zbilja dolazim iz drugog prostora. Tamo uistinu nema vremena. Taj svijet nalazi se s onu stranu svih ovdašnjih ograničenja, nesavršenosti, prolaznosti... Vi ste ga često naslutili... To je ona punina bitka, za kojom čeznete... Očekujete nadolaženje njene opstojnosti, ali ono što biste vi željeli, ne zbiva se i ostaje za vas vječnom budućnošću. Ja sam satkan od vaših misli, želja, čežnje, od vašeg duha i duše. Vi ste me stvorili.«

»Vi dakle postojite samo po meni? Bez mene vas nema?«

»Nije baš posve tako. Bez vas bio bih čist eter, jedna mala galaksija u beskraju čestica blage, neugasive svjetlosti, nazovite to kako hoćete, postojao bih, u vječnoj onostranosti... Vi ste mi dali oblik, prizvali me... Da, ja postojim, i vjerujte u mene, Dubravka!«

Slijedećeg jutra neznanca više nije bilo. Na malom staklenom stoliću stajao je tanjur svježe ubranog voća. Prekrasni plodovi, sve jedan ljepši od drugog, bijahu još orošeni prvom jutarnjom maglicom. U sredini, veći i ljepši od svih, jedan krupni grozd. Pokraj voća, komadić papira, na kojemu je starinskim slovima bilo napisano »Za Dubravku«. Odigoh ga. Ispod sam našla dva crteža. Na prvom, na već pomalo požutjelom papiru, vidjela se beskrajna morska pučina, koja se na obzoru prelijevala blijedoljubičastim tonovima. I više ništa.

Na drugom nevelika soba, zaštićena i povučena od svijeta. Zidne tapete ukrašene sitnim, nježnim cvjetićima. U sredini sobe, na jednostavnom drvenom stolcu, akt mlade žene iz poluprofila. Sjedila je, oslonivši se laktom o koljeno i poduprijevši glavu rukom. Vidio joj se samo dio lica, napola spušteni kapci, meka, lagano povijena linija zatiljka... čitava prostorija, a najviše žena, bijaše obasjana toplom, blagom, rasplinutom crvenkastom svjetlošću, koja se širila iz jedva vidljivog kamina preko puta njezina lica, uz sam rub slike.

Tomo VEREŠ

Silone na raskrižju kršćanstva i marksizma

Talijanski književnik Ignazio Silone (1900—1978) — pravo ime Secondo Tranquilli — bez razloga je prešućivan u našem predratnom i poslijeratnom katoličkom tisku. Ako je naime i istina da je njegov poprilično vijugavi životni put od pobožnog sjemeništarca do bojovnog revolucionara u redovima Komunističke partije Italije prije drugog svjetskog rata teško mogao privući pozornost i naklonost naših katoličkih pisaca, ipak je neosporna činjenica da se Silone cijeli život odlučno borio protiv svakoga totalitarizma, najprije protiv fašizma a zatim i protiv komunizma, da je perom i djelom branio prava izrabljivanih seljaka i drugih siromaha, te da su za nj istina, pravednost i sloboda bile najviše vrednote ljudskog života. O tome svjedoče njegova predratna djela kao Fontamara, Fašizam, Škola diktatorâ, Kruh i vino i Sjeme pod snijegom.

No u poslijeratnom književnom stvaralaštvu Silonea dolazi do stanovite prekretnice, da ne kažemo do nekoga povratka kršćanstvu, ukoliko društvenim sukobima pokušava naći etička rješenja kršćanskog nadahnuća. To osobito dolazi do izražaja u romanima Pregršt kupinâ i Lukina tajna, te u drami Pustolovina jednoga siromašnog kršćanina za koju je Silone 1968. godine dobio nagradu Campiello. Ta je drama u šest mjeseci doživjela sedam izdanja, a francuski književni časopis »Les Nouvelles Littéraires« objavio je intervju s autorom u povodu njezinog prijevoda na francuski jezik. Na pitanje: »Kako biste vi definirali samoga sebe?« Silone je jezgrovito odgovorio: »Rekao bih da sam socijalist izvan partije i kršćanin izvan Crkve.«

Kako u spomenutom intervjuu tako i u uvodu svoje drame Silone objašnjava zašto je između dva svjetska rata okrenuo leđa kršćanstvu i postao komunist, a zatim zbog kojih razloga je 1930. godine istupio iz Komunističke partije. Značajna je slijedeća primjedba našeg autora o svome životnom putu: »Postoji kontinuitet između moga djetinjstva i sadašnjeg razdoblja. Moja je obitelj bila izrazito kršćanska i ja sam sve do dana današnjega sačuvao poštenje koje mogu zahvaliti vjeri. Doista sam postao marksist, ali tako da nisam stavio u pitanje svoju vjeru; napominjem da u vjeri nisam pridavao ni najmanju važnost dogmama.« Silone potom opisuje bijednu sudbinu siromašnih služavki u svome zavičaju, u krševitim Abruzzima srednje Italije, i nemilosrdno izrabljivanje ubogog pučanstva od strane gramzivih veleposjednika. Videći sve te u nebo vapijuće nepravde učini mu se da se jedino rješenje nalazi u revolucionarnoj pobuni, u nasilnom obaranju postojećeg poretka. Stoga postaje komunist, ali s vremenom uvida da ni komunizam ne rješava nepravde, već starima dodaje nove, pa razočaran napušta Komunističku partiju.

No nas sada ne zanima prvenstveno Siloneov društveno-politički rad, nego njegov stav prema kršćanstvu, odnosno prema Crkvi. Što nam o tome kazuje njegova drama Pustolovina jednog siromašnog kršćanina koja je zapravo literarizirana povijest pape Celestina V.? Pietro Angelerio Morrone živi jednostavnim pustinjačkim životom u jednoj spilji u Abruzzima. Godine 1294. neočekivano biva izabran za papu. Kao nasljednik pape Nikole IV. uzima ime Celestin V. Dolazi u Rim, ali ubrzo postaje žrtvom raznih intriga na papinskom dvoru. U borbi protiv njega posebno se ističe zloćudni kardinal Gaetani. Nakon pola godine Celestin V. odriče se papinske službe, a za njegova nasljednika biva izabran kardinal Gaetani koji vlada pod imenom Bonifacija VIII. Bonifacije baca svog predšasnika u zatvor u neki stari dvorac, gdje ga 19. svibnja 1296. nalaze mrtva: navodno ga je dao ubiti Bonifacije VIII. Klement V. proglašava papu Celestina svetim 1313. u Avignonu.

U okviru ove literarizirane povijesti koja, napomenimo, ne odgovara povijesnoj istini, Silone zapravo hoće prikazati vječnu borbu između dobra i zla u ljudskom društvu i stradalačku sudbinu dobra. Dobri ljudi, oni jednostavni i skromni koji u svom životu otjelovljuju istinu, ljubav, poniznost i požrtvovnost na kraju svršavaju kao mučenici, umiru na križu. A zli vladaju i uživaju.

U vezi s tim Silone u svojoj drami postavlja i jedno vrlo aktualno, osjetljivo i prijeporno pitanje: koju ulogu imaju u kršćanstvu društvene strukture, organizacija rada i hijerarhijsko ustrojstvo? Povijest naime svjedoči da su uz ljude proročkog nadahnuća i svetačke improvizacije, kao na primjer uz sv. Franju Asiškog, uvijek prisutni i ljudi društvene kontrole i planske organizacije, koje predstavlja brat Ilija. Ideali autentičnog siromaštva, autentične dobrotvornosti i drugih kršćanskih kreposti već su, dakle, u samim izvorima zamagljeni, izopačeni. Prema Siloneu u tome je tragedija svake institucije, svakog pokreta i svake partije. U njima slavohlepni ljudi koji bezobzirno teže za vlašću suzbijaju svaku poduzetnost u ime reda, gase ljubav u ime prava, te se na kraju izrode u obične diktatore i krvnike.

Što da kažemo o ovoj Siloneovoj oštroj kritici upućenoj općenito svim vjerskim i svjetovnim institucijama i organizacijama? Ona je nedvojbeno opravdana, ukoliko se odnosi na konkretne i, nažalost, brojne deformacije organiziranog društvenog bivstvovanja bilo u Crkvi, bilo u političkim zajednicama. Ali nije opravdana ukoliko te deformacije generalizira do te mjere da jednostavno ne vidi dobra što ga institucije čine. Zar organizirani rad Karitasa, da ostanemo kod Katoličke crkve, nije upadnija činjenica u svijetu od zloupotrebe crkvenih dobara i crkvenih struktura? I zašto bi dobrotvorna djelatnost sv. Vinka Paulskog ili Majke Terezije bila manje vrijedna i nužno izložena deformacijama samo zato što je institucionalizirana, organizirana i strukturirana?

Dakako, u svim je ljudskim zajednicama neminovan raskorak između nakane i izvedbe, između težnje i realizacije. Kršćanstvo otvoreno priznaje taj raskorak. Ono neprestano naglašava da se svaki kršćanin i cijela Crkva moraju stalno suočavati sa svojim propustima, promašajima, zloupotrebama i deformacijama, te da ih moraju iskreno priznati i javno požaliti. Istina, to kajanje samo po sebi ne može popraviti propuste i zloupotrebe u prošlosti, ali uvelike pridonosi da se one uspješnije izbjegavaju u budućnosti, a svakako je to neusporedivo ljudskije negoli činiti ljudima zlo, kao u totalitarističkim društvima, a dokazivati da im je učinjeno dobro.

Silone je, doduše, u jesen svoga života pozorno pratio obnovu što ju je crkva poduzela na II. vatikanskom saboru. S mnogo simpatije govori o papi Ivanu XXIII. koji se poziva na sv. Franju i papu Celestina V. Ali našemu se autoru ipak čini da je Kristova eshatološka poruka inkompatibilna s Crkvom koja sklapa konkordate s političkim zajednicama i da je nemoguće uskladiti konkretne povijesne strukture s njegovim proročkim duhom. On misli da je suvremeno kršćanstvo također u sebi razapeto, samome sebi nedosljedno i da će još dugo vremena ostati takvo.

Koliko god je Silone svjestan da govori o Crkvi izvan Crkve, on ipak uporno naglašava da je kršćanska duhovna baština duboko ugrađena u njegovo biće. Ali govoreći o kršćanstvu, nikada ne misli na neki dogmatski sustav koji bi trebalo ispovijedati, najmanje pak na neku kršćansku ideologiju koju bi trebalo braniti, nego isključivo na djelotvornu ljubav prema siromasima i malenima. Za nj se kršćanstvo bitno sastoji u Kristovoj čudorednoj poruci i dobrotvornosti. »Ako dobro razmislim«, piše naš autor, »na kraju krajeva i sve u svemu ostaje Očenaš. Kršćanski osjećaj bratstva, spontana naklonost prema siromašnom puku, kao što sam već naglasio, i na sve to nadograđuje se moja vjernost socijalizmu. Znam da je ovaj izraz, socijalizam, već otrcan i često se njime označuje najraznovrsnija i najprotuslovnija stvarnost. Stoga želim napomenuti da ja tu riječ uzimam u najtradicionalnijem smislu; njome označujem takav poredak u kojem gospodarstvo služi čovjeku, a ne državi ili bilo kojoj političkoj vlasti.«

Silone nedvojbeno pogađa bit kršćanstva kada misli da je u njemu djelotvorna ljubav prema ljudima u nevolji sudbonosno važna. To se naime jasno razabire iz Kristova eshatološkog govora o posljednjem sudu u kojem on izričito kaže da vječna sudbina svakog čovjeka ovisi upravo o tome da li je u svom životu gladnoga nahranio, žednoga napojio, gologa odjenuo, putnika ugostio, a bolesnika i utamničenika pohodio (usp. Mt 25,34-46). Ali Silone ne želi posvjedočiti tu ljubav i vjerom u okviru Crkve kao organizirane zajednice, nego samo djelom »extra muros«. Jamačno mu se činilo da Crkva i poslije Koncila još uvijek previše govori i slavi, a malo čini, da je odviše liturgijska zajednica, a premalo karitativna.

Siloneov kršćanski humanizam svakako valja uzeti ozbiljno. I njegove kritičke primjedbe na račun Crkve kao institucije, ukoliko su opravdane. Ali ne može se prihvatiti njegovo svođenje kršćanstva isključivo na socijalnu djelatnost. U svim naime pothvatima koji se poduzimaju za dobro čovjeka i čovječanstva bez vjere u Boga (ili pogotovo protiv nje) nužno se pojavljuju, prije

ili kasnije, znakovi umora, klonulosti, iscrpljenosti i propadanja. Nije li upravo povijest novovjekovnog ateističkog socijalizma eklatantna potvrda te istine? Nije li upravo on poduzeo obnovu svijeta najplemenitijim nakanama, prekrasnim obećanjima i planovima, čak i pokušajem radikalne izmjene cijeloga svijeta, a onda su se postupno počeli javljati znakovi malaksalosti, zaostajanja, pokvarenosti, siromaštva, bijede i prijetnje tragičnog svršetka?

Daleko od nas bilo kakav kršćanski trijumfalizam pred teškim krizama današnjeg realnog socijalizma. Naše uvjerenje proizlazi iz običnog zdravorazumskog načela da dometi ograničene ljudske sile nužno moraju biti ograničeni i da čovjek samo osloncem na beskrajnu moć može ostvariti trajna djela. Zato samo vjera može dati čovjeku poticaja da se neprestano obnavlja, da uvijek iznova stresa sa sebe prašinu zla i da ustraje na putu dobra.

Mislim da je Silone bez razloga bio kršćanin izvan Crkve. I ne samo on.

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Međugorje

– Ivanu Aliloviću –

Praskozorje... Šumi borje...
Sunčev ruj će da se prospe.
Sveti zanos. Međugorje...
– Ukazanje svete Gospe!

Ima l' dražeg svetog trena?
Bude li se čiste sanje?
Vidjelica ushićena
Sad ugleda ukazanje...

Međugorje....Praskozorje...
Sveti zanos s neba pada.
Ukazanje....Šumi borje...
San Hrvata, ponos nada!

Čuj nevidljiv kor se čuje:
da l' to mole mrtvi fratri?
il' sa neba zvuci bruje
u pobožnoj svetoj vatri?

Praskozorje... Međugorje.
Sunčev ruj će da se ospe.
Sviću nade. Šumi borje...
Pada milost naše Gospe...

A. V. MIHIČIĆ

Pismo

Kako živim?
Živim
i staračkí sivim
zapravo bijelim
i spremam se da u vječnost odselim.
Tamo su mi otac i majka,
sestre i brat
i mnogi prijatelji
pa se zbog tog puta
nekad ražalostim
a nekad i razveselim.
Noge mi klecaju
stihovi sutonski jecaju...
Starost:
spremam se da u Vječnost odselim
a zasad
još se svakoj traki sunca,
djetetu i cvijetu veselim.
A Ti, moj Andre?
Još na strmom putu za Olimp
uz jarce, nimfe i koze?
ponesi i jareći mijeh
sa malo soka od loze.

Boris PUHLOVSKI

Mojem ocu

I teče, naš život teče...
ta tko ono samo reče:
Život se polako gasi
ko jesenji dan uveče.

A starost još samo šeće
nalik na suho drveće
i vid se već polako gasi
i suza u oku peče

I teče, teče, sve tiše teče
i sve je tiše i tiše
i stvarnost više ne šeće
i duša više ne diše!

Rajmund KUPAREO

Neka vrijednosna načela kritike umjetnosti

Kritika u svom nazivu (»krino« – lučim, razlikujem, biram) uključuje vrijednosni sud o nečemu ili nekomu: o nekom činu, djelu, osobi. Još nije obrađena aksiomatika (»aksíoma« – tvrdnja, načelo) umjetnosti, to jest, njezini aksiomi nisu dovedeni u povezani sistem koji bi dokazao njihovu neproturječnost, potpunost i neovisnost. U umjetnosti polazimo od načela da se djelo odlikuje, iznad svega, kakvoćom (kvalitetom) a ne količinom (kvantitetom). Budući da se kvalitet odnosi na »formu« (ono što daje značaj nekom činu ili djelu; što određuje da bude takav ili ovakav), možemo izraziti prvi aksiom kritike umjetnosti:

1. Neko je umjetničko djelo vrednije ukoliko zadire u dubinu (intenzivira) neke »ideje« ili intuiranog osjećaja, a ne ukoliko tu »ideju« proširuje (ekstenzivira) na mnoge objekte. Radi se, dakle, o snazi i stupnju napetosti nekog djelovanja ili doživljaja, a ne samo o njihovom povećanju ili širenju. U tom smislu kadikad više vrijedi jedna kitica neke pjesme od pedesetak ostalih koje nisu drugo nego ponavljanje i nabrajanje istog doživljaja. »Ako nekom bijelom predmetu nadodamo još bjeline time on ne postaje bjeljim«, kaže Toma Akvinski (Summa Theol. II-II, 25,5,c.). Kvalitet je jači ukoliko sve dublje zadire u neku bitnost, ukoliko se sve više ukorjenjuje u nju (»magis radicari in subiecto«, da upotrijebimo izvorne riječi Tome Akvinskog). Smiješno bi bilo mjeriti vrijednost neke novele ili romana prema broju stranica, kao što to čini pisac u jednoj enciklopediji zahtijevajući barem 50.000 riječi da bi se roman razlikovao od pripovijetke (isp. Encyclopedia Colliers. vol. 17, str. 697). Kritičari često zaboravljaju da duljina ili kratkoća nekog djela ovisi također o piščevu karakteru, kako je to stručno dokazao prof. René Le Senne u svojem opsežnom »Traité de caractérologie«, prevedenom na mnoge jezike. I taj je aspekt zanemaren u našoj estetici. Postoje pisci koji trebaju više svezaka da izraze svoju misao (V. Hugo, Balzac, Selimović, Šegedin itd.) ali ima i drugih koji u kratkom, sažetom izrazu oblikuju neki osjećaj (A. de Saint-Exupéry, Šimunović, Sudeta i dr.). Kažu da je Toscanini skraćivao barokne opere i time intenzivirao njihov značaj. Koliko bi se »kadrova« moglo ispustiti u mnogim filmovima, napose našima, a da ne izgube ništa na kvaliteti?! Velika je razlika između znanstvene deskripcije (opisivanja), filozofske argumentacije (obrazlaganja) i umjetničke signiferacije (znakonosnosti).

A: Oponašanje znanstvenog opisivanja

Naturalizam koji u umjetnosti prenaglašava fizičke i fenomenalne vidove nad duhovnim (G. de Maupassant, Zola i dr.) nije zamro ni u našim danima. Mnogi romanopisci i filmski redatelji opisuju detalje funkcije i reakcije organizma kao nekakvi *fiziografi*. Veliki majstori riječi (Mauriac, Greene, Dostojevski, Selimović i dr.) snažnim potezima daju naslutiti sve ponore ljudskih strasti a da se ne snize na njihove opise podražavajući znatiželjnost čitatelja. Koliko bi se stranica u romanima moglo ispustiti a da djelo ne izgubi ništa od svoje vrijednosti. Ako se pak neko djelo sastoji samo u opisivanju funkcija organizma, onda se tu više ne radi o umjetnosti nego o pornografiji. Drugi oblik deskripcije u umjetničkim djelima je onaj *psihografije* kojom se neki pisci služe iznoseći psihološku uvjetovanost svojih junaka, napose njihovog nagonskog života. U naše doba razvio se novi oblik psihografije, takozvani »tijek ili struja svijesti« (stream of consciousness), neka vrsta unutarnjeg monologa, ali »pod površinom«, to jest, on nije kontroliran ni »cenzuriran« razumom ili društvom (V. Wolf, J. Joyce, W Faulkner). Junaci se tih romana »udvostručuju«, bore sa samim sobom i žive svojim vlastitim trajanjem. Kao svaka umjetnička tehnika tako i ova mora odgovarati »ideji«, naravi djela. Njom se služi Selimović u svom *Dervišu i smrti* želeći

razotkriti zakutke svijesti i pokazati bijedu i veličinu čovjeka. Sam autor »opravdava« tu tehniku riječima: »Dobronamjeran čitalac mogao bi da mi kaže: Suviše razvlačiš, suviše mudruješ. Odgovorit ću mu odmah: znam. Raspredam na široko jednu siromašnu misao, cijedeći je kao prazan bardak (zemljani sud za vodu), kad se iz njega ni kap istočiti ne može. Ali činim to namjerno, da odgodim kazivanje o onome što me i sad potresa, nekoliko mjeseci poslije svega. Samo okolišanje ne pomaže. Izbjeći ne mogu, a prekidati neću« *(Derviš i smrt)*. I Petar Šegedin se nerijetko služi »strujom svijesti«. U njega kao i u Selimovića ta tehnika nije nešto pomodno, nešto što bi odgovaralo ukusu vremena, nego je zahtjev i potreba samog događaja, intuiranog osjećaja. Sve se odvija u dubinskom životu podsvijesti. Ambivalencija (podvojenost) i napetost između svjesnog i nesvjesnog nije iznalazak psihoanalize; ona je postojala u spisima velikih pisaca i prije Freuda. Dosta bi bilo analizirati u tom smislu djela F. M. Dostojevskoga u kojima podsvjesna dinamika nagona određuje smjer svjesnih duševnih doživljaja. Ne zaboravimo da postoji također i metafizička ambivalencija: između dobra i zla, između Boga i đavla, u dnu ljudske duše. Psihoanalitičkom tehnikom služe se i kršćanski pisci, napose Graham Greene u svojim romanima koje nije potreba ovdje nabrajati, kao ni one G. Bernanosa. Tu je deskripcija prerasla u signiferaciju (znakonosnost).

B: Oponašanje filozofskog obrazlaganja

Argumentacija iznosi dokaze za neku tvrdnju. Kad je zaključak obrazlaganja tek naoko formalno ispravan, zasnovan na dvosmislenosti pojmova i nepotpunosti pretpostavki, kažemo da se radi o sofizmu. Različite ideologije kroz povijest čovječanstva temeljile su se upravo na sofizmima. U umjetnosti pak nastaju razne *ideografije* koje se sastoje u prikazivanju ideja pomoću slika. Spomenimo samo najvažnije: a) *Znanstvena ideografija.* Nju najočitije izražava u svojim romanima engleski pisac, znanstvenik Aldous Huxley (1894 – 1963). Poznati su njegovi romani *Vrijeme se mora zaustaviti, Slijepi u Gazi, Divni novi svijet, Kontrapunkt* i drugi. U njima su obrađeni svi vidovi tehničke civilizacije. To su zapravo eseji o cjelokupnom društvenom području. U romanu *Vrijeme se mora zaustaviti* (Time must have a stop) postoji samo jedna dimenzija vremena: sadašnjost. »Život duha je život koji se odvija isključivo u sadašnjosti, nikada u prošlosti ili budućnosti...«. Čitavo dokazivanje o vremenu ovisi o nekakvoj budističkoj katarzi koja ne uvjerava. Huxleyevo »vječno vrijeme« je »contradicito in adiecto«. Matematika nema ni prošlosti ni budućnosti, ali čovjek nije broj niti se gubi u zbroju brojeva. Umjetnost nije algebra. b) *Filozofska ideografija* najbolje je izražena u djelima J. P. Sartra, napose u romanima *Nausée* i *Les chemins de la liberté.* Sartre ironizira vrijeme Marcela Prousta *A la recherche du temps perdu.* Huxley brani sadašnjost, Proust prošlost, a Sartre budućnost. Čovjek shvaća sebe kao trajni projekt vlastitog prevladavanja (»dépassement«). Filozofska ideografija prisutna je također u djelima Alberta Camusa, iako manje očita nego u Sartrea. Spomenimo i c) *Moralno-teološku ideografiju,* zastupanu u djelima kršćanskih romanopisaca, kao na primjer u Paula Bourgeta *(Le disciple).* Takvi pisci žele »obratiti« svijet iznoseći korist moralnog života. d) *Sociološku ideografiju* nije potrebno tumačiti niti nabrajati socrealistička djela koja su i kod nas bila uzrokom pada umjetničkih vrijednosti. Nikakva propaganda ni kršćanskih ni marksističkih »ideala« nije potrebna umjetnosti koja u »apsolutnim«znakovima ili simbolima iznosi iskonske čovječje težnje. To je ta znakonosnost umjetnosti o kojoj smo pisali u knjizi *Govor umjetnosti.*

2. *Umjetničko djelo posjeduje vrijednost u sebi* (»ipsa opera sunt fines« – Toma Akvinski) i *ne smije biti u službi drugih vrijednosti:* znanstvenih, filozofskih, moralno-teoloških itd.

Umjetnička tehnika nije nešto nadodano djelu; ona je njegov sastavni dio; proizlazi iz njegove naravi. Netko bi mogao oponašati tehniku struje svijesti ili Leonardov chiaroscuro a da ne postigne nikakav uspjeh. Umjetnička tehnika, pjesnička, muzička, likovna itd., iako se predaje u školama, nadilazi, jednom svladana, akademske okvire i pronalazi svoj izvorni put koji odgovara potrebi nadahnuća. Studij anatomije ljudskog tijela potreban je slikaru i kiparu, ali mišići i pokreti Michelangela ili Ivana Meštrovića ne nalaze se ni u kakvoj knjizi anatomije. Slično se događa i u slikarstvu (Mantegna, Piero della Francesca, Chagal i dr.). Klasične glazbene strukture nisu

zapreka novim suvremenim strujama u harmoniji i kompoziciji. Umjetnost ne niječe zakone znanstvene tehnike ali je nadilazi kada ona ne odgovara njezinim zahtjevima. Već je Horacije pisao: »Pictoribus atque poetis qualibet audendi semper fuit aequa potestas« (slikari i pjesnici uvijek su posjedovali podjednaku moć smionosti da čine što žele) ili kako se obično kaže: Poetis omnia licent. Sve je dopušteno pjesnicima osim izdaje nadahnuća. Da spomenem i filmsko stvaranje: neki se režiser može služiti znanstvenim pronalascima, ali njegova svrha nije da otkrije nove svjetove nego da preko njih pokaže čovjekove težnje, nade, razočaranja itd.

Filozofija je traženje smisla života i svega što je stvoreno. Ona to izražava u »idejama«, općim pojmovima, ali filozofska ideja nema istu fizionomiju kao ona umjetnička. Zato umjetničku »ideju« stavljamo u navodnicima, jer dok je filozofska ideja dobivena procesom apstrakcije, umjetnička je plod intuicije. Filozofska ideja, jednom dobivena, živi neovisno od stvari; ove mogu nestati, kao što može nestati i cijeli svemir, ali ideje u čovjekovoj glavi neće nestati. Umjetnička »ideja«, naprotiv, tako je prisno vezana za stvari (tvar) da nestaje s njima, kao što se dogodilo s tisućama umjetničkih djela staroga doba, npr. s grčkim djelima. Računa se da je grčki kipar Lisip (IV. vijek prije Krista) izradio oko 1500 djela od kojih je sačuvano samo jedno izvorno »Apoximenos« (strugalac). Dok filozofija pokazuje veličinu čovjeka, umjetnost očituje u isti mah njegovu veličinu i bijedu.

Sartre i Camus žele dokazati svoje egzistencijalističke teze služeći se umjetničkim sredstvima. Nešto slično događa se s romanima i pjesmama Miguela de Unamuna u kojima se sjedinjuje na paradoksalan način katolicizam i osjećaj tjeskobe S. Kierkegaarda. Unamunova filozofija, napose u knjizi *Tragični osjećaj života* (1913), jest filozofija živog JA kojemu autor nastoji postići besmrtnost praveći od Boga neku savjest svijeta. Taj osjećaj besmrtnosti postaje srž tragičnog osjećaja života. Nepredvidivost (improvizacija) svega što se protivi razumu i umu jest metoda njegova filozofiranja. Njegovi su romani primjeri metafizičkog nemira i žeđi za besmrtno-sti koja nije ona kršćanska nego nekakav mitski nadživot u potomstvu. Unamuno ne uvjerava svojim teorijama, iako su one iznesene u veoma privlačnom stilu.

Što se tiče podvrgavanja umjetnosti moralno-teološkom vidu, o tome smo raspravljali u knjizi *Umjetnik i zagonetka života.* Ukratko: ako vjeru proglasimo najvišom i jedinom ljudskom vrednotom koja bi morala zaokupiti (apsorbirati) sve ostale vrednote, upadamo u *estetski pijetizam* koji umjetnost stavlja u službu religije. Takva djela ne samo da nisu na čast Crkvi nego nerijetko iskrivljuju pravi religiozni osjećaj; odgovaraju željama vjernika koji nalaze u njima korelate svojih osjećaja što odgovara razini njihove dogmatske nedoraslosti. Sjetimo se bezbrojnih »lijepih«sličica, kipića, medalja itd. kojima još uvijek obiluju naše crkve i izložbene dvorane. Opasno je kad se od »formalnih znakova« (odnosa značenja) učine »magični znakovi« (odnosi »učinske« uzročnosti). Sakralni predmeti time postaju neke vrste amuleta. Ako pak umjetnost podredimo moralu tako da on postaje mjerilom vrijednosti umjetničkog djela, upadamo u *estetski moralizam* koji bi želio od umjetnosti stvoriti neku odgojnu školu. Umjetnik ne moralizira; on iznosi u slikama vrline i strasti kako se očituju u životu, u ljudskoj naravi (*in genere naturae,* rekao bi Toma Akvinski), a ne kao neko ćudoredno dobro ili zlo (*in genere moris*).

3. *Ostvarenja drugih vrijednosti* (povijesnih, društvenih, filozofskih, ćudorednih, vjerskih) *mogu poslužiti umjetniku kao građa (»materija«) za njegovo vlastito stvaranje ali nikada kao cilj.*

Neko umjetničko djelo može imati kao »siže«, osnovnu temu ili sažetak, činjenicu biblijske ili profane povijesti; može se nadahnuti na nečijim krepostima, porocima, umnim naporima, obiteljskim ili narodnim običajima, znanstvenim ostvarenjima (»science-fiction«) ali umjetnikov cilj nije iznošenje povijesnih, folklornih ili znanstvenih činjenica nego da preko njih dočara općeljudski osjećaj, »ideju« koju mu te činjenice sugeriraju.

Zato romanopisac ili filmski režiser kojemu za stvaranje služi kao »siže« neka povijesna osoba ili događaj mora dobro poznavati događanja, život, vrijeme i okolinu u kojoj su živjele osobe i ne dopustiti da neka »teza« nadvlada »ideju« koju mu povijesna osoba ili događaj sugerira. Time bi djelo preuzelo ulogu povjesničara ili bi postalo propagandom. Mnogi su poznati vojskovođe, svećenici, biskupi, pape i dr. postali »sižeom« romana, filmova, drama i pjesama (npr. Napoleon, Aleksandar VI, Pijo XII, pa čak i sam Isus Krist) a da takva djela nisu izišla iz okvira neke »teze« koja djelo snizuje na razinu propagande.

Kadikad je »teza« tek nuzgredna epizoda nekom djelu kao npr. u *Dvadesetom satu* C. V. Gheorghiua u kojoj autor raspravlja o ovisnosti modernog čovjeka o stroju. Tim stranicama Gheorghiu-mislilac nadvisuje Gheorghia-umjetnika.

Neko umjetničko djelo može uzeti kao građu čak i neko drugo umjetničko djelo. Tako npr. neki film može se temeljiti na nekom poznatom romanu ili drami, ali njegovu vrijednost ne možemo vrednovati prema vjernosti izvorniku nego u sebi. Izvornik je bio tek povodom režiseru da u njemu intuira jednu od mogućih »ideja« koje mu je izvornik sugerirao. To je tako zvani »prepjev« jednog djela u drugo, a ne njegova kopija. Taj »prepjev« postoji u svim vrstama umjetnosti. Cézanne se nadahnuo na djelu *Krist u limbu* Sebastiana del Piomba, Van Gogh na *Pietà* Delacroixa, Dufy na *Veneri s glazbenikom* Tiziana. Svi oni stvoriše nova umjetnička djela preslikavajući originale. To se događa i Bachu kad se nadahnjuje na djelima Vivaldija ili Stravinskome na djelima Pergolesea (»Pulcinella« Stravinskog). Henry King se nadahnuo za svoj film *Song of Bernardette* na istoimenom romanu Franza Werfela, ali njegov film nije kopija nego »prepjev« Werfelova romana. Nešto slično događa se i s Olivierovim filmom *Hamlet* i *Henry V* nadahnutim na Shakspeareovim dramama; slično i s Unamunovom pjesmom Cristo de Velasquez ili s F. Galovićevom pjesmom *Gian Bellinijeva Madonna.*

4. Djelo nekog umjetnika koje niječe druge vrijednosti, niječe sebe kao umjetničku vrijednost.

Nema bića bez vrednote, ni vrednote bez bića (po mišljenju Tome Akvinskog). Jedna vrednota-biće, kao što je umjetničko djelo, koja bi izravno nijekala drugu vrednotu, zanijekala bi sebe, jer bi zanijekala istinu, koja je zapravo biće pod vidom istinitog. Na istini se temelje sve vrednote: ćudoredne, vjerske, metafizičke.

Kad engleski romanopisac David Herbert Lawrence (1885-1930) u romanu *Čovjek koji je umro* (The man who died) opisuje Isusa kao čovjeka u kojemu se poslije »smrti« (razdoblje potiskivanih nagona) probudio seksualni život, pa čak zavodi svećenicu božice Isis (žena egipatskog boga Osirisa) od koje očekuje dijete, onda taj roman ne samo da se protivi kršćanskim dogmama, nego i povijesnoj istini o neporočnom životu Isusa Krista. Postoje neistine, vjerske i ćudoredne, u mnogim modernim djelima (dosta je spomenuti *II Cristo proibito* od Malapartea). Metafizičke vrijednosti, napose ljudska sloboda, neispravno su iznesene u djelima J. P. Sartrea, napose u romanu *Les chemins de la liberté.* Mogli bismo spomenuti neka djela Buñuela, Lenormanda, Glasa, (a o djelima naših pisaca da i ne govorimo) u kojima se vrijeđaju ćudoredne i vjerske istine.

Ovaj je aksiom novo »izdanje« metafizičkog načela proturječnosti: »Jedna te ista stvar ne može istodobno i u istom pogledu biti i ne biti«.

5. *Neko umjetničko djelo može imati kao »više« neku protuvrijednost:* nepoštenje, bračnu nevjernost, ubojstvo, škrtost, blud, pijanstvo, ali kao *antitezu kreposti,* a ne kao njezinu apologiju. Zlo ne postoji u sebi, nego nakalamljeno na nešto pozitivno, na nešto što postoji u sebi. Poroci, grijesi i sl. neshvatljivi su bez kreposti i vrlina kojima se protive. I kršćanski pisci, kao F. Mauriac, G. Greene, Le Bloy i dr. iznose u svojim djelima ljudske slabosti i grijehe. Protagonisti njihovih romana najbolje očituju bijedu poroka i uzvišenost promašene vjernosti, slobode, ljubavi.

U ovom ogledu nastojali smo iznijeti neke vidove aksiološke kritike umjetnosti bez pretenzija da ih iscrpimo.

T. M.

Dmitar Zvonimir

Hrvatski kralj Dmitar Zvonimir vladao je od 1075. do 1089, u vrijeme europske političke i kulturne podijeljenosti. Reformni pokret u Crkvi nastojao je cjelokupnu svjetovnost prožeti crkvenim duhom jačajući uz to papinski primat ne samo u vjerskim i crkvenopravnim pitanjima. Predodžbe o primatu i njihova provedba pridonijeli su konačnom raskolu Istočne i Zapadne crkve, a oslobađanje reformnoga papinstva od povezanosti s carskim dvorom najposlije će — u borbi za investituru, osobito za pape Grgura VII. i cara Henrika IV. — uroditi sukobom Crkve i Države. Poraz u Armeniji u ratu sa Seldžucima, gubitak Barija u korist Normana (koji na jugu Italije izrastaju u novu silu) i Beograda u korist Ugarske — sve u 1071. — oslabili su utjecaj Bizanta na europskom jugoistoku. Bio je to međunarodni okvir kojemu se Zvonimir imao prilagoditi i koji je uvjetovao njegove postupke.

Kao potomak Svetoslavića, ogranka domaće dinastije Trpimirovića, on je banovao u sjevernoj Hrvatskoj, u Slavonskom banatu ili dukatu. Tu se na početku 1060-ih oženio Jelenom, zvanom Lijepa, arpadovskom kraljevnom, što će mu pomoći u jačanju njegove banske vlasti, ali će biti i sudbonosan element u dinastičkoj krizi nakon njegove smrti. Kao slavonski ban Zvonimir je pokazao smisao za sklapanje svrsishodnih saveza i državnički osjećaj nužnosti obnove državnoga jedinstva, napose u tradicionalno osjetljivoj točki hrvatske politike, u borbi za vlast nad istočnojadranskom obalom. Uz pomoć ugarskoga dvora on je na početku 1070-ih oduzeo kranjsko-istarskom markgrofu hrvatske otoke na sjevernom Jadranu i susjedno kopno. Njegovo podrijetlo, moć i ta akcija osigurali su mu u sjedinjenoj Hrvatskoj kralja Petra Krešimira IV, koji nije imao izravnoga nasljednika, dostojanstvo hrvatskog bana i prijestolonasljedstvo.

Naslijedivši prijestolje, Zvonimir se suočio s problemom obnove vlasti nad srednjedalmatinskim gradovima, kojima su, nakon normanske invazije 1074, zavladali Mlečani. Dobro ocijenivši vanjskopolitičke nevolje Bizanta — koji se još uvijek držao vrhovnikom dalmatinskih gradova — i pad njegove moći u hrvatskom susjedstvu i ispravno procijenivši položaj Venecije, koja se svrstala među protivnike sye jačeg papinstva, Zvonimir se orijentirao prema Grguru VII. prihvaćajući suvremenu doktrinu da papa ima pravo podjeljivati krune i priznavati posjed zemalja. Kako je pak znao da su splitski nadbiskup i trogirski biskup pristaše reformnog pokreta, pa prema tome protivnici mletačke vlasti na njihovu području te odlučujući faktor u orijentaciji dalmatinskih gradova, Zvonimir im se približio da bi mu oni poslužili kao diplomatski most do Svete Stolice, koja će ga poduprijeti u rješavanju dinastičkog i dalmatinskog pitanja, tj. u priznanju, obnovi i učvršćenju jedinstvene Kraljevine Hrvatske, što će se izraziti njegovom kraljevskom krunidbom.

Papinsko je poslanstvo stiglo pod jesen 1075. u Solin, gdje je — nakon tradicionalnog isklicavanja Zvonimira kraljem — primilo njegovu prisegu lojalnosti

papi i gdje ga je papinski legat okrunio kraljevskom krunom, predavši mu i druge znakove kraljevske vlasti.

Tako je Zvonimir – kao i neki drugi europski vladari – prihvaćanjem papinske političke doktrine, prianjanjem uz reformni pokret, pružanjem jamstva crkvenim interesima u Hrvatskoj te obećanja brige o strožem vjerskom i obiteljskom životu i provedbe stanovite socijalne politike, a za nevelike darove Svetoj Stolici, osigurao svojoj državi politički i svojevrsni obrambeni savez, državnopravno priznanje jedinstvene Kraljevine Hrvatske (Regnum Dalmatiae et Croatiae) te razmjerno stabilan međunarodni položaj.

Prednost saveza pokazala se u papinskoj intervenciji u Zvonimirovu korist za njegova sukoba 1079. s istarskim knezom, podanikom cara Henrika IV. Savez je, međutim, naznačio i skrivene prijetnje kakva je mogla npr. poteći iz pomorskoga pothvata u ranim 1080-im s papinskim saveznicima Normanima proti Bizantu i Veneciji. Samo su povoljne međunarodne prilike i moć hrvatske države mogle tada spriječiti obnovljeno bizantsko-mletačko nastojanje da hrvatskoj državi preotmu obalu.

Zvonimirova vladavina, nepomućena većim ratovanjem i unutrašnjom napetošću, odrazila se u gospodarskom prosperitetu i kulturnoj izgradnji. Poljodjelski značaj sjevernih krajeva, planinsko područje pogodno za stočarstvo, obalni trgovački gradovi i snažna ratna i trgovačka mornarica bili su solidna podloga materijalnom uzdizanju stanovništva u državi koja se nalazila na sjecištu panonsko-jadranskih putova. Tako je mogla jačati i materijalna podloga Zvonimirove vlasti i njegova dvora u Kninu. On bogato dariva crkve i samostane, gradi trobrodnu baziliku u Biskupiji kraj Knina, nadaruje čitavim područjima plemstvo što je otvaralo višeznačan proces prelaska javne vlasti u velikaške ruke.

U kulturnom pogledu njegovo je doba nastavak prijašnjega cvata. Mir, materijalni izvori i reformna strujanja osobito su pogodovali intenzivnom sakralnom graditeljstvu (samostani, bazilike s bogatom i raznolikom pleternom skulpturom, u kojoj se javljaju vegetabilni motivi, životinjski i ljudski likovi, i koja je karakteristična za područje od Istre do Dubrovnika i Boke kotorske, od Siska i Lobora do Iloka, Glamoča i Livna). Uznapredovalu urbanizaciju pratila je razvijena materijalna kultura (majstorske radionice nakita, oružja, konjaničke opreme, upotrebnih kućnih predmeta). Bogate samostanske knjižnice čuvale su crkvene knjige i zbornike, iluminirane i s glazbenim neumatskim zapiscima (u Exultetu *Osorskog evanđelistara,* oko 1081, slavi se uz bizantskog cara i »naš kralj«, dakle Zvonimir). Za društvene i književne potrebe služila su dva jezika i pisma: latinski i hrvatski, latinica i glagoljica kao osebujno nacionalno pismo. Od Zvonimirovih darovnica najglasovitija je ona glagoljaškom samostanu sv. Lucije u Baškoj na otoku Krku. Na spomen kraljevskoga dara redovnici su dali glagoljicom i hrvatskim jezikom uklesati opis darovanja. Na tom najstarijem spomeniku hrvatskoga jezika i jednom od glavnih spomenika hrvatske kulturne baštine, *Baščanskoj ploči,* spominje se »Zvonimir, kralj hrvatski«, što je jedan od najstarijih spomena hrvatskog imena u narodnom jeziku.

Ondašnje hrvatsko društvo bilo je, dakle, u malome slika zapadnoeuropskoga društva u XI. st., a nije mu bilo suđeno da u onakvim prilikama nezavisno poživi. Zvonimiru je rano umro jedinac Radovan, pa se nakon kraljeve smrti otvorilo pitanje prijestolonasljedstva. Kratkotrajna vladavina Krešimirova sinovca Stjepana II (1089-

91), neredi i razrožni interesi i pogledi u budućnost, složeni odnošaji – od rata do pregovaranja – s ugarskim dvorom, u kojima je stanovitu ulogu imala i Zvonimirova udovica, najposlije su rezultirali hrvatsko-ugarskom nagodbom 1102, kojom je hrvatska država u personalnoj uniji sačuvala posebnost (ban, Sabor, novac, porezni sustav, vojska), ali je i zakoračila u dugo doba borbe za svoje jedinstvo i identitet u sukcesiji državnih zajednica.

Dmitar Zvonimir i njegova vladavina predmet su i dandanas nedoumica i prijepora u povijesnoj znanosti: njegovo podrijetlo, odnošaj prema dalmatinskim gradovima, unutrašnja politika i sama smrt. Opet, on je rano i dvojako ušao u legendu. U *Hrvatskoj kronici,* prijevodu *Ljetopisa popa Dukljanina,* nepoznati je pisac u svome dodatku uzveličao njegovu vladavinu: »I za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jere biše puna i urešena svakoga dobra, i gradovi puni srebra i zlata. I ne bojaše se ubogi, da ga izji bogati, i nejaki, da mu vazme jaki, ni sluga, da mu učini nepravo gospodin, jere kralj svih branjaše, zašto ni sam bezpravedno ne posid(ov)aše, tako ni inim ne dadiše. I tako veliko bogatvo biše, tako u Zagorje, kako u Primorje, za pravednoga kralja Zvonimira.«

Dok takav hvalospjev donekle potvrđuju opći razvitak i arheološki nalazi, dodatak neimenovanog pisca o ubojstvu Zvonimira, kada su gnjevni i »Bogom prokleti i nevirni Hrvati« odbili njegov pristanak na navodni papin poziv u rat za oslobođenje Svete zemlje te ga u petih »crikvah u Kosovi« sasjekli, a on ih umirući prokleo da više ne budu imali vladara svoje krvi, nepouzdan je prema izvorima koji upućuju da je umro naravnom smrću. Legenda je zacijelo nastala kako bi se protumačilo zašto od XII. st. u Hrvatskoj više nije bilo domaćih vladara.

Da se uspomena na Zvonimira sačuvala u državnom vodstvu, svjedoči adresa (28. IV. 1527) Hrvatskog sabora Ferdinandu Habsburškom, nedavno izabranom za hrvatskoga kralja: »Neka zna vaše Veličanstvo, kako se ne može naći (zabilježeno), da bi ikoji vladar silom zavladao Hrvatskom, jer po smrti našega posljednjeg kralja, sretne uspomene, Zvonimira, slobodne se volje pridružismo svetoj kruni Kraljevine Ugarske, a poslije toga Vašemu Veličanstvu«.

Svakako, između plodova povijesne znanosti i svjedočanstava izvora, mutnog sjaja legenda i stoljetnih živih uspomena valja i danas – u povodu 900. obljetnice njegove smrti, jednoga od prijelomnih događaja u hrvatskoj povijesti – tražiti značenje Zvonimirova vladanja i značajke njegove osobe.

Dragan ČUTURIĆ

Suza je trebalo...

Iznenada je umro!
Znali su: liječio se.
Rekoše: Utopio se u Neckru.
Duša ga je boljela.
Oprostili su se u kasno predvečerje
i ispratili ga u »mirovinu«.
Odlazi mrtav čovjek,
nitko ne plače.
Koliko je suzâ trebalo
da bi se moglo živjeti...

Ruža TREMSKI GRADIŠNIK

Zlatna nit

Iznenada se javi zaboravljeno drvo,
udara svjetlošću, muči daljinom,
trusi milost mladih molitava
na hrapavu ramu daha.

Zastaneš.

Trgne se zlatna nit mekoće
spletena iz proljetnih snova,
čista usta rose u plamenom jutru.
I tražiš zid okrnjene trpkoće
dolinom krijesnica,
među gustom travom.

Obraz kamena krije uzidane rubine:
predveče ih cvrkut ptica sluti zanijemjele,
u kamenu svjetlucave,
darovane bogu bez očiju u resko doba.

Ruka grije hladnu vatru šutnje.
I vraćaš se k svome zovu
malih dozivanja.

Vera VALČIĆ

Pismo mami

Možeš li osjetiti, draga moja mama,
kako sam ovdje u svijetu previše sama.
Djeca rastu, uče i slijede svoje pute
više ne trče k meni i ne traže moje skute,
pa sada mislim na Tebe više nego prije
jer znam još bolje, da i Tebi lako bilo nije
kad sam otišla u taj tuđi svijet
a Ti si morala nastaviti svog života lijet.
Sad, kad će i moji sinovi u svijet poći
ja želim u naš topli dom nazad doći,
zabiti lice u Tvoje meko krilo,
zaboraviti sve što se u svijetu zbilo,
isplakati suze, koje prije nisu teći htjele,
ljubiti kose Tvoje bijele,
moliti oproštenje,
naći s Tobom majko u domovini
vječno smirenje.

Benedikta ZELIĆ-BUČAN

Osvrt na neke historiografske zablude o kralju Zvonimiru

O kralju Zvonimiru sačuvano je relativno dosta vjerodostojnih historijskih izvora pak ne bi trebalo biti nekih većih poteškoća u prikazu njegova vladanja. No starija historiografija koristila je u prikazu Zvonimirova dolaska na hrvatsko prijestolje i neke nejasne izvore, bez imena vladara i zemlje. Pored vijesti o kraljevoj naravnoj smrti neke mlađe kronike zabilježile su u raznim varijantama i legendu o njegovoj nasilnoj smrti i kletvi, o čemu još ni danas nisu završene historiografske raspre. Zvonimirovo vladanje uz to spada u ona pitanja starije hrvatske povijesti koja su jako ispolitizirana, pak nije ni čudo što su o tom našem vladaru pisani sasvim različiti prikazi i davani oprečni sudovi. Ovom prilikom osvrnut ćemo se samo na izričite zablude u prikazu i vrednovanju značenja tog posljednjeg jakog vladara hrvatske narodne krvi. Ipak prije toga, da bi čitatelji mogli s više razumijevanja pratiti naše sasvim sažeto izlaganje, treba dati barem samo faktografski prikaz Zvonimirove vladavine.

Dmitar Zvonimir javlja se u povijesti najprije kao ban tada još odvojenog banata Slavonije. Od 1070. godine on se navodi kao ban i suvladar u ispravama kralja Petra Krešimira IV, umjesto njegova sinovca vojvode (dux) Stjepana. Tako je Petar Krešimir, koji nije imao sina, odabravši Zvonimira za svojeg nasljednika riješio pitanje državnog raskola, koji je nastao kao posljedica prijestolnih borbi sinova Stjepana Držislava početkom XI. st. Pretpostavlja se da je Zvonimir potomak Držislavova sina Svetoslava, pak po tome i sam Trpimirović. Petar Krešimir IV. spominje se u ispravama posljednji put 1073. g. U jesen 1074. u hrvatski Jadran upada normanski grof Amiko i zarobi hrvatskog kralja (Krešimira?). Kada i kako je Petar Krešimir umro ne znamo. Slijedeće 1075. god. na hrvatskom prijestolju je bivši ban Zvonimir. U jesen 1075. god. njega papin legat Gebizon na saboru u Solinu svečano kruni za kralja Hrvatske i Dalmacije, a kralj polaže papi vazalsku zakletvu vjernosti i obećava mali godišnji danak. Iz sačuvanih isprava znademo da je pravedno vladao, darivao crkve i samostane, latinske i glagoljaške, da je hrvatskom biskupu u Polju kod Knina (danas selo Biskupija) sagradio, ili temeljito obnovio katedralnu crkvu sv. Marije. Sudeći prema pouzdanim izvorima u zemlji je vladao mir, a nije bilo ni izvanjskih ratova. Iz toga se zaključuje da je utemeljena narodna tradicija po kojoj je za »dobrog« kralja Zvonimira u Hrvatskoj vladao mir, red i blagostanje. U izvorima se Zvonimir posljednji put spominje 1087. god., no s obzirom na druge poznate okolnosti smatra se da je umro god. 1089. Te godine u izvorima susrećemo kao hrvatskog kralja Stjepana II. Kako ni Zvonimir nije ostavio sina, naslijedio ga je Krešimirov sinovac Stjepan, koji je do tada, bilo po svojoj volji, bilo po stričevoj odluci, boravio u samostanu sv. Stjepana pod borovima kod Splita.

1. Kako, i čijom pomoći je Zvonimir postao hrvatski kralj?

Odluka njegova predšasnika Petra Krešimira i pomoć pape Grgura VII. kod toga su neosporne. Pitanje je da li je kod toga neku ulogu odigrala i tzv. latinaška stranka, jesu li papa i dalmatinski »latinaši« preko Normana makli njegova suparnika kralja Slavca da bi Zvonimiru osigurali hrvatsku krunu, kao što je tvrdila starija historiografija. No prije treba odgovoriti na pitanje, da li su uopće postojale tzv. latinaška i njoj protivna narodna glagoljaška stranka, kao posljedica podjele hrvatsko-dalmatinskog društva prema dva različita bogoslužna jezika, odakle im u historiografiji i ime.

Otkada je Barada postavio, a N. Klaić dalje razradila tezu da je Slavac bio vladar samostalne

Neretvanske kneževine na kraju XI. st., novija historiografija, koja uglavnom prihvaća tu tezu, smatra da samim tim otpada pitanje suparništva Slavca i Zvonimira. Po našem mišljenju to pitanje se ne može tako razriješiti s prostog razloga što po Kartularu sv. Petra u Selu (objavljen kao Supetarski kartular) u kojem se Slavac jedino i spominje, dva puta, oba puta bez naznake vremena, nedvojbeno proizlazi da je on zaista bio hrvatski kralj. Prijeporno je samo pitanje vremena. Teoretski gledajući mogli bismo ga smjestiti i prije Zvonimira, kao što je to prvi učinio historik Lučić (Lucius, XVII. st.), ali sve druge poznate okolnosti, pak i sama kronologija Kartulara govore za kasniju dataciju, nakon smrti Stjepana II. ili čak nakon pogibije kralja Petra 1097. god. No na ovom mjestu se ne možemo baviti problematikom kralja Slavca (možda jednom drugom zgodom na stranicama ovog časopisa), sada moramo ispitati da li bi se ikako mogle na nj odnositi vijesti iz ona dva nejasna dokumenta, na koja se u svojoj priči o sukobu glagoljaša i latinaša oslonio historik Šišić. Prvo je pismo pape Grgura VII. s početka 1075. god. danskom kralju Svenu, kojim ga, među ostalim, moli da mu pošalje jednog od svojih sinova za vladara u »jednoj nedalekoj bogatoj zemlji uz more kojom su zavladali kukavni heretici«. Nasuprot složnom mišljenju zapadnoevropskih medievalaca koji su u toj neimenovanoj zemlji vidjeli vojvodstvo normanskog vojvode Roberta Guiskarda, koji je tada bio pod crkvenim prokletstvom, Šišić je bio uvjeren da se to odnosi na Hrvatsku kojom vladaju glagoljaši (njihov kralj), a oni su za papu isto što i heretici. U tome ga je utvrđivala vijest, sadržana u samoj dataciji jedne isprave papina legata Gerarda, izdane na crkvenom saboru u Solinu, da je grof Amiko zarobio hrvatskog kralja. Isprava je datirana ovako: »Godine 1075 od utjelovljenja G.N.I.K., mjeseca novembra, u ono vrijeme kada je grof Amiko zarobio hrvatskog kralja.« Taj zarobljeni hrvatski kralj prema Šišiću je bio upravo Slavac, a Normane je poslao sam papa. No kada se kronološkom analizom (Barada) utvrdilo da Gerardovu ispravu treba datirati godinom 1074, a ne 1075 [to je ustanovio određujući joj način datacije; bilo je, naime više načina računanja početka godine: od rođenja (25. XII), od utjelovljenja (25. III) od obrezanja 1. I), tzv. razni kalkulusi], postalo je jasno da se sadržaj ovih dvaju dokumenata ne može povezati. Hrvatski kralj je bio zarobljen nekoliko mjeseci prije nego je papa pisao danskom kralju, pak prema tome s upadom Normana u hrvatski Jadran papa nije imao nikakve veze. Štoviše, postoji dokumenat iz kojeg jasno proizlazi da su sami dalmatinski gradovi pozvali Normane. Ovime bi bilo riješeno pitanje Slavca kao eventualne žrtve protivničke latinaške stranke i pape kao Zvonimirova zaštitnika.

Ni na pitanje historijske utemeljenosti poimanja da su postojale dvije antagonističke stranke, latinaška i glagoljaška, ne možemo se ovom zgodom dulje zadržati zbog ograničena prostora, pak ćemo iznijeti samo najnužnije konstatacije. S obzirom na ovu problematiku, uz dva gore navedena nejasna dokumenta, Šišić se oslonio na pripovijedanje Tome Arciđakona u XVI. pogl. njegove kronike (Historia salonitana). No sve ono što Toma tu opširno pripovijeda kao o reakcijama na zabranu glagoljice na saboru 1060. god., o biskupu uzurpatoru Cededi i dr., odnosi se na krčku biskupiju i njezina biskupa. Sasvim je utemeljena pretpostavka N. Klaić da je stranac Vulfo, kao spiritus agens svega zbivanja, bio agent protupape Honorija II, te da je vješto koristeći nezadovoljstvo uslijed zabrane svećeničke ženidbe, nošenja brade i duge kose, te ograničenja glagoljice, uspio za protupapu pridobiti krčkog biskupa. Ali Tomin tekst nikako ne daje osnovu da opis tih zbivanja protegnemo na čitavu Hrvatsku. Toma stalno spominje Hrvate i Gote, ali tada u krčkoj biskupiji, na otoku i priobalnom kopnu, žive pretežno Hrvati, tu djeluju i glagoljaški samostani (Sv. Lucija, Baščanska ploča). Od svih saborskih zaključaka Toma navodi samo jedan, onaj o zabrani glagoljice (prema Tomi je bila apsolutna zabrana), dok za još pet zaključaka saznajemo iz pisma pape Aleksandra II. kojim ih potvrđuje. Prema papinu tekstu narodni jezik u bogoslužju nije zabranjen, nego je ređenje hrvatskih svećenika uvjetovano poznavanjem i latinskog jezika. Ostali zaključci su takove naravi da nisu mogli nikako podijeliti u dva tabora glagoljaše i latinaše. Odredbe o nemiješanju svjetovnih vlasti u imenovanju biskupa te izuzimanju svećenika ispod kompetencije svjetovnih vlasti išle su u prilog čitavu svećeničkom redu, jednako kao što su ih sve pogađale zabrane ženidbe i nošenja duge kose i brade, jer su uslijed duge pripadnosti bizantskoj političkoj vlasti ti običaji istočne Crkve bili u Dalmaciji mnogo rašireni. Zabrana ženidbe među srodnicima do VII. koljena klera se uopće nije ticala. Kao što vidimo, saborski zaključci nisu davali nikakve osnove za dijeljenje hrvatsko-dalmatinskog društva na

pristalice reformi i latinskog jezika s jedne strane, a pristaše narodnog jezika i protivnika crkvenih reformi s druge strane. Ako je nekih nemira na obje strane s početka i bilo, mogli su nastati kao reakcija na odredbe koje su zadirale u lični i obiteljski život. Sam Toma nam pripovijeda o još tri crkvena sabora u splitskoj metropoliji u doba nadbiskupa Lovre (1060 – 1099): god. 1063. u Splitu, 1074. u Solinu i 1080. u Ninu. Ni na jednom od tih sabora, barem po Tomi, nije uopće bilo govora o crkvenom jeziku niti o kakvim podvojenostima u tom pogledu. Indikativno je da ni u Zvonimirovoj krunidbenoj zavjernici papi gdje obećava da će se brinuti da se strogo održavaju sve odredbe u duhu reforme i sve ih po redu nabraja (nezavisnost svećenstva od svjetovne vlasti, čist i neporočan život klera, odredbe o brakovima među rođacima) nema spomena o zaštiti latinskog jezika. Iz ovog treba zaključiti jedno od dvoje: ili je glagoljašenje nakon sabora 1060. god. sasvim nestalo, a znamo iz sačuvanih glagoljaških spomenika da se naprotiv sve više širilo, ili se pak poštivala odredba sabora da i glagoljaši obavezno moraju znati latinski. Da je bilo ovo posljednje svjedoče nam i opet sačuvani i najstariji glagoljaški kodeksi, prevođeni s latinskog. Nakon svega iznesena ostaje zaključak da tzv. latinaška i glagoljaška stranka uopće nisu postojale, nego su proizvod historiografije kao posljedica projiciranja nacionalističkih shvaćanja XIX/XX. st. kada je nastao pokret za revitalizaciju glagoljice na prilike XI. st. Kod nekih autora bio je to i odraz masonskog duha, i zalaganja za »narodnu« protiv sveopće Katoličke crkve.

2. Značenje Zvonimirove vazalske prisege papi

Zvonimir stupa na prijestolje u vrijeme najžešćih borbi carstva i papinstva za investituru. Grgur VII. uz to ne bori se samo za neovisnost Crkve od svjetovne vlasti nego i za vrhovništvo duhovne nad svjetovnom vlasti. Čitava katolička Evropa tog doba podijelila se na pristaše pape ili cara, pri čemu nisu odlučivali samo načelni razlozi nego i političke računice. Kako na Zapadu više nije postojala jedna univerzalna svjetovna politička organizacija, moćno i neovisno papinstvo predstavljalo je najveću moralnu snagu i autoritet. Priznavanje papine nauke o suprematu duhovne vlasti i dobijanje krune od pape značilo je uključiti se u jednu jaku nadnacionalnu duhovnu zajednicu u kojoj su sve nacionalne države ravnopravne. Drugim riječima značilo je isto što i međunarodno priznanje suvereniteta. Zvonimir je imao još jedan poseban razlog da se pridruži papi. Nakon onog upada Normana u hrvatski Jadran na jesen 1074. god. smjesta su intervenirali Mlečani i uz pristanak Bizanta sebi podložili Dalmaciju. Ta igra opetovanog prelaska dalmatinskih otoka i gradova iz hrvatskih u mletačke ruke i obratno mogla je prestati jedino ako se Dalmacija izvuče ispod bizantskog vrhovništva. A tu je mogao pomoći samo papa, kao onaj koji odlučuje o priznavanju suvereniteta na Zapadu. Tako se Zvonimir našao na strani pape Grgura VII. kao njegov saveznik, a oblik tog saveza u duhu onog vremena bio je vazalsko-seniorski odnos. S hrvatskom krunom iz ruku papina poslanika Gebizona on je postao suvereni vladar Hrvatske i prvi je hrvatski vladar koji i de iure postaje suveren Dalmacije. Samo neznanje i zlonamjerna pristranost može vidjeti u tom savezu i Zvonimirovoj vazalskoj prisegi podvrgavanje Hrvatske rimskom papi. Bard starije hrvatske historiografije F. Šišić, inače protagonista priče o glagoljaško-latinaškom sukobu nakon smrti Petra Krešimira IV, o značenju Zvonimirove vazalske prisege papi, pisao je slijedeće: »Iz obaveze Zvonimirove Grguru VII. bilo bi veoma pogrešno izvoditi da je hrvatsko-dalmatinski kralj ovom krunidbom postao ono, što je primjerice bio južnoitalski normanski vojvoda, naime papin vazal u svjetovnom državnopravnom značenju ove riječi... Dmitar Zvonimir pak u prvom redu samo se priklonio doktrinama Grgura VII. o odnosima između Svete stolice i svjetovnih vladara... Prema tome ima se odnos između Grgura VII. i Dmitra Zvonimira shvatiti kao neke vrsti politički savez.« (Povijest Hrvata, Zagreb 1925. s. 565 – 66). A »ako je itko izvukao korist iz ovog saveza, onda je to bio Zvonimir« kao što kaže N. Klaić i objašnjava: »Ta za mali godišnji tribut i posjede vranskog samostana on je postao kraljem Hrvata i Dalmatinaca na prijestolju koje je čvrsto podupirala papinska stolica... Takvim ga je papa držao i u takovu položaju ga je i branio.« (Povijest Hrvata, Zagreb 1971. s. 388). Papa je zaista spriječio napad istarskog grofa Vecelina na Hrvatsku, a ne može se sigurnim historijskim izvorima dokazati

da je Zvonimir ijedan rat vodio u svojstvu papina saveznika. Ako je zaista poginuo u buni velikaša, to nije zbog papina poziva na križarsku vojnu, kao što u legendama stoji, nego zbog nekih drugih razloga, jer tada uopće nije pripremana nikakva križarska vojna.

3. Zvonimirova smrt, dolazak dinastije Arpad i posljedice

Mi se nećemo zadržavati na pitanju načina Zvonimirove smrti, jer danas još nije moguće o tome izreći konačan sud, budući da do sada nije poznat ni jedan suvremeni i vjerodostojan historijski izvor kojim bismo mogli provjeriti istinitost kasnijih podataka koji o tome govore. To tim više što sam način kraljeve smrti nije imao baš nikakve veze sa zbivanjima u Hrvatskoj od njegove smrti do dolaska dinastije Arpad na hrvatsko prijestolje.

Neki povjesničari, ali mnogo više publicisti, koji prihvaćaju kao istinitu tezu o Zvonimirovoj nasilnoj smrti, smatraju najtragičnijom posljedicom tog čina dolazak dinastije Arpad na hrvatsko prijestolje i s tim u vezi tobožnji gubitak hrvatske državne samostalnosti. No u ovakvu zaključivanju sadržane su dvije apsolutne netočnosti. Prije svega nije ugarski kralj Ladislav došao s vojskom u Hrvatsku da bi osvetio smrt svojeg zeta. Da je došao kao osvetnik, bio bi to uradio odmah nakon Zvonimirove smrti, a ne tek 1091. nakon smrti njegova nasljednika, zadnjeg Trpimirovića kralja Stjepana II. Kako je i Zvonimir umro bez muškog nasljednika, jedini legalni baštinik hrvatske krune bio je tada Krešimirov sinovac Stjepan, koji je zaista i naslijedio Zvonimira na hrvatskom prijestolju. A tek kada je nakon samo dvogodišnje vladavine i on umro bez potomaka stvoreni su uslovi da se ostvari jedna od dvije mogućnosti: ili da jedan između hrvatskih velikaša zasjedne na hrvatsko prijestolje i osnuje novu domaću vladalačku dinastiju, ili pak da sada ugarski kralj Ladislav, brat Zvonimirove udovice Jelene, po baštinskom pravu koje je onda bilo općenito priznato, zadobije hrvatsku krunu za svoj rod. Sada svi oni stupaju u borbu za postizanje tog cilja. Kako su svi hrvatski velikaši u tom pogledu bili međusobno ravnopravni, moralo je doći među njima do žestokih borbi, o čemu pripovijedaju stare kronike. A ni Ladislav nije mogao baštinsko pravo ostvariti bez borbe. Zato i on 1091. god. upada s vojskom u sjevernu Hrvatsku. Nitko od suparnika nije mogao postići posvemašnji uspjeh. Ona dvojica hrvatskih velikaša koji su uspjeli postati hrvatskim kraljevima, Slavac i Petar, nisu bili priznati u čitavoj Hrvatskoj od mora do Drave, kao što se ni Ladislavov sinovac Almoš nije uspio učvrstiti kao hrvatski kralj izvan slavonskog banata. Pak ni nakon pogibije hrvatskog kralja Petra 1097. g. u borbi sa ugarskim kraljem Kolomanom, sinovcem i nasljednikom kralja Ladislava, ne uspijeva Koloman uspostaviti svoju vlast u južnoj Hrvatskoj. Tek pet godina kasnije, nakon dogovora sa hrvatskim velikašima primorske Hrvatske Koloman se kruni u Biogradu na moru i hrvatskom krunom. S obzirom na činjenicu što je od Kolomanove pobjede nad kraljem Petrom, pak do njegova ostvarenja prava na hrvatsku krunu trebalo proći toliko godina smatram da bi možda upravo u taj vremenski period trebalo smjestiti vladavinu kralja Slavca. Da li se je kralj Koloman upravo onako kako stoji u spisu »Pacta conventa« ili nekako drugačije nagodio s hrvatskim plemstvom za naše razmatrano pitanje nije bitno, jer iz niza drugih izvora jasno proizlazi da je 1102. god., prihvaćajući za svoje kraljeve dinastiju Arpad, Hrvatska stupila s Ugarskom samo u personalnu uniju. Tim činom nije »sva vlast u Hrvatskoj«, kako neki sasvim pogrešno misle i pišu, prešla na madžarskog kralja. Samo su veoma ograničena prava dotadašnjih kraljeva prešla na Arpadoviće kao sadašnje hrvatske kraljeve. Ovdje je sasvim suvišan pridjev »madžarski«, jer je on od 1102. god. bio koliko madžarski toliko i hrvatski kralj. Pa i ta ograničena kraljevska prava Arpadovići nisu vršili neposredno — oni su dolazili u Hrvatsku uglavnom samo na krunidbu — nego preko posebnog »hrvatskog hercega« (ili bana), koi je stolovao najčešće u Zagrebu.

Na prilike srednjeg vijeka ne smijemo gledati kroz prizmu suvremenih shvaćanja. Tako je onda bilo više-manje po čitavoj Evropi. Izuzev Francuske, teško bi bilo naći još jednu evropsku zemlju kojom su neprekidno vladali kraljevi narodne krvi. Nekoliko starih vladalačkih kuća izmijenjivalo se na prijestoljima raznih evropskih zemalja, najčešće po baštinskom pravu, gomilajući u rukama jedne osobe krune ne dviju, nego i više zemalja, koje inače međusobno nisu imale nikakove veze. Spominjem samo nekoliko primjera. Ludovik I. Anjou (iz napuljske grane francuskih Anžuvinaca) vladao je Hrvatskom, Ugarskom i Poljskom. Njegov zet Sigismund Luxemburški bio je u isto doba car njemački, kralj češki, ugarski i hrvatski. Austrijska pak grana vojvodske kuće Habsburg nosila je naslov njemačkih careva, a bili su uz to vojvode austrijski, kraljevi češki, ugarski i hrvatski. U ono doba nije se uopće pazilo na etničko porijeklo vladara, jer ni oni nisu vodili neku svoju nacionalnu politiku. Kraljevo tuđinsko porijeklo nije se ni primjećivalo, jer je kroz sav srednji, a dobrim dijelom i novi vijek, u čitavoj zapadnoj i srednjoj Evropi latinski bio univerzalni jezik uprave, i Crkve, pak i komunikacije viših društvenih slojeva. Pod nekim »strancima« pojedine su zemlje doživljavale svoj izuzetni unutarnji ili teritorijalni uspon, kao npr. Češka pod Karlom IV. Luxemburškim (Praško sveučilište 1348), a Ludovik I. Anžuvinski otjerao je iz primorskih krajeva Hrvatske sasvim Mlečane (mir u Zadru 1358. god.). Negativna posljedica ovakve paralelne vladavine u više zemalja jest u tome što su vladari u nastojanju da, nasuprot moćnih velikaša, učvrste svoj autoritet proširivanjem kraljevskih prava time krnjili ujedno i državno pravo odnosnih zemalja, jer su »staleži i redovi« višeg i nižeg plemstva, kao jedini politički narod bili ujedno nosioci i čuvari državnog prava.

Izumiranjem narodnih vladara nije nestajala suverenost pojedinih zemalja, pak ni Hrvatske. Hrvatska je, štoviše, pod vladarima raznih dinastija, koji su, uz rijetke iznimke, njoj i Ugarskoj bili zajednički, proživjela s Ugarskom u relativnom miru punih sedam stoljeća. Nesuglasice, borbe, pak i otvoreni rat (Jelačić 1848) nastaju u XIX. st. kao posljedica probuđenih nacionalizama i izrazitog madžarskog šovinizma. Uslijed izvanjskih okolnosti hrvatski sabor se ponekad i sam odriče dijela hrvatskog državnog suvereniteta (1790, 1868), ali i u uvjetima najviše ograničena suvereniteta, za trajanja hrvatsko-ugarske nagodbe 1868—1918. god., Hrvatska ostaje posebna država s punim suverenitetom u okviru ugovorenih područja autonomije. U stvari tek 1918. god., kada nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, odlukom Narodnog vijeća na koji je Hrvatski sabor prenio svu vlast, stupa u jedinstvenu državu sa kraljevinom Srbijom pod dinastijom Karađorđevića, Hrvatska prestaje postojati kao posebna država.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Vrijeme protiv vremena

Kad vrijeme navali na vrijeme,
padat će topovi koji su pucali u narod
i rijeke koje su krivo tekle.
Padat će zavedene ideje,
i knjige
i tamnice.
Plaćenici neće ići u vječnost
jer za vjenost potrebno je biti vječan.

O, Bože, kada će prestati lažni govori,
kada će se vratiti zore i vihori
da s njima odem u sutra bez straha,
u činjenicu: lijepa si moja domovino.

Dok pjesnik Matija Bečković
piše o srpskim grobnicama,
zašto nitko ne piše o hrvatskim grobnicama?
Zašto o hrvatskim grobnicama moramo šutjeti?

Put u katastrofu posut je pogreškama,
oblacima koji odlaze u ropstvo
i umiljatim podvalama.
Kada ćemo s tog puta skrenuti
u hrvatsko vrijeme?

1989.

Stanislava ADAMIĆ

Nešto dijabolično, druže Mefisto!

I bez pregovaranjâ i dogovaranjâ — z n a m o se. Svako na svojoj strani razmišlja o svojim mogućnostima, važe svoje šanse, prognozira. Odmjeruje udaljenost. Manevrira. S manirama i bez manira. I dobro je tako, Veličanstveni.

Vaše crno, druželjubivo gospodstvo neka mi dopusti malu ispovijest. Vi ste uvijek spremni osluškivati disanje duše. Istražujete do najsuptilnijih treptaja, nudite čudotvorne recepte za liječenje svih bolesti. Razmišljate, zamišljate, izmišljate — bez premca. Tko u doličnoj dozi može izraziti divljenje vašoj mašti, izviđanjima i predviđanjima! VašIm mislima i primislima!

Nametljivi ste. Previše uporni, druže Mefisto. Nezamislivo zahtjevni. U brizi za — duše.

Moja vam izmiče. Usprkos, priznajmo — nekom — nazovimo prešutnom dogovoru. Jer, na kraju krajeva, bez vas se, izgleda, ne može. Vaša je sjena neumoljiva. Straga i sprijeda. Njuši i ruje. Vještije od psa tragača. Oprostite na usporedbi, Neodoljivi.

Zanimljiva je naša igra. I dugotrajna. Zamorna — i zabavna. Čini se, nije važan ishod. Jedno drugo odmjeravamo. Pošteno, drugarski, po pravilima Igre. Na našoj hazardnoj ploči blistaju figure idolâ, lijepe, kričave, ognjene. Na meni je da pariram. Ne krijem svoje karte. Barem ne u vašem smislu. Nije mi do prijevare. Uostalom, dobro se znamo. Rentgenski proziremo.

Sugerirate da ste druželjubivi. Zainteresiran za sudbine, angažiran do krajnjih mogućnosti. Uživate u lovu. To vam je u naravi, najdublje, najžilavije. Logično. Sve je na kraju u navali i bijegu. A mi se drugarski igramo. Nama je do šale. I blistava smijeha. Neka grabi tko umije više.

Ima i razmimoilaženja. U pitanju je ukus. Eto, na primjer, ne slažemo se u izboru boje. Smiješno! Ne vrijeđam vaše drugarske osjećaje. Vi uživate u svojoj crnoj eleganciji. Mene progoni bjelina. Rugate mi se? Čini vam se naivna i glupa ova moja sklonost. Asocira na oblak, krije sunce. Rasplinjuje se. Rasplakat će se — u kiši. U pitanju je samo vrijeme. A vi s njim računate. Čvrsto stojite na zemlji. Uporan ste. Nepredvidiv. Oprostite jednoj drugarskoj zamjerci. Niste dosljedni u ustupcima. Ljudski prosuđujući, naravno — (po mjeri moje malenkosti) ponekad se i naizgled i razmećete kao da uživate u svojoj euforiji. Podilazite mojim hirovima, laskate taštini. Toliko ste zagrijani za moje duhovno zdravlje, da za volju moralne izdržljivosti sugerirate samoubilačke zamisli. Ipak, ne uzimam ozbiljno. To je, zar ne, drugarska igra? Svatko od nas nudi ono što ima. Najjednostavnije. A vi uvelike imate prednost. Vjerujete da ste superiorni. Nenadmašiv u elokvenciji. Elastičan. Genijalan u glumi. Za sve neophodna vam je pozornica. I mnogo, premnogo kulisa. Razumljivo, u — igri.

Doviđenja, druže Mefisto. Kad padne zastor na ovoj vašoj pozornici (vi biste, drugarski, radije nazvali »našoj«), možda će sve biti jasnije. Bez osvjetljenja, reflektorâ i reklama, zvučnikâ, ovih i onih deklamacija. Vjerojatno se nećete umoriti. Meni je, naprotiv, sudbinski nametnut umor. Ne jadikujem, naučih da ga nosim i podnosim. Naprosto kao dan. Kao sve mijene vremena.

Vama, uz drugarski pozdrav želim dugi odmor u vašoj crnoj pozadini. Što dalje od mojih — vama nepoćudnih — navika. Zar to nije drugarski?!

Josip BADALIĆ

Pjesnik Milan Pavelić i Hrvatski katolički pokret

Prije 50 godina, 1939. otišao je s ovog svijeta u ono doba značajan pjesnik Milan Pavelić koji je tisuće mladih zanosio svojim zvonkim stihovima i još uzbudljivijim slikama i osjećajima. Danas nepoznat hrvatskoj javnosti, osim kod nekih katoličkih priredaba, premda je o njemu izjavio znalac i kritik Petar Grgec: »Kad bi Milan Pavelić bio iz kojeg većeg naroda, njegovi bi stihovi ušli u svjetske antologije pjesništva«. Svakako, uz Marina Sabića i Izidora Poljaka najznačajniji hrvatski katolički pjesnik.

Rođen 1878. g. iznad Senja u župi Krivi Put, u naselju Serdari, već u brdima ispod Velebita doživljava tada netaknutu šumsku prirodu svom snagom razvijenih dječjih osjetila, u dubokoj radosti i sreći. No iza osmog djeteta umire mu majka, i ta smrt u njegovoj 12. godini unosi neobično duboku bol i gorčinu. Dolazi maćeha u kuću, s kojom otac Marko ima još jedanaestero djece, te se Mile mora rastati s djetinjim rajem i ući u hladni tuđi svijet u konviktu i gimnaziji u Senju. Uz valove mora, koje opet doživljava neobično duboko, tu su mu utjeha i odah knjige koje guta mladenačkom strašću. S njima upija i svjetski pesimistički duh, osobito kad u 5. r. gimnazije oboli od škrofula, što će ga pratiti čitav život. Pod tim se dojmovima javljaju i vjerske sumnje i dvojben smisao života. On ga mora riješiti. Poći će u teologiju, ne zato da postane svećenik nego da riješi pitanje smisla života.

No mora se rastati s vrlom djevojkom prema kojoj goji iskrene mladenačke osjećaje:

»I pođoh srce lomeći *Ko suvad sebe bacajuć*
i moreć mladi bijes. *u živi Božji krijes«*

Prve dane u bogosloviji u Zagrebu 1898. doživljava duboku osamljenost i tugu. No iza nekoliko mjeseci dobije jasan odgovor o smislu života. On je to formulirao tada izrekom: »Istina je kod popova«.

No ni govora o tom da bi preuzeo svećeničku žrtvu. Sve mu se još čini pusto i bolno. Tada u trećoj godini bogoslovije 1901. dođe za duhovnika u sjemeništu mladi dr. Josip Lang. On je sama vatra i žar. Zanosi bogoslove svojim poletom i uvjerenjem. Pavelić mu se potpuno povjeri te se i sam naskoro ispuni žarom za molitvu, krepost, žrtvu — i sam će postati svećenik, to je za njega najvredniji smisao života, a tako će moći i najviše učiniti za narod.

U takvim zanosnim raspoloženjima reče 1902. g. svoju prvu misu u Marijinu svetištu u Trsatu napokon pun mira i sreće:

»Ko gnijezdo sreće propjevo *o Bože slatke gorkosti*
Mog srca cvjetni žbun, *i gorke slasti pun!«*

Pavelić je sve vrijeme bogoslovije bio vrlo aktivan član »Zbora duhovne mladeži zagrebačke«. Velike je pohvale dobivao za svoje stihove, kolege mu i poglavari priznavali da je pravi pjesnik. G. 1901/2. izabran je i za predsjednika Zbora i tu razvio veliku djelatnost. Mnogo su se dopisivali s drugim bogoslovijama i društvima a Pavelić je bio u vezi s kasnije nerazdruživim prijateljem Matijom Golikom u Senju.

Počeli su pregovore i s »naprednjacima« te dolazili jedni drugima u posjete. Među drugima Švrljuga, Wilder, Milan Marjanović, ali su se brzo uvjerili da ne mogu surađivati te su se rastali, a »pokretaši« su otada počeli otvorenije napadati vjeru i Crkvu.

No najviše dodira imao je Pavelić kao predstavnik Zbora s Antunom Radićem koji je dolazio među bogoslove i poticao ih na rad za narod. Bogoslovi rekoše jednom zgodom da ih muči problem kako pisati pučki da ih narod razumije. Antun Radić je rekao: »Pokušat ću ja«. I brzo

iza toga počeo izdavati svoje novine DOM. Tako da bi klerici bili donekle začetnici tog značajnog pothvata u hrvatskome životu.

Dvije godine bile su vrlo uske veze Pavelića s Radićem. Cijenili su i voljeli jedan drugoga. Pavelić je zalazio Radiću u stan i s njim nadugo raspravljao.

Radić je jednom pozvao bogoslove na izlet u Podsused te su pravili planove o budućnosti Hrvatske. U jednom je pismu Radić bogoslovima napisao: »Dao Bog da od članova Zbora sastavimo skoro Sabor«.

Ipak je Antun Radić bio vrlo liberalan u shvaćanju vjere i Crkve, a nije podnosio tuđeg mišljenja. Stoga su se te veze raskinule, premda su upravo klerici pomogli mnogo proširenju DOMA. Pavelić je kasnije rekao da mu je žao što su s Radićem prekinuli, morali su dobrohotno saslušati njegove nazore i djelovati na nj.[1]

Godine 1902. služio je Pavelić s velikim uzbuđenjem i žarom na Trsatu svoju prvu misu. Te je osjećaje zadržao u biti za čitava svećeničkog života.

Odmah iza toga poslan je za kapelana u Bakar, zatim Crikvenicu, a onda za župnika u Marijino ličko svetište Krasno, daleko u brdima među šumama. Mlad, poletan, povezan sa zagrebačkim bogoslovima, osobito s duhovnikom Josipom Langom, doživljavao je svećeničke zanose među uščuvanim pukom a u ljepoti Božje prirode te je tu niknulo nekoliko njegovih najsnažnijih pjesama, kao *Bakice moja, Oluja, Junaci.* Uz posao živio je u molitvi i čitanju. Gotovo svu mjesečnu plaću utrošio je za knjige i časopise.

No opet boležljiv, rođena sestra Matilda pošla je svojim putem, a tuđe žene nije želio u kući nego se s 35 g. života dade penzionirati te pođe u Rijeku da kod kapucina surađuje u njihovim književnim izdanjima.

Tada je već bilo uhvatilo duboko korijenje djelovanje krčkog biskupa Antuna Mahniča te osnovan Hrvatski katolički pokret. Na početku stoljeća liberalizam i modernizam zahvatio je snažno javno mišljenje u društvenom životu, osobito među mladima, te se npr. na sveučilištu smatralo sramotom priznati se kršćaninom.

Biskup Mahnič, muž vjere i molitve, vrlo naobražen, osobito u filozofiji, htio je probuditi katolički život kod Hrvata te je, uz ostalo, počeo 1903. g. izdavati vrlo ozbiljan časopis HRVATSKA STRAŽA. Jedno od Mahničevih načela bilo je: dijeliti duhove. Trebalo je jasno izricati kršćanska načela a boriti se protiv liberalnih. Ako neki tekst nije jasan, nego se može tumačiti na dobro i zlo, treba ga shvatiti kao zlo, jer će nekoga zavesti na krivo mišljenje. Milan Pavelić duboko je cijenio i volio biskupa Mahniča te kasnije uređivao sam HRVATSKU STRAŽU, ali s tim se načelom nije slagao. Stvarno je Mahnič na mnoge neodlučne katolike time djelovao te su prešli u drugi tabor.

Mladi su katolici prihvatili taj pokret te živo počeli raditi na obnovi kršćanskog života. Već 1905. g. počeo je izlaziti u Beču časopis Luč te na sve strane niču kršćanska društva pod imenom Domagoj.

Pavelić je sve to proživljavao s velikim zanosom te kad se 1912. g. radilo o tom da katolici izdaju katolički dnevnik koji bi izlazio, radi prilika, kod kapucina u Rijeci, on se kao mladi svećenik dao svim žarom na posao te obilazio po svim hrvatskim krajevima biskupe, kanonike i druge istaknute svećenike neka omoguće novčanim prilogom izlaženje novina. Neki su bili suzdržljivi, drugi pomagali velikodušno, te se skupilo toliko novca da je 8. 12. 1912. g. izišao prvi broj RIJEČKIH NOVINA, koje su pridonijele mnogo za oživljavanje vjerskog i hrvatskog života, osobito u Rijeci i okolici.

Vlasnik Novina bio je kapucinski samostan, odgovorni urednik Milan Pavelić, ali glavni dio posla vršili su mladi zaneseni laici. Dr. Rudolf Eckert, svršeni pravnik s namještenjem u Zagrebu koje ga je imalo pripraviti za sveučilišnog profesora, svjesno i požrtvovno ostavlja to mjesto samo da može raditi za katolički pokret, i postaje prvi urednik Riječkih novina.

1. Sve te kao roman zanimljive pojedinosti mogu se čitati u ŽIVOTOPISU MILANA PAVELIĆA kao i u zbirci: NAJLJEPŠE PJESME MILANA PAVELIĆA izdane od o. Josipa Badalića, a mogu se naručiti kod Uprave Glasnika Srca Isusova, Palmotićeva 31, 41001, ZAGREB p.p. 699.

Veoma požrtvovno i nesebično djeluje u uredništvu i mladi pravnik dr. Petar Rogulja te radi čitave noći da dnevnik može izići rano ujutro. Kad se jednom pokvario stroj za tiskanje, on sate ručno vrti mašinu. U 6 sati pribivaju misi da se do podneva odmore te uveče počnu iznova posao. Milan Pavelić imao je na brizi kulturne članke i feljton. Češće dolazi u Rijeku i student Petar Grgec te pomaže kod lista i po mjesec dana.

Novine dobivaju sa svih strana nove i važne vijesti. Među drugima šalje obavijesti iz Zagreba Milan Ogrizović a s bojišta u balkanskim ratovima nove i svježe vijesti dolaze od Milka Kelovića. Novine su uzele pučki način pisanja, sve jasno i jezgrovito, nisu se vezale ni uz jednu političku stranku nego objektivno prikazivale zbivanja u domovini i svijetu. Veoma su povoljno primljene u Primorju a i ostalim krajevima. Tiskane su u 5000 primjeraka, ali često nedjeljom i osobitim zgodama i do 10.000.

Među suradnicima vladala je velika sloga i povezanost. Svi su se uz minimalnu plaću žrtvovali do krajnjih sila za hrvatsku i katoličku stvar, premda to u početku nisu naročito naglašavali. Kao svi drugi, i Pavelić je posebno volio tihog i dubokog dr. Rudolfa Eckerta. Kod njega se osjećalo posebno djelovanje milosti. Dr. Petar Rogulja bila je izrazitija žestoka narav. Jednoć je Rogulja pred Pavelićem izrekao neki sud o djelovanju Sv. Stolice što se nije svidjelo Paveliću te nije nikad htio ponoviti Roguljine riječi. Bit će da je bila kakva kritika o političkom djelovanju Sv. Stolice. I tako je bio nešto rezerviraniji prema Rogulji, premda ga je cijenio.

Taj rad oko *Riječkih novina* slavne su stranice u povijesti Hrvatskog katoličkog pokreta, a što je imalo mnogo utjecaja na vjerski i javni život. No pisane su bile u hrvatskom duhu te su na početku rata u srpnju 1914. g. od austrijskih vlasti zabranjene.

Dr. Rudolf Eckert pozvan je naskoro u vojsku gdje je pretrpio mnoge »štrapace« te je iz Karlovca premješten u Rijeku. Tu je bio ljudskiji postupak, no bilo je prekasno. Uvidjeli su u vojnoj upravi da je Eckert bolestan čovjek te ga puste iz vojničke, na njegov trošak, u gradsku bolnicu. Pohađao ga je, uz mnoge druge iskrene prijatelje, i Milan Pavelić, koji ga je gotovo nježno volio. U divnom životopisu o dr. Eckertu piše Petar Grgec i ovo: »Veliku su mu (Eckertu) utjehu pribavljali razgovori s Milanom Pavelićem s kojim je doživio lijepih časova uređujući *Riječke novine...*«

Naskoro se uvidjelo da je bolest Eckertova veoma teška, i to ne od angine nego leukemije, bolesti krvi kojoj tada nije bilo lijeka. Uzbudila se čitava katolička okolina te uz mnoge prijatelje pohodio je bolesnika i biskup s otoka Krka Mahnič, kojemu je od žalosti iza pohoda upravo pozlilo. — Došao je iz Zagreba i najvjerniji drug, dr. Petar Rogulja, koji je uz bolesnika ostao desetak dana do smrti, uz ostale ga vjerno dvorio. Ipak ništa nije koristilo. Bolesnik je bio uvijek miran, svjestan svoje bolesti te gotovo neprestano micao usnicama i govorio: Nek se vrši volja Božja.

Dne 15. ožujka 1915. g. iza tri sata u noći bolesnik se uznemirio. Rekao je sestri uz njega: »Ja ću umrijeti«. Iza toga je uzdahnuo: »Isuse ... Marijo« i predao čistu dušu Bogu.

Naskoro se to pronijelo Rijekom i čitavom Hrvatskom. Mnogi su pohitjeli u mrtvačnicu, među njima i Milan Pavelić, te se svima otimale suze iz očiju uz duboku molitvu i zahvalnost.

Dr. Rudolf Eckert od ranog djetinjstva u Travniku proživljavao je život vjere, osobito posljednjih godina živio je mnogo u prisutnosti Božjoj i predanju u njegovu volju. Katolici su od njegove sposobnosti te iskrene nesebičnosti očekivali mnogo uspjeha u radu za vjeru i domovinu.

Njegov život i dubina vjere može se u mnogom uspoređivati sa životom dr. Ivana Merza, o kojem su napisane tolike knjige i priznat je slugom Božjim za oltare. Mnogo, i najviše, pridonio je tomu Merčev dnevnik u kojem je iznosio svoja vjerska doživljavanja i vjernost milosti. I Eckert je vodio pod konac života duhovni dnevnik, no taj je iza drugog svjetskog rata kod raznih istraga i pretraga nestao s drugim spisima prof. Petra Grgeca. Da je on sačuvan, mnogi misle, da bi Rudolf Eckert bio isto tako priznat uzorom pobožnosti i vjernosti kao što je postao dr. Ivan Merz.

Pavelić je duboko proživljavao nestanak prijatelja i katoličkog vjernika te unio te osjećaje u nedostižno lijepu pjesmu: D R A G U L J — na spomen dru Rudolfu Eckertu na Rijeci 1915.

A Eckertov suradnik Petar Grgec napisao je živo i zorno 272 velike stranice Eckertova životopisa i sve ondašnje društvene i političke prilike, no to je ostalo prepisano samo u nekoliko primjeraka.

Pavelić je još u suradnji kod Riječkih novina imenovan i za katehetu na sušačkoj gimnaziji, a 1915. g. pozvao ga je biskup Marušić da bude duhovnik senjskih bogoslova. Tu je duboko sam zašao u duhovni život i želio odgojiti sposobne i vjerne svećenike. Bio je velik pušač. No da prinese žrtvu i zazove blagoslov na novu službu, odreče se pušenja da nikad više ne stavi cigarete u usta.

Postao je član katoličkog društva Seniorata. Članovi su morali položiti zakletvu da neće iznositi pred druge odluke ni rad društva. Pavelić se branio od zakletve, ta on je svećenik i treba mu na riječ vjerovati. No profesor moralke mu tumači da je to formalnost, nema posebne obveze, pa položi zakletvu. Izdaje se i posebni »Seniorski dnevnik«.

Biskup Marušić načuje nešto o toj tajni te zamoli Pavelića neka mu pokaže list. Paveliću je jasno da pred biskupom nema nikakve tajne ali je list negdje zametnuo a kasnije zaboravio te mu biskup zamjera da nešto pred njim krije. Ipak se kasnije stvar izgladila.

Kad je 1919. g. zatvorena Senjska bogoslovija, pozove Rogulja iz Zagreba Pavelića neka dođe i bude urednik Katoličke biblioteke. On to prihvati, nastane ga na Kaptolu u Bogoslovskom sjemeništu. Surađivat će na književnom polju. S dr. Roguljom pozna se dobro još od *Riječkih novina.* Divio se i nekad njegovim sposobnostima, no sad ga nađe kako se produbio i napredovao. Ide gotovo svaki dan k sv. Pričesti. Pavelić je od njega očekivao mnogo. No i on se razboli te mlad umre 1921. g. a Pavelić napiše veoma topao prikaz: *Borac Kristov.*

Pratio je sa zanimanjem i veseljem djelovanje katoličkog pokreta te sastavio pjesmu punu sjaja i divljenja: *Domagoju.* No osjeća trzavice i nedostatke u društvu te se ne želi vezati potpuno za nj. Ipak surađuje pjesmama u Marakovićevoj *Hrvatskoj prosvjeti* a u *Luči* piše lijepe članke o duhovnom životu. Nikada nije bio za katoličku političku stranku. Govorio bi: »Mi moramo obuhvatiti sve stranke a ni na jednu se ne vezati«.

Kao urednik Kat. biblioteke nije učinio mnogo. Izdao je prijevod autobiografije konvertite Adolfa Réttéa, *K svjetlosti vječnoj.* Zamolio je prijatelja Grgu Starčevića, župnika iz Otočca, da prevede Joergensonovo djelo *Gospa od Danske,* što je kasnije izdao prof. Petar Grgec.

G. 1920. prijeđe Pavelić za duhovnika čč. sestrama u Frankopanskoj ulici, gdje preuzme i uredništvo vrlo raširenog *Glasnika sv. Josipa.* No tu ga zovu često bolesnicima i na druge pastoralne poslove te nema vremena za uređivanje Glasnika. Stoga ga presele u lijepu vilu čč. sestara na Sv. Duhu. Tu sate provodi u krasnoj prirodi, divi se ljepoti Božjoj, moli, smišlja i piše članke. Kadgod ga pohodi dr. Ivan Merz, Vladimir Nazor.

Ipak nije sasvim zadovoljan. Želi napredovati u duhovnom životu i pripraviti se na smrt, te 1924. g. u 45. godini života zamoli isusovačkog provincijala neka ga primi u isusovački red. I sad se produbljuje godinu dana u novicijatu u Ljubljani a drugu godinu obnavlja teologiju i usavršuje se u francuskom jeziku u belgijskom gradiću Florainu. Iza toga postaje opet urednik *Glasnika Srca Isusova.* S velikim uredničkim iskustvom a proširene naobrazbe vrši taj posao vrlo rado i uspješno. Uz to djeluje u pastoralnim poslovima ispovijedanja i davanju duhovnih vježba. Kreće se u križarskim društvima i prati njihov život i djelovanje.

Od mladenačke dobi pobolijeva te i sad mora naskoro napustiti uredništvo *Glasnika Srca Isusova.* U to doba pobolijevanja ne djeluje ni pastoralno, osim što daje pojedincima duhovne vježbe, tako nadb. Antunu Baueru, slovenskom književniku Franu Finžgaru i drugima. Prevodi mnogo crkvene himne s latinskog jezika, a ti su ušli u najnoviji koncilski svećenički brevijar. I dok se drugi narodi bore s dobrim prijevodima u svoj jezik, Hrvati imaju izvrsne stihove koji se često mogu takmiti s latinskim originalom, a izdani su već prije kao posebna knjiga Crkveni himni 1936. i 1945. g. U to je doba skupio i svoje prijevode svjetskih pisaca kršćanskog duha a izdala mu je Matica hrvatska 1937. g. s naslovom *Iz duhovne lirike.*

Od djetinjstva nadahnjivao se Kačićevim stihovima i narodnom pjesmom te je napisao u narodnom stihu tridesetak pjesama a te je sad skupio te mu je 1939. g. izdalo Hrv. književno društvo sv. Jeronima, a kratki prikaz napisao je prof. Petar Grgec.

Iza mlade mise izdao je Pavelić zbirku mladenačkih pjesama s naslovom *Iz Zakutka,* tj. iz tihog sjemenišnog života, g. 1913. snažne muževne *Pjesme,* koje su mu pribavile glas nadahnutog pjesnika. No iza toga nije izišla nijedna druga zbirka. Pred smrt skupi prijašnje stihove te ponudi starom znancu, prof. Petru Grgecu, da ih objavi. No kako je jeronimska tiskara bila zauzeta te bi

to došlo na red za nekoliko mjeseci a Paveliću se pred smrt žurilo, preda Pavelić tiskanje zbirke o. Josipu Badaliću, a izišla je 1939. g. s naslovom *Pod okom Gospodnjim* s prvim njegovim zanimljivim životopisom.

To ipak nije posljednje: Pavelićevi se stihovi i danas izvode u katoličkim priredbama, njegove prijevode crkvenih himana izgovaraju stotine svećenika svakim danom, a puk pjeva *Divnoj, dakle, tajni ovoj* te *Dođi, Duše Presveti.* A umjetnici su i danas zaneseni njegovim pjesmama te uživaju u ljepoti njegovih slika, osjećaja i bogatog pjesničkog jezika.

Tomislav DOROTIĆ

Tako smiren i tih...

Dragom pjesniku R. Kupareu
za 75. rođendan,
s poštovanjem

U duši svojoj
tako si smiren i tih,
i još uvijek sanjaš
o sretnoj zemlji
u kojoj kraljevi srca
s darovima siromasima dohode,
a isto tako svi
željni dobrote
svaki dan mogu da pohode
bogataše duha,
sanjaš o sretnoj zemlji
u kojoj se raste po ljubavi
i živi od topline susreta.

Znam, ti bi da pođemo
kao hodočasnici
čista srca,
ljude dobre volje,
s istom molitvom,
svih za sve:
da nam bude i ljepše
i bolje,
da nam pečat grijeha
na duši ne ostane.

Boluješ,
smiren i tih,
u dubini molitve.
Ne samuješ,
svima želiš sebe dati
i zato u duši svojoj
nikad nećeš znati
za zadnji stih.
Tvoja ljubav nema kraja,
živiš darivajući svoj dio raja.

Gjuro KRASNOV (Zagreb)

Stipe Sikirica — sljedbenik medaljerske tradicije

Izložba »12 hrvatskih medaljera« 1988/89. bila je u stvari revija uspješnosti i različnosti. Svaki umjetnik se prikazao sa svojim stilom izrade medalje, no većina je u svom opusu imala različito tretiranje medalje, što se iskazivalo u raznim stilovima, koji u teoriji medalje još nisu dobili adekvatne nazive.

Izuzetak su bili Radovani i Antolčić, koji nisu odstupali od svojih osnovnih usmjerenja i shvaćanja.

Među izlagačima je posebno zabljesnuo opus Stipe Sikirice. Stipe Sikirica nije samostalno izlagao medalje, sudjelovao je s nekoliko egzemplara na kolektivnim medaljerskim izložbama u Hrvatskoj, stoga je na ovoj izložbi njegov medaljerski opus (iako ne potpuni) iznenadio mnoge teoretičare medalje.

U našoj javnosti sve više prisutno medaljerstvo (izložbe, nagrade, spomenice) zaintrigiralo je Stipu Sikiricu, pa se zadnjih godina sve više posvetio toj grani umjetnosti. S obzirom da je profesor, da je srednjih godina, može mnogo doprinijeti razvoju tog medija na Akademiji.

* * *

Prekrasno, bogato plodovima Sinjsko polje, sredinom kojeg protječe bistra i brza rijeka Cetina, na sjeveru visovi Kamešnice, komadić plodne zemlje u sivom okružju surog kamena, ljepota plodnosti uz »ljepotu« bijede i siromaštva — sve je to zajedno inspiracija za prekrasno stvaralaštvo. K tome možemo dodati bogatu i slavnu povijest ovog kraja, gdje se u mjestu Jabuci kod Sinja 29. 4. 1933. rodio Stipe Sikirica.

1944 – 1948. pohađa nižu gimnaziju u Sinju (Dalmacija), 1948 – 1953. Školu za primijenjenu umjetnost u Splitu, a od 1953 – 1958. Akademiju likovnih umjetnosti (ALU), kiparski odjel u Zagrebu, na kojoj je sada i sam profesor. Profesori na ALU su mu bili: Antunac, Krstulović, Radauš i Jeger. U svom medaljerskom radu se ugledao u Radauša i Janeša.

A kada se uz stvorene spomenike i skulpture utka nešto maleno, intimno, jedva primjetno — medalja, onda je to, kako Sikirica kaže, radost za oko, kao svaka mala stvar, bez toga je život prazan.

Sikiričino bavljenje medaljama pogodak je »u sridu«, kako kažu vitezovi tog težačkog kraja — sinjski alkari.

Njegov pristup medalji isti je kao i skulpturi. Još u prahistoriji, kao i danas, čovjek je osjećao potrebu da zabilježi viđeno bilo kao crtež ili kao skulpturu. To ga je veselilo, to ga je izdizalo iznad životinje, to su i prvi tragovi njegovog duhovnog života.

I Sikiričine medalje posjeduju raznolikost načina izražavanja, ovisno o raspoloženju umjetnika. Zapažamo čistu arhaiku kao na reljefu stećka (Sinjski alkar, Partizanka s djetetom), zatim čvrsto rezanu plohu s težnjom da sa što škrtijim likovnim elementom dobijemo određeni psihološki dojam (Autoportret, Knežević, Prijatelj). Slijedi klasična realistička medalja, većinom uvjerljivi portreti gdje dolazi do izražaja njegov crtački talenat. Inače Stipe Sikirica smatra da je realizam jedino pravi domet. Neke njegove medalje ostavljaju dojam arabeske, kao crtačke igre, raspjevanosti (štit alkara).

Općenito se može reći da su njegove medalje kreirane od niske plastike do visokog reljefa. Koristi i poštuje tekst na medalji, ali pazi da smještaj teksta ne dokine dojam plastike. Ponekad naglašava pozadinu čistoće. Značajno je spomenuti dragulj medaljerskog umijeća Stipe Sikirice: to je državni novac u povodu 270 godina Sinjske alke (1715 – 1985) izrađen u zlatu i srebru u raznim apoenima. Minuciozni crteži, koje donosim, poslužili su za izradu tog prekrasno kreiranog novca.

Vrijedno je naglasiti da je S. Sikirica u oštroj konkurenciji najistaknutijih hrvatskih medaljera Janeša i Radovanija dobio prvu nagradu za kreiranje medalje »Univerzijada 87« u Zagrebu.

Iako u Zagrebu živi skoro 40 godina, utjecaj Cetinjske krajine je neizbrisiv u njegovim djelima. Epika je svuda prisutna u likovnosti. Uz mačeve i barut prisutna je Orfejeva frulica. Takva je bila i ostala Dalmatinska zagora.

Ante KRALJEVIĆ

Danas neću početi

neću početi
jer prvo što sretoh jutros
bijaše imenica

riječ crna
prijeđe mi preko papira

neću početi
jer svrbe me nosni suglasnici
i olovka po desnom dlanu

osim toga sanjao sam
zaruke i gozbu
nespojivih riječi

a danas sve neki utorci
i trinaesti
u kalendaru ovog carstva

i da završim:
neću početi

Emil Kazimir ŽERAVICA

Jadi Petra sakrištana

Još za one, tako zvane »crno-žute« Monarhije, kad je Petru sakrištanu bilo dvadesetak godina i kad ga je zbog lijepa i zvonka glasa, poštenja i marljivosti, vatreni pravaš i varoški župnik, fra Grgo, postavio za sakrištana, počele su Petrove tuge i jadi. I nije to bilo zbog nesretne ljubavi, neslaganja s fra Grgom ili briga kako će prehraniti tek osnovanu obitelj, nego, jer mu je u pogibelj da mu je netko otme došla, odavna srcu prirasla i pod kožu mu zašla, ništa manje nego jedna prastara, ruševna crkva i groblje oko nje. A bijaše ona od vremena i nevremena nazubljenih zidova, okrnjena zvonika, koji je više sličio porušenoj kuli neke stare tvrđe, nego ponosnu kampanelu, s kojeg su u davna doba zvona pozivala »virne i pobožne težake, silene viteze i skromne redovnike« na molitvu i pokoru.

Oko te porušene crkve, ledinu pritisli teški grobni kamenovi. Na njima ni imena ni prezimena, već u grubu ploču uklesani simboli njihova života. Za viteze: mačevi, koplja, helebarde, kacige s perjanicom. Za težake i majstore ralo, kosa, sjekira, čekić, a na grobovima žena, poneki, nevještom rukom ali srcem uklesani cvijet...

Dok je još bio dječak, Petar je s ocem tamo često odlazio te, dok bi otac u nečijoj kući popravljao drvenariju, odlazio bi do ruševne crkve jer ga je neodoljivo privlačila svojim izgledom, starinom i tajnovitošću, zavlačio se s nekakvim strahopoštovanjem među njezine zidine, pogledom slijedio lukove ogoljelih svodova te brojio rupe po zidovima u kojima su nekada bile zataknute grede, a sada su tamo ptice vile svoja gnijezda...

Od oltara ostalo je samo kameno podnožje. Po tlu je posvuda bilo ovčjih i kozjih brabonjaka te ostataka ugljevlja od vatri na kojima su čobani pekli kukuruze ili se za jake zime na njima grijali.

Dječja bi Petrova duša toliko uronila u ozračje ove stare crkve da se poput njihova kamenja ćutio pripatkom ovih zidova i onog zanijemjelog zubatog zvonika. Nekim je svojim dječačkim, nesvjesnim ali tankim osjetilom ćutio, kako ti goli zidovi dišu, i uzdišu, za čovjekovom nazočnošću, za pjevom sijeda svećenika, za onim uzdignućem u molitvi duša davnih predaka, čije kosti kao straža počivaju posvuda naokolo pod teškim kamenim pločama njihovih bezimenih grobova.

Nakon što bi dječak Petar oko i dušu napojio surinom kamenih zidova i naslušao se tajanstvenih šapata i uzdaha, koji kao da su, nošeni povjetarcem s planine, ulijetali i izlijetali kroz porušene prozore, osjetio bi laku jezu pred tim čudnim, za dječju dušu onozemaljskim šumovima, te bi polako, obziruci se uokolo kao da se boji da ne bi na te uzdahe i šapte nogom stao, izišao van na proplanak.

A tamo? ... Grob do groba, junak do junaka, težak do težaka, svi pod pločom, nitko imenovan. Petar bi oštrim škriljkom strugao po uklesanim mačevima, kopljima, kosama i sjekirama, jedva prepoznatljivim pod naslagom mahovine i isplakanim od stoljetnih kiša i ledova, a oni bi, kao jutros uklesani, iz kamena izronili i Petar bi se pitao:

— Čija li ih je ruka uklesala? ... Kada i za koga? ... I zašto onako nakrivo? ...

Kad je jednom o tom zapitao oca, odgovorio mu je kratko:

— To su naši didi! — i ništa više.

U svojoj dječjoj glavici pitao se: — Koliko li je tih didova bilo živih, kad ih ovdje ima toliko mrtvih? ...

— Zašto se ovdje više nitko ne ukopava? — zapitao je jednog dana svog oca.

— Zato što ne dopušta car! — odgovorio je otac.

— Zašto car ne dopušta? — pitao je.

— Kad porasteš, znat ćeš! — kazao je otac.

— Zašto mi sad ne kažeš?

— Još si primlad! — kazao je otac.

* * *

Petar je izrastao u čvrsta dječaka te je postao desna ruka svom ocu. Kad bi otac dopustio, s drugim je dječacima išao na rijeku radi kupanja, ali je uvijek svraćao u staru porušenu crkvu i na tajanstveno groblje. Ni sam nije znao što ga je tamo tako snažno vuklo i vezivalo za ono kamenje. Svake godine na Spasovdan pošao bi s ocem, majkom i braćom k tom groblju i toj crkvi, u procesiji nosio torac ili kadionicu, pjevao litanije i stalno mislio, čuju li ga oni dolje pod ledinom.

Onda su se oko crkvice na rijeci počele događati čudne stvari. Netko je noću oskrvnjivao grobove, odnosio kamene ploče, ostavljao po grobovima svoj izmet. Oko toga planuše raspre. To divljaštvo i prostakluk ogorči Krajinjane i jedne i druge vjere, jer su se ruševnom crkvom, dozvolom rimokatoličkih crkvenih vlasti starom oko tristotine godina, služili svi žitelji uz rijeku. Crv nemira i razdora potiho, ali vrlo učinkovito, svrdlao je po ljudskim dušama pa uskoro planuše svađe i razmirice.

Jednog sajmenog dana, kad su glave i tako ugrijane vinom, o crkvici i groblju uz rijeku počeše raspravljati neki ljudi iz obaju tabora. Petar je stajao uz oca i slušao prepirku. Riječi postajahu sve glasnije i žučnije i Petar se uplašio videći kako mu je otac ublijedio od srdžbe.

— Ono je naša crkva i groblje — reče jedan čovjek s rijeke.

— Otkada? — zapita Petrov otac.

— Odvajkada! — odreže onaj.

— Kako odvajkada? — zapita netko.

— Lijepo! ... Odvajkada! — odgovori ih nekolicina tvrdo.

— Tko vam je to rekao? — Petrov će otac.

— Rekla nam učena gospoda i neki kaluđeri! — odgovori jedan od ljudi s rijeke.

Časkom zavlada muk.

— Što ste razrogačili oči? — počne jedan mladi čovjek za koga se znalo da se nedavno izdaleka doselio u Krajinu, te nastavi zagrijano:

— Da ... Došla naša učena gospoda od kojih svaki po sedam jezika govori i koji knjige starostavne uče i rekoše da je crkvu uz rijeku sagradila carica Milica i sedam Jugovića a da su, i crkva, i groblje odvajkada bili naši!

— Ajde, bolan, momče, ne budali — javi se jedan postariji čovjek. — To što vi držite da je Sveti Spas i groblje vaše, to je zbog toga što ste nekada bili Bunjevci, pa vam stari crkvu i groblje upamtili a zaboravili što su ranije bili! — jetko će starac.

Onaj, što ga smatrahu »fureštom« pocrveni od ljutnje i htjedne nešto kazati, ali prije nego što započe govoriti netko iza njegovih leđa podrugljivo zapita:

— A koliko ste vašoj učenoj gospodi za onu priču janjaca ispekli i vina natočili?

— Četiri janjca i po ekta vi... — zaletje se hvalom jedan starčić.

— Ćut', budalo berlava! — obrecne se na njega »furešt« i starčić ustravljeno zamukne.

— Ajdmo, ljudi, kući! — kaza Petrov otac i doda — Ovi će i Isusa Krista prisvojiti!

Onda se okrene prema ljudima iz rijeke:

— Zar ne možemo kao i do sada u istoj ruševini i na istom oltaru istoga Boga moliti i Spasovdan slaviti?

— Pa, mogli bismo! Zašto ne? — lane onaj starčić.

— Zaveži, stara budalo! Vidi se da ti je mater iz njihova roda! — zareža »furešt«.

Petar se uplašio. Otac mu je još više ublijedio. Vidio je kako stiska vilice i jedva se suzdržava da se ne pobije s onim »fureštom«. Povukao ga je naglo za ruku te su se udaljili. Po prvi put je čuo oca kako kune:

— Krst im ćaćin ljubim, a lažljivu mater grebem! — jarosno je prosiktao te muklo dodao:

— Ovi će nas uskoro i iz grobova izbacivati... Dabogda im nikad tuđe zemlje ne bilo dosta i u njoj se udavili!...

Kako se to dogodilo na tjedan prije Spasovdana, varoš se uzbunila a s njom i sela s ove strane rijeke, jer su im »didovi tu crkvu prid iljadu godina sagradili, tamo su njihovi vitezovi i velikaši dolazili, tamo se pravda dilila, vira slavila i tamo su im kosti u smrti počivale!« — rekoše.

Petar je shvatio da je netko namjerio oteti mu onu staru crkvu i zabraniti mu da iz kamena škriljcem na svjetlo dana izvlači ono pusto viteško oružje, otjerati ga od ostataka porušena oltara i ne dopustiti mu da sluša kako staro kamenje izdiše i šapće. Nedugo iza prepirke u varoši, pošao je s ocem i skupinom ljudi na rijeku. Dvadesetak je ljudi, poput straže, koračalo uz zaprežna kola na koja su natovarili veliku bijelu kamenu ploču s uklesanom udubinom u sredini.

— Što je ovo, ćako? ... Je li ovo za nečiji grob? — zapitao je oca.

— Nije, Petre, — odgovorio je otac — ovo je nova ploča za oltar u Svetoga Spasa.

Kad su stigli na rijeku, unesoše ploču u crkvu, popraviše porušeno postolje i namjestiše je za oltar. Onda s tla očistiše nečist i korov. Dok su se tim bavili, iz vrbova šiblja preko rijeke na njih je gledalo nekoliko pakosnih očiju.

Vraćajući se kući, zaustaviše se na usputnoj česmi da se napiju vode, kad će jedan od ljudi:

— Bolje bi bilo da je netko od nas ostao tamo i noćas pričuvao oltar!

Ostali se ozbiljno pogledaše.

— Ima Ante pravo! — javi se Petrov otac. — I ja sam na to pomišljao... Ja, eto, imam sutra u selu posla pa je najbolje da se ja vratim i pripazim.

— I ja bi s tobom, ćako! — zamolio je Petar.

Otac je kratko razmišljao a onda pristao jer bi mu sin pri sutrašnjem poslu dobro došao, a i ugodnije je s nekim bliskim provesti noć pod vedrim nebom.

I tako se njih dvojica vratiše. Kad su stigli do crkve, noć se već počela spuštati. Ušli su i sjeli uza zid nedaleko od novog oltara.

Noć je bila vedra. Mjesec je osvjetljavao ruševinu. Jasno se čuo žubor nedaleke rijeke...

Uskoro se od umora Petru počeše sklapati oči. Nasloni se na očevo rame i stade sanjariti...

Pričinilo mu se kao da se zidovi crkve razmiču a ulazna vrata postaju sve veća i veća. Kroz njih je vidio nepregledne redove grobnih ploča, a svi oni mačevi i bojne sjekire kao da na mjesečini svjetlucaju, a ti sijevci, poput krijesnica, lete između grobova i nestaju u travi...

Odjednom osjeti kako ga otac lako drma.

— Petre, probudi se, netko dolazi! — rekao mu je šaptom.

Izvana su se začuli koraci... Odjednom su utihnuli...

— Netko je unutra! — čuli su kako govori jedan dubok glas.

Na vratima se ukaže krupna prilika kabanicom zakrabuljena čovjeka. U ruci je držao pijuk. Iza njega proviri još nekoliko ljudskih prilika skritih kukuljicama svojih kabanica.

— Što radite ovdje? — upita nepoznati.

— Ništa! ... Noćimo! — odgovorio je Petrov otac.

— Izlazite van! — osorno će onaj.

— Zašto? — zapita Petrov otac.

— Imamo mi ođe noćaske posla! ... Izlazite! — osorno će onaj.

U crkvu uđe desetak ljudi. Petrov otac, iako je bila mjesečina, ne prepozna niti jednog. Zapita se: — Odakle li su ovi došli? — te dječaka privuče sebi.

— Mičite se odavle, jesi li čuo? — osorno će čovjek s pijukom.

— Zašto? ... Mi smo ovdi 'tili samo prinoćiti... Imam sutra posla u selu — odgovori Petrov otac, ustane i obgrli sina oko ramena jer se pobojao ovih nepoznatih, zakrabuljenih ljudi, od kojih je svaki u ruci držao pijuk, lopatu ili teški željezni mlat i koji ih sada sa svih strana opkoliše. Onaj što ih je jamačno ovamo i doveo, zgrabi Petrova oca za rukav i surovo ga potegne prema vratima te povikne na dječaka:

— Izlazi i ti, kopile!

Petru su se od straha oduzele noge. Čuo je oca kako govori:

— Ljudi! Što radite? ... Znam ... došli ste razbiti ploču... To vam ne valja! Mogla je poslužiti i za vašu i za našu službu Božju... Razbijete li je, prijavit ću vas žandarima!

— Ha! Ha! Ha! — smijao se onaj krupni. — Samo ti prijavi! Možeš i svome papi u Rim! ... Ajde, izlazi, govno bunjevačko, ili ću te po glavi! — razgoropadio se siledžija, prijeteći uzdignutim pijukom.

Petar od straha vrisne i njegov vrisak odjekne od starih zidina te se izgubi niz rijeku. Otac mu se sagnuo da bi izbjegao udarac i dohvatio kamen ne bi li se nečim obranio. U tom ga času jedan od onih ljudi udari batinom po glavi i on se srušio na tlo.

Petar kriknu:

— Ćaća moj! ... Ubiste mi ćaću, razbojnici!

— Udri to kopile po glavi da ne dreči! — kaže onaj krupni i jedan od onih neljudi drškom lopate udari Petra po čelu.

Onesviještene, iznijeli su ih iz ruševine i položili na tlo iza crkve, a jedan od njih osta da na njih pripazi, dok ostali ne obave svoju mračnu rabotu...

Prvi je k sebi došao Petrov otac. Jedva se od boli u glavi pomakao i pridigao sina na svoja koljena. Dugo su tako ostali ležeći na zemlji pod starim zidinama, ne mičući se od straha da opet ne naiđu oni opaki ljudi.

Kad je počelo svitati, otac otetura do rijeke i tamo se opere od usirene krvi. To ga je vratilo snazi pa skine sa sebe košulju, namoči je u vodu te se vrati sinu da mu ispere i poveže čelo. Iza toga pošli su u crkvicu. Oltarne ploče više nije bilo a tek popravljeno postolje bilo je sravnjeno sa zemljom.

— Bože, di su odnili ploču? — zapitao je otac.

— Ćaća! Eno je tamo u rici! — odgovorio je Petar, pokazujući rukom na zelenkastu brzicu.

— Zlikovci i bezbožnici! — kazao je otac.

— Izvadit ćemo mi nju, ćaća, jopet! ... Zaklinjem ti se da ću je ja izvaditi, samo nek' narestem!...

Tako su se stara ruševna crkvica uz rijeku i groblje oko nje, zauvijek »pijukom i batinom« zatukli u podsvijest i svijest maloga Petra te su od toga dana postali njegova najveća ljubav, bol i jad, njegova briga i mora...

* * *

Petar je porastao a da nikad nije mogao zaboraviti one noći i surovih ljudi. Ta mu se uspomena zasvrdlala u dušu poput nemirna crva u staroj dasci.

Oko crkvice uz rijeku bilo je smutnje skoro svakog proljeća o Svetome Spasu. Kad se gospoda iz varoši i kotara, fratri i kaluđeri nisu mogli nagoditi i dogovoriti, sakupi Petar nekoliko svojih vršnjaka i jednog ih dana povede na rijeku. Uspjelo im je izroniti i iz rijeke izvaditi oltarnu ploču, utovariti je na kola i vratiti u varoš. Otada su je svake godine na Spasovdan odnosili u staru crkvu i nakon bogosluženja vraćali u sigurno.

Godine su prolazile, a Petar postade čuvarom te obične grubo isklesane kamene ploče, koja vremenom postade za Krajinjane-Bunjevce simbolom njihove vjere, rodoljublja i otpora. U taj kamen kao da se preselila čitava Petrova duša, sve njegove strepnje, svi njegovi prkosi i njegove nade, a ožiljak na čelu bijaše biljeg njegove žrtve i odlučnosti da istraje na braniku one ruševine uz rijeku i prastarog posljednjeg počivališta njegova roda.

Po svemu sudeći, fra Grgo nije pogriješio kad je za sakristana varoške crkve, pod čiju je župu spadalo i selo uz rijeku, a time i stara ruševna crkva burne povijesti, odabrao baš Petra, jer je znao da će on kao soko bdjeti i nad ovom novom varoškom i nad onom starom uz rijeku. Tako je i bilo sve dok Petra sakrištana Car ne pozva u rat. Poslali su ga na Soču i Pijavu. Tamo je, posred one ratne vreve i lomljavine zdušno služio vojnog kapelana, ali mu je duša stalno bila uz njegovu rijeku, staru crkvu i kamene grobove.

Krajem rata udari i na Krajinu teška zaraza »španjola« te pokosi puk nesmiljenom kosom Smrti. U grobljima mjesta za ukop više nije bilo, a mrtvace je rodbina na leđima nosila i ukopavala ih gdje je stigla. U tom groznom pomoru i suze presušiše...

Kad se Petar poslije desete talijanske ofenzive, ranjen, vratio kući, ne nađe među živima ni pola žitelja male varoši. Među njima ni polovicu svog roda. Odoše mu i otac i mati, dvoje najmlađe

braće, djed i baba Cvita. Rekoše mu da su ih pokopali uz donji zid na šematoriju, ali nitko mu nije znao točno reći na kojem mjestu, jer i one koji ih ukopaše pokosi španjola.

Petar umalo što ne svisnu od jada i tuge i dugo je trebalo dok se pribrao i prihvatio svog starog posla u varoškoj crkvi. Doduše, starog vrlog fra Grge više nije bilo. I njega je pokosila španjola.Kažu, nije se štedio. Obilazio je bolesnike, otpremao ih Bogu, a onda i sam otišao za svojim stadom...

Novi župnik, fra Mijo, bio je mladi čovjek, volio se družiti s varoškom gospodom, jer, rekoše, i on bijaše iz gospodske kuće. Često je sjedio u kavani i čitao novine, a to je Petar smatrao neprikladnim za jednog paroka. Dugo je žalio za pokojnim fra Grgom i njegovim gromkim glasom kad bi poveo »Tebe Boga hvalimo!«, a ovaj, novi, često mu je prigovarao i od njega tražio da drugačije pjeva pištulu, drugačije kiti oltar, da pravilno izgovara latinske riječi, što je sve za umornog i potištenog Petra bio pretežak teret. Tako su se u Petrovoj duši nalijegale tuga za tugom, jad za jadom, i on bi, kad bi mu prevršilo, otišao na rijeku, do svoje stare crkve i među svoje grobove. Tamo bi sjeo na jednu od golemih ploča te zatravljeno gledao kako Sunce na zapadu tone. Kad bi se posljednji Sunčev trak s vrha zvonika poput golema sjajnog prsta uperio u nebo, Petar bi ustao, polako, zamišljen u onu starinu, svoju muku, jad i strah za nju, otišao kući...

* * *

Drevna je Carevina propala. S istoka, na savezničkim krilima, doletjela je Kraljevina u koju se polagalo puno nade. Isprva se činilo da su se duhovi oko stare crkve smirili. Fra Mijo dade ponovno odvesti oltarnu ploču k crkvi uz rijeku te je postaviše na njezino mjesto. Godinu-dvije, sve je bilo mirno, a onda sve poče od početka. U Krajinu dođoše mrki ljudi pod crnim barjacima. Zla se krv probudi i ploča se opet našla u rijeci, ali ovog puta razbijena u stotinu komada.

Žandari su uzaludno tražili tko je to uradio. Krivaca nisu našli. Zapravo ih nisu htjeli niti smjeli naći, a na dan Svetoga Spasa oko crkvice bi se nakupilo više bajuneta na puškama nego pobožna puka. Petar-sakristan se zbog toga jako stužio i ojadio. Izgledao je kao da su mu sve lađe potonule. Uzalud ga je fra Mijo smirivao govoreći:

— Dođi k sebi, Petre! ... Svaka sila za vrimena... Ne može nami nitko oteti Svetoga Spasa i šematorija uz riku!

— Nije vama ni vašem ćaći nitko poradi one ploče batinom razbio glavu, oče! ... Mene je stra' i žalost me obuzela baš stoga što me stra' u mojoj kući živit! ... A stra' me je i od ljudi naše vire da ne polude i pobisne, jer i u nama ima proklete krvi, pa kad ona provre, može sparit i nevina čovika ... i dite, ka šta je mene i mog pokojnog ćaću sparila!

— Ajde, bolan, ti još ništa ne znaš! ... Čuje se da će i oni uskoro tamo podići svoju crkvu, pa će se zla krv oladit'...

Petar je slušao što mu fra Mijo govori, ali mu se, uza sve dužno poštovanje prema svom paroku, stari crv straha i sumnje u duši probudio.

— Dobro je što grade svoju crkvu — mislio je — ali, na čijem će je sagraditi? ... Samo da onu našu ne poruše! — plašio se...

Dani su prolazili. Petar je, u strahu za svoju ruševnu crkvu i grobove oko nje, kad god je imao slobodna vremena tamo odlazio i sjedio na grobnoj ploči nedaleko od ulaza. Ponekad bi okolo nje očistio trnje i uklonio porazbacano kamenje.

Jednog poslijepodneva nade Petar uz crkvu poveće društvo gospode i svećenstva. Bijahu to odreda njemu nepoznati ljudi. Prepoznao je samo kotarskog poglavara.

— Što li ova gospoda hoće? — pitao se zabrinuto i na njih iz prikrajka pogledavao, u vječitom strahu za one svoje zidine i mrtve junake. Prišao im je bliže i čuo kako jedan od njih govori:

— A ne, gospodo! ... Po mojoj ocjeni, ova je crkva građena po svoj prilici krajem devetog stoljeća... To se vidi po arhitekturi. Pogledajte ova jaka poduporna rebra na vanjskim zidovima! ... To su tipični počeci gotike u nas! ... A tek grobovi! ... Ima ih od devetog do osamnaestog stoljeća i svi su jednog tipa i smjera ... starohrvatskoga!

— Ma što kažete, profesore? ... Nama je rečeno da je to ortodoksna crkva, podignuta pre dolaska Turaka i da su je Turci srušili — kaza jedan u uniformi pješačkog pukovnika.

— Da, to je odvajkada bila naša crkva i naše groblje! — upadne pukovniku živo u riječ jedan svećenik duge brade i ljubičasta pojasa.

— Po čemu to zaključujete? — zapita onaj koji je onako učeno govorio te proslijedi: — Argumenti, gospodo! U arheologiji vrijede samo argumenti, stvarni, vidljivi! — kaza kao da se počeo srditi.

— T ako govori naša narodna predaja i naše knjige starostavne! — uporno će onaj svećenik.

— Ima, gospodine, i drugih vrlo starih predaja, knjiga i povelja koje govore da je ovdje od desetog stoljeća stajao katolički kaptol! — uzvrati ponešto nervozno profesor.

Petar je zorno slušao. Gledajući ovu skupinu gospode, među kojima su se u svojim uniformama isticala dva pukovnika i kotarski poglavar, njega je obuzimao sve veći strah da će ova gospoda odlučiti da se stara crkva i groblje poruše i na ovom mjestu sagrade novi za pravoslavne Krajinjane.

— Kamo bi on onda odlazio da gleda i sluša kako diše starina? ... S kim i čim bi onda porazgovarao ako mu poruše i odnesu ovo kamenje, dio njegove duše i njegovih snova?

Primakao se bliže. Kotarski poglavar je rekao:

— Na dvjesta-trista koraka odavle, tamo povrh vrela rijeke, ima vrlo pogodno i istaknuto mjesto za gradnju nove crkve, a i dosta mjesta za seosko groblje. Pođimo tamo, gospodo, ja mislim da je to najbolja lokacija, a tako će se izbjeći i sukobi koji bi mogli nastati među raznovjercima u mom kotaru!

— Iz tvojih usta do Božjeg uha! — prošapta Petar olakšano i sjedne na prag crkve kao da je želi zaštititi.

Gospoda su otišla, a on je sačekao zalaz Sunca, izmolio očenaš i pošao nešto mirniji svojoj kući.

Nije prošlo ni petnaest dana, izdaleka se začulo gruvanje mina. Dolazilo je s rijeke. Petar posudi bicikl i odjuri tamo. Odahnuo je. Pucnjevi su dolazili s one glavice o kojoj je govorio kotarski poglavar. Prišao je staroj crkvi, poljubio joj prag i rekao:

— Slava Bogu na visini i mir ljudima koji ne diraju tuđih kostiju!

* * *

Godinu dana prije nego što je otpočeo nesretni drugi svjetski rat, crkva na brijegu poviše izvora rijeke bila je dovršena te se pripremala velika svečanost. Iz bližih i udaljenih krajeva prikupiše se vjernici »drugog zakona« te pohrliše na rijeku. Pridružiše im se uparađeni oficiri iz nedalekih garnizona, predstavnici vlasti i vladinih stranaka. I sve bi se bilo lijepo i svečano završilo da dan-dva ranije, kamionima iz drugih krajeva, pod crnim barjacima, ne dođoše skupine do zubiju naoružanih ljudi i u Krajinu ne unesoše nemir i strah.

Petar je prestrašeno slušao i gledao kako uz urnebesnu halabuku obuzeti žarom svoje krvi, uspaljeno kliču »Kralju i otadžbini«. Obuzela ga je teška slutnja da bi ovi mrki i užareni ljudi ponovno mogli oskvrnuti njegovu staru crkvu i groblje.

Da je i u varošane ušao strah i da se i u njima raspirio plamen prosvjeda, pokazalo se upravo na taj svečani dan. Varošica je osvanula ispisana svakojakim nesklapnim i prijetećim natpisima. Žandari su brzo pohvatali nekoliko nezrelih mladića, vezali ih u lance i otpremili u kotarsko središte. Usput su one prkosnije, naročito gimnazijalce, dobro iskundačili. Među njima je bio i jedan od Petrovih sinova pa je jadni otac, kao i roditelji ostalih, premro od straha da će dječake zahvatiti okrutni Zakon o zaštiti države. Trčao je naokolo ne bi li sina izbavio lanaca, te, kad su mladići predvečer, zbog maloljetnosti vraćeni kućama, Petar je otišao u crkvu i žarko zahvaljivao Gospi Ružarici, zavjetujući joj se na doživotnu službu.

Uskoro, zatim, planuo je i prokleti drugi svjetski rat.

Varošicom su prolazile vojske. Svaka je od njih na svoj način ostavljala varošicu u suzama, svaka je od njih nanosila i odnosila žrtve, svaka je od njih imala svoje »pravedne razloge« i ciljeve, a varošica se u tom ratnom metežu pretvarala u rijeku suza i ruševina.

Već početkom rata zaprijetiše crne košulje i crni barjaci klanjem svega što nije »za Kralja i otadžbinu« pa nasta bježanje i spašavanje golih života. Tako je i Petar morao s brojnom i nejakom djecom ostaviti svoj siromašni krov, svoju stolarsku radionicu, svoju varošku crkvu i što mu bijaše najteže, onu razrušenu crkvu i groblje uz rijeku. Prije odlaska popeo se na brijeg iznad varoši i odatle okom potražio obrise starog nazubljenog zvonika. Jedva ga je kroz izmaglicu raspoznao.

— Zbogom, zidine moje! ... Zbogom, kamenje moje ... Zbogom, vitezi moji! ... Tko zna hoću li vas ikad više vidjeti? — govorio je.

Teška se srca uputio pod tuđi krov. Nije znao ni kamo ni na koliko dugo i to ga je mučilo i jadilo dok je ukrcavao djecu i nešto svoje sirotinje u kamion. Razmišljao je:

— Ostao bih ja u varoši... Ali, poklat će mi ovo dice... Njih mi je Bog dao i njih radi na sve moram zaboraviti! — a onda ih je stao prebrojavati:

— Draga, Zrinka, Zvonimir, Krešimir, Trpimir, Domagoj, Mislav, Branimir, Višeslav...

Čim su stigli u nešto sigurniji gradić, Petar se prijavio u samostan i stavio na raspoloženje tamošnjoj crkvi, no njegova bi duša, naročito uvečer kad bi pošao na počinak, odlepršala do brze i bistre rijeke te lutala onom njegovom dragom ruševinom, prebrojavajući joj u mislima kamenje i grobove okolo nje.

Rat je trajao. Ni mali gradić, u koji je Petar s obitelji izbjegao, nije ostao pošteđen ratnog vihora. Sve češće su ga nadlijetali i napadali iz zraka. Petar se svom dušom i srcem posvetio čuvanju zavjetne Gospine slike, osobito nakon što je svetište doživjelo najteži udarac iz zraka. Pogodile su ga tri razorne bombe, u crkvi je izginulo dosta ljudi, ali je Madonina slika ostala neoštećena... Čudo? ... Slučaj? ...

Petar o tome nije razmišljao, on je ispunjavao svoj zavjet. Čim bi se oglasile sirene zračne uzbune, svetu bi sliku, dobro zamotanu u debeli pokrivač, ponio sobom i bježao u skloništе.

Za sve vrijeme napada iz zraka čvrsto ju je pritiskao na grudi, molio za milost da mu sačuva dječicu... I onu crkvicu uz rijeku.

Kad je rat završio, Petar se vratio u varošicu. Srećom, kućica mu je ostala čitava, a pronašao je i nešto od svog alata pa je mogao zaraditi koji dinar za život.

Žalosno je gledao na zvonik svoje crkve. Na njemu više nije bilo križa. Rekoše da ga je nečija sumahnuta glava pod šubarom oborila rafalom iz strojnice.

Petar se rastužio:

— Ako su u varošu ovo napravili, što li su tek tamo učinili? — pitao se, pomislivši na crkvicu uz rijeku.

Posudio je bicikl i odvezao se do rijeke. Na svu sreću, okolo stare crkve, osim razasuta kamenja i nekoliko svježih inovjeračkih grobova, veće štete nije bilo. Činilo se, da se predratna i ratna uspaljenost pod novim vlastima nešto stišala, no ni to ne potraja dugo. Uskoro ponovno planuše potajne, a kasnije sve glasnije nesuglasice i raspre: Čija je ono crkva i čije grobište?

Petar se stoga ponovno uznemirio i stao se gristi te svu tu larmu doživljavati kao silovit upad u njegova najdublja osjećanja i kao oskvrnuće njegovih najvećih svetinja...

S tugom je gledao kako mjesne vlasti, ne sagledavajući posljedice, prelaze preko sve većeg zahvaćanja u zemljište oko ruševne crkve. Raspitivao se kod svog župnika i kod učenih ljudi, zašto je to tako. Odgovarali su mu da nije vrijeme da se o tome raspravlja i da će znanost jednom dokazati čija je ono crkva i čije je ono staro groblje.

— Treba biti strpljen i čekati mirnije dane! — rekoše mu, a on nije mogao shvatiti, zbog čega znanost mora dokazivati nešto, što je ovom narodu u Krajini već stoljećima poznato. Narodu koji tisuću godina odlazi na rijeku o blagdanu Svetoga Spasa, moli se Bogu za zdravlje ukućana, blaga, plodnost svojih polja, a za sušnih ljeta, od neba prosi kišu...

Vrijeme je prolazilo. Oko ruševne crkve uz rijeku, iz dana u dan, nicalo je sve više inovjernih grobova.

Jednog dana dođoše i neki ljudi s lopatama i pijucima. Čim je za to saznao, sav u strahu, pohrli Petar — sakristan tamo i nađe onog gospodina koji je prije rata, onoj državnoj komisiji, tumačio povijest te crkve i groblja.

Prišao mu je i zapitao:

— Gospodine, jeste li došli popraviti ili srušiti ovu ruševinu?

Gospodin ga je blago pogledao i odgovorio uz zagonetan smiješak:

— Ni jedno ni drugo, dobri čovječe!

— Čemu onda ovoliko ljudi, lopata i mašklina?

— Ja istražujem ovo starinsko područje i što nađem nosim u Muzej hrvatskih starina... A što tebe to toliko zanima? — zapita gospodin.

— Znate ... ja sam ovamo dolazio otkad za sebe znam... I ovo mi kamenje ušlo u dušu... Oni grobovi ... kampaneli ... zidovi...

— Da ti nisi Petar sakristan? — zapita gospodin.

— Jesam, gospodine!

— Čuo sam za tebe... Hvale si vrijedan što skrbiš za naše starine! ... Eto vidiš, u tome smo jednaki. I ja volim ovo staro kamenje i to mi je životna zadaća.

— Da vi niste profešur Stipe što je zaminio našeg pokojnog fra Luju?

— Upravo kako si rekao! — odgovori profesor i pruži Petru ruku.

— Čuo je narod za vas, gospodine, i vrlo vas poštuje, naskoli što ste spasili naše starine kad ih dušmani namiriše uništiti!

— Jesi li sad manje zabrinut? — zapita profesor, okrene se jednom od radnika i kaza mu:

— Kopaj ovdje, Šimune, ali polako i pažljivo!

Petru se smirila duša. Prestao se bojati te je pun pouzdanja gledao kako radnici pozorno otkrivaju zemlju i svaku sitnicu koju nadu nose profesoru, a on je sve pozorno i nježno čistio kistom, obilježavao brojevima i zapisivao u svoju knjigu.

Petar se vratio kući pun pouzdanja u profesora. Za koji dan, doista, zbio se značajan događaj. Nakon marnog i brižljiva iskapanja, otvaranja i zatvaranja prastarih hrvatskih grobova, pukim slučajem radnici iskopaše u blizini crkve razlomljeno kamenje s latinskim natpisima. Profesor je sjao od sreće. Pažljivo je slagao dio po dio i konačno pročitao:

GASTICA HUPPANUS ... ET ANIMAE MEE ET MATRIS MEE
NOMINE NEMIRA ET FILIIS MEIS NOMINE ...
(Gastika župan ... za dušu moju i majke moje
imenom Nemire i sinova mojih imenom :)

Na jednom drugom kamenu, istom vrstom slova stajalo je napisano:

SALVATOR ... (Spas — Spasitelj)

Presretan, zadovoljno odahne i pogladi se po bradici:

— Hvala Bogu! ... Konačno sam došao do nepobitna dokaza... Fra Lujo je imao i ovog puta pravo! ... Sad znamo i tko ju je i kada sagradio... Neki će se zapjeniti od bijesa... Ha! Ha! — smijao se .— Što li će sada izmisliti? ... Reći će: — Ovo je profesor sve izmislio i »falsifikovao«, podvalio... Ali, scripta manent, scripta manent et docent! ... A njihova verba volant ... volant! — veselio se. Prisjeti se mletačkog spisa koji je odavna pronašao u mletačkom arhivu... Generalni providur Daniel Dolfin, još 4. listopada 1696. dosudio je crkvu Svetog Spasa na Vrilu od Cetine fratrima i to na temelju dokaza koje su oni od starine posjedovali. Kako se spor s pravoslavnim kaluđerima nije s tim i završio, na dan 4. svibnja 1699. tri godine kasnije, presudio je novi generalni providur Alviso Mocenigo dekretom:

»Budući da je crkva nazvana Sveti Spas, latinskog obreda, sagrađena na mjestu nazvanom Vrilo od Cetine, na vrličkom području, bila u starodrevnom posjedovanju poštovanih visovačkih otaca od obsluženja Svetoga Franje, bilo je dekretom od dana 4. listopada 1696. preuzvišenog našeg predšasnika providura Danijela Dolfina, kojeg je on upravio zapovjedniku Pavišiću, naloženo, da ne dopusti da oni grčkog obreda ometaju isto posjedovanje. U ime istih otaca sad nam je dojavljeno da neki kaluđeri i drugi istomišljenici istog grčkog obreda nastoje se u to uplesti i zapriječiti već započete radove spomenutih otaca da pokriju spomenutu crkvu. Kako se to protivi

javnom nalogu i već određenim naredbama koje su izdane s ovog položaja, nalažemo odlučno svim vladikama i kaluđerima grčkim i svim morlacima ili drugim sljedbenicima tog obreda da se ne usude pod nikakvom zamislivom izlikom uplitati se ili zahtijevati nekakvu jurisdikciju u spomenutoj crkvi Svetoga Spasa, nego neka ostave slobodan, potpun i miran posjed spomenutim visovačkim redovnicima ne postavljajući nikakvih prepreka bilo kakvoj radnji koju spomenuti oci čine ili budu činili da je pokriju ili na drugi način poboljšaju...«

— I koliko još drugih dokumenata ima koji jasno govore o starini i porijeklu ove ruševine, pa ipak... — pomislio je, zagledavši se u natpis na pronađenom kamenu — spor se uvijek iznova raspiruje, uvijek istim lažima, legendama, izmišljotinama, ničim nepotvrđenim! ... Kad li će nauka na ovoj vjetrometini značiti ono što svugdje u svijetu znači? — pitao se...

— No, eto ... SCRIPTA MANENT! ... I moji protivnici, morat će po onoj latinskoj: »Verba pro re et subiecta materia accipi debent« (Riječi treba tumačiti prema stvari i predmetu na koje se odnose!)...

* * *

Vijest o velikom nalazu ubrzo se proširila. Hrvatski je puk mislio da je sada sve načistu i da im više nitko neće smjeti otimati njegovih starina. Doista, ozbiljne znanstvene raspre su prestale ali su život i uspaljeni fanatici pisali drugačije stranice. Godine su prolazile, a Petar sakrištan nikako da nađe svoj duševni mir.

Iz sela uz rijeku iseliše se i posljednje katoličke obitelji... Zbog čega i što ih potjera sa starog ognjišta? ... To su samo oni znali, a mnogi nagađali.

Nova država, uslijed poratnih prilika, imala je prečeg posla od brige za nekakve prastare ruševine uz izvor neke male rijeke i u nekoj zabačenoj dolini, pa su tako stare zablude, u početku tajom a onda sve otvorenije, počele iznova klijati i nicati poput otrovne trave, unoseći u Krajinu nemir i zlu krv. Petar se ponovno stao bojati za svoju svetinju, koja kao da bijaše lice i pace njegove duše, njeno sućanstvo, on sam!

Kako bi što češće i brže stizao do svoje crkvice, pribavio je bicikl. Kao u davno protekle dane odlazio bi tamo, sjedio na njezinu pragu ili obilazio oko nje prebrojavajući sve novije i novije inovjerničke grobove. Odgojenu i uzraslu u zakonu da je tuđa muša i tuđe zemljište svetinja, nije mu išlo u glavu, zbog čega je to tako, kad oko nove crkve na brijegu ima prostora da bi se mogla ukopati čitava Krajina. Ta ga je misao dugo mučila, a onda pođe do najbližeg poznanika u selu i zapita ga:

— Je li, Sava, zašto se vi ne ukopavate tamo uz vašu crkvu?

— Pa, ovo je naše groblje odvajkada! Zašto bi se mi tamo ukopavali? — odgovori težak, začuđen Petrovim pitanjem, a onda se malko zamisli pa će:

— Znaš, Petre, ovdje uz rijeku zemlja je mekša, a tamo na glavici moralo bi se duboko u kamen minavati!

Petar ga je pogledao. Nikad mu nije na pamet palo da bi to moglo tako i biti. Pomisli: — Možda Sava ima i pravo! Doista, tamo je sam kamen... Ali ima i drugdi prostora za njihovo groblje! Zašto su se baš okomili na naše stare grobove te ih raskopavaju pa od onih velikih kamenih ploča s mačevima, sikirama i kopljima naših junaka, prave svoje križe i spomenike? — pitao se uznemiren, zanešen u svoje dječačke uspomene i snove.

— A, tako veliš? ... Tamo je sam kamen? ... — promrsi i vrati se svojoj crkvici i groblju.

Sava slegne ramenima, pljune u šake i nastavi cijepati drva.

* * *

Vrijeme je točilo kao pijesak kroz klepsidru. Petar je stario, ali je i pod stare dane znao pojahati svoj rasklimani bicikl i odvesti se do rijeke. Novi su grobovi i mramorni grobni spomenici potpuno opkolili staru ruševnu crkvu, ali je ona još uvijek stajala na svome mjestu, prkoseći i zlu vremenu i zlim ljudima.

Negdje, u zabačenu kutu staroga groblja, igrom slučaja, ili zbog toga što još nitko od stanovnika uz rijeku nije tamo namjerio iskopati grobnicu za svoju obitelj, ostadoše netaknuta dva-tri prastara groba, pokrivena velikim, neoklesanim kamenom. Petar pođe do nekolicine starijih ljudi u selu, koje je odavna poznavao, te ih zamoli da ne diraju u te grobove, jer, reče, bilo bi pošteno da bar ono nekoliko kostiju ostane u miru do uskrsnuća. Težaci mu obećaše da, dok su oni živi, u te grobove neće nitko dirati. Otišao je smiren kući, jer ono bijahu čestiti i dobri ljudi, a kuće im mušterije njegova oca i njegove...

Kad je Petar sakrištan vremenom toliko onemoćao da više nije mogao uzjahati na svoj bicikl, spuštao bi se, poštapajući se i hodeći vrlo polako, niz varoš. Najprije bi otišao do bifea u kojem je na zidu visila slika pokojnog Stipice Radića. Tamo bi popio čašu vina te porazgovarao s mlađarijom, pričajući im o starim vremenima. Otkad je od Svetog oca dobio medalju za zasluge i vjernu službu Crkvi kao da se bio nešto pomladio, ali godine učiniše svoje i Petar, u devedesetoj, izgubi vid i noge mu toliko oslabiše da na njih više nije mogao stati. Pomalo, počelo mu se mutiti i sjećanje te se stao vraćati u djetinjstvo. Stalno je govorio kako će, čim mu, već odavna mrtvi, fra Grgo dopusti, otići na rijeku pogledati, je li crkvica čista, jesu li u njoj po noći čobani palili vatru i ugnali ovce...

U trenucima, kad bi bio potpuno pri sebi, zapitkivao je sina:

— Kako je tamo na rici? ... Jesu li mi oni grobi na mistu?

— Sve je kako triba, ćaća! — odgovarao mu je sin, prešućujući starcu da su pred neki dan nepoznati ljudi ponovno oskvrnuli narodnu svetinju. Željeznim su batom razbili posljednji trag ljepote stare crkve — prekrasan starohrvatski pleter, a drugi je nečija lupeška ruka iščupala iz zida i odnijela. Morao je starcu prešutjeti da su i oni posljednji stari grobovi nedavno raskopani buldožerima...

No, jednog dana dođe k Petru sakrištanu jedan stari prijatelj i sve mu ispripovijedi.

Iz starčevih obnevidjelih očiju potekoše suze i stadoše se slijevati niz naborano lice. Tihi i jedva čujni jecaji prekidali su mu disanje. Šaptom jedva izgovori:

— Prije nego što umrem odnesite me tamo... Legnite me na onu svetu zemlju... Tamo je živila moja duša... Tamo želim i ostati... Među njima ... mojim...

Izdahnuo je. S njim je u vječnost otišla i jedna neizmjerna i žarka ljubav malog čovjeka, varoškog sakrištana, ljubav za svoje, svoju starinu, svoje korijene. S Petrom sakrištanom kao da je načas zamrla jedna snažna opsesija ovog puka, raskasapljena udarcima krvave povijesti.

Na svu sreću po njegovu opstojnost i pamćenje, još prije nego što nestade i posljednja grobna ploča uz crkvicu, dolje niže, na sigurnu brijegu pored rijeke, među svojima i sa svojima, žrtvom, trudom i vlastitim novcem, poglavito onim gastarbajterskim, sagradi puk novu, veliku kamenu crkvu Svetog Spasa i tako sačuva svoje ime i obnovi starinu.

Na zidovima ruševne crkvice na izvoru, vlasti su stavile bakrenu pločicu »Pod zaštitom države«, a zli duhovi nastaviše oko stare crkve svoje zloduho kolo.

Tko zna, luta li onuda i danas zaljubljena duša Petra sakrištana?

Miroslav MAJNARIĆ

Račun

Ne plaća se račun samo novcem.

Odmah se postavlja prvo pitanje: da li su računi u redu? Kad smo činjenicom i odgovorom zadovoljni, onda možemo razgovarati i o drugim stvarima, do kojih nam možda nije stalo i za koje nas nije mnogo briga, ali, eto, nečim treba ispuniti vreću vremena da ne bi ostala prazna. Nisu li, pak, računi u redu, onda kao da smo stali na žeravicu, sve nam smeta, nešto nam manjka. Kojeg se god predmeta dohvatimo, u blizini mu zuji račun. Dvije su ličnosti u nama: jedno govorimo, drugo mislimo.

Neophodno je, zato, da se malo zadubimo u tu računsku problematiku. I što više o njoj razmišljamo, sve se više čudimo, koliko računa ima oko nas, za nas, u nama i u drugima. Ima ih, brate, kao mrava u mravinjaku. Izviru sve jedan za drugim, a kad je godina rodna, eto ih u rojevima. Pa je sva sreća da mnoge, u žurbi i kratkoći života, ne vidimo i za njih nikad ne čujemo, iako se tiču naše kože. To ispadne tako kao kad u šumi vidimo malo stabala zbog mnogobrojnog drveća.

Rodio se čovjek s računom ili bez računa, što se računa tiče, može biti miran i bez brige: netko će već o njemu povesti računa. Naime, za svakog se odmah otvara jedna mala rubrika, u nju ga strpaju, to jest zabilježe, pa, kako dotičnik napreduje u težini i zapremini, rubrika raste, deblja se i bubri. Upisnina, sama po sebi, ništa ne košta. I kamo god otišao, ostavit će svoj trag u nekoj rubrici. Nije mala stvar kad država brižljivo s njim računa, sretna što može u svoju bilancu uračunati jednog stanovnika više. Osim ovog mjerodavnog bilježenja crno na bijelom, ima i privremenog memoriranja u nečijoj glavi. Ono dotičnog isto prati na njegovom putu i to su posebni, neslužbeni, tako reći, privatni računi.

Treba znati da svatko najprije gleda račune koje on treba naplatiti, a potom one koje treba isplatiti. Korijeni računa su žilavi i ne mogu se tek tako iskorijeniti. Bio račun toliko sitan, da se zbog njega ne isplati otvarati usta, on postoji i živi svoj neovisan život, sve dok se redovitim putem ili višom silom ne likvidira.

A koliko samo ima takvih računa! Lako je s onim jednostavnim: ti meni, ja tebi i stvar je gotova. Ali, kad se računi stanu granati, cvasti i vezati se jedan s drugim, dođe vrijeme da ne znamo kako da to razmrsimo. Stane nam pamet, ako nismo posebno nadareni i školovani za taj posao. Pa se onda ne treba čuditi da mnogi ljudi dignu ruke i od isplate i od naplate računa, što dovodi do mnogih zapleta.

Jedan je račun velik, drugi je malen, ali je teži nego onaj prvi. Ima masnih računa, iako masti nisu nikad vidjeli. Neke račune i te kako volimo vratiti s dobrim kamatama, iako kamate nitko ne traži. Dapače, bio bi zadovoljniji da ih uopće nema. Lihvarski su računi davno ukinuti, ali su ostali rodbinski računi, vrlo važan dio našega života. Oni su jako starog porijekla, a pošto se zbivaju među rodbinom bar su nam bliski i volimo se baviti njima. Lagano uteče tekući račun, dok žiro-račun uopće nema veze s urodom žira.

Svatko radi svoj posao za svoj račun i to je razumljivo. Ali, ako ga radi za tuđi račun i još besplatno, on se brzo pretvara u bijelu vranu, a zna se kako je s tim vranama. Bijele vrane su izuzetak, rijetkost, pobuđuju znatiželju i, na kraju, sažalni smiješak, a to nije baš ugodno.

Sređivati treba prvenstveno svoje račune. Jer, počnemo li sređivati tuđe, bez suglasnosti vlasnika, možemo sasvim lako, kako narod kaže, obrati lubenice. Kako, pak, nastaju svi ti računi? Najprije se pojave računčići zbog kojih, isprva, nikoga ne boli glava, iako se oni u glavi uredno slažu i pamte. Pa, sve pomalo, danas-sutra, od male hrpice nastane gomila, iz koje se više ne mogu

izvući potrebni računi te nastanu poteškoće u plaćanju i vraćanju. Kad se najmanje nadamo, u tren oka, može se napraviti veliki račun. Za to ne treba biti naročito pametan, a on naraste kao gljiva iza kiše; imamo se čemu čuditi.

Tuđi račun stavljamo na vagu, uspoređujemo s našim i neopazice nastojimo pritisnuti prstom na našu stranu. Da prevagne. Nismo svaki dan jednako vješti računu. A čisti računi obično, na kraju, prouzrokuju kratku ljubav. Jer se nekome od takvog računa obično smrkne. Iako se nazivlju čisti, ne moraju biti načisto napisani; kad ih bacimo u vatru oni i dalje vrijede. Račun se može, u bilo koje doba, izmiriti, podmiriti, namiriti, ako ima iz čega. Najbolje je svoj račun što prije poslati dužniku i dati mu do znanja, tako da to bude ranije nego li njegov dolepršа nama. Tajni se računi evidentiraju i bilježe u glavi a sklapaju usmenim putem.

Gdjekada se račun može negdje usput izgubiti. Obično tada oni koji ga ugledaju, za svaki slučaj nadaleko zaobilaze to mjesto, u strahu da možda on ne glasi na njihovo ime.

Zadovoljni smo kad nam budu podmireni računi i ne pravimo nikakve poteškoće našem dužniku. Ali, kad račun bude podnesen nama, onda moramo sve dobro proučiti: o kakvom se računu radi, da li je ispravan, da nije možda krivotvoren, ili da nije došao na pogrešnu adresu. Ako je račun važan, još je važniji obračun, razračunavanje, kako se obično kaže. Kod toga svaki dobije ponešto od onoga što ga pripada, nitko nije potpuno zadovoljan, pa se prvom prilikom stvar mora ponoviti.

Netko voli živjeti na svoj, a netko na tuđi račun. Ovaj potonji to čini jer ne voli imati posla s računima pa ih prepušta drugima. Svaki se račun može praviti bez krčmara, jedino, kod naplate, krčmar mora biti prisutan da ubere novac. O svojim i tuđim godinama također vodimo računa, ali bi nam više odgovaralo da ih jednom imamo više, a drugi put da ih imamo manje. Pojedinci se znadu hvaliti kako oni imaju privatne račune u toj i toj stvari, s tim i tim uglednim elementom. To otmjeno zvuči i htjeli bismo nekako saznati kakvi su to tajanstveni računi. Ovako nam, kao svakom običnom čovjeku, pripada običan račun a s njim se nema smisla dičiti. Zapravo, bolje je o njemu ne govoriti. Običnom računu blizu su njegovi srodnici: obračun, o kojem smo čuli, zatim: proračun, predračun i priračun. S njima je zanimljivo raditi. Ako nas, kod toga posla, zaboli glava i ne prestaje, znači, da nismo dovoljno izučili odgovarajuću školu za te predmete.

S računom se dade mnogo toga učiniti, može se: povesti računa o kome, pozvati na račun, s nekim raščistiti račune, srediti račune, tražiti račune, uzeti na svoj račun, ili u svoj račun, može se: ispostaviti, izmiriti, poslati, izravnati račun, izvesti ga načistac, možemo: doći na svoj račun, izgubiti ga iz pameti, pripisati nešto na tuđi račun, dapače, katkada se i prevariti, kao njegov vlasnik, u računu, i nikom za to ništa. Nešto nam ide pod račun, nešto uzmemo u račun, s nečim računamo, s drugim ne. Daje se s računom, uzima bez računa, računa se na tuđi račun. Ipak to nije sve.

Dogodi se, tako, da i mi moramo nekome polagati račun, na naš račun mogu nešto pripisati, priračunati, mogu nam pokvariti račune, podvaliti tuđi račun, poslati ga dva puta, ili nam sve naše račune pomiješati. Sve u svemu, što više radimo s računom, to je veća vjerojatnost da se neki može razbiti o našu glavu. Može, dakako, i o tuđu. Rizik postoji u svemu, pa i u tom poslu. A što bismo bez računa? Bilo bi dosadno na svijetu. Valjda nema živog stvora bez njega. U životinjskom carstvu: zec ide u djetelinu s njim, a mačka čeka pred mišjom rupom i računa na uspjeh. Što, ipak, taj račun bude katkad pogrešan, stvar je tko zna kojeg faktora i više sile.

Na kraju, svatko živi manje-više na svoj račun i po svojoj želji i s jednim neizostavnim računom u bližoj ili daljoj budućnosti. O njemu malo tko voli misliti, osobito dok je u punoj snazi, iako su poslije njega svi ostali računi nevažni i bespredmetni. Kako je poznato, ima račun: otići Bogu na račun!

Stanislav ŠODAN

Tian An Men

Svanulo je novo stoljeće.

Pogledao sam oko sebe. Sve je bilo tu.

Istine su se izležavale, znanje se je trzalo, a upitnici su drijemali. Tek bi poneki uskličnik poskočio i bahato mlatnuo po uplašenoj točci. Preplašeni zarezi skrivali su se u prosto-proširenoj dosadi.

Evolucija tek što nije počela...

Do nosa uronjen u žitko blato, u prapočelo, zijevao sam. I povijest je ucurila u mene. Kusao sam datume.

A onda, gurnuo sam dva prsta i povratio spoznaju.

Odlučio sam napisati pismo Njemu. Dragi, evo me!

Udar groma pokrenuo je baterije znanja. »Dva plus dva« počelo se micati, gmizati. Majka istina bila je spremna za okot. Znanje se uspravilo. Podiglo se u visine i sklonilo u beskraju. Ostala je samo poruka. Tražimo Ga!

Zagazio sam u svejedno. Svi su već odavno stigli. Dobili su pozivnice i nasjeli. Netko je zaboravio zatvoriti vrata Zemlje. Bio je propuh.

U sjeni patnje primijetio sam ljubav. Netko je krikom pokušao pobijediti bol.

Pismo mi je vraćeno, adresa nepoznata!

Evolucija je napredovala u revoluciju. Uskličnici su orgijali. Imperativ je došao na svoje. Na istinu je nabijen šljem. Upitnici su uhićeni, a zarezi kažnjeni posljednjom opomenom pred brisanje.

Znanje se sklonilo u ozonski omotač, i poneku formulu.

Bio sam optužen za pismo Njemu. I to od sebe samoga.

Zar ti nisi član čovječ(l)anstva? Priznaj, da si zakasnio na susret sa samim sobom!

Nisam li možda ja, adresa nepoznata?

Netko je zalupio vratima Zemlje.

Na njima je pisalo — ne piši!

O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika

Uvodna napomena našeg (»Marulićeva«) suradnika V. B.

Kad je prije 150 godina — točnije 1848. — Karadžić objavio svoj čuveni članak *Srbi svi i svuda,* malo je tko slutio da je to bio zvjezdani trenutak jedne nove lingvističke discipline — »znanstvene« discipline apsolutnog ili djelomičnog nijekanja i nepriznavanja hrvatskoga jezika. Premda je već prije prihvatio teze svoga mentora i učitelja Jerneja Kopitara da je hrvatska kajkavština zapravo slovenski jezik, u članku *Srbi svi i svuda* Vuk je prvi put ustvrdio da je štokavština isključivo srpska a ne i hrvatska, što je drugim riječima značilo da su svi Hrvati-katolici i svi muslimani koji govore štokavskim narječjem zapravo Srbi.

U proteklih 150 godina ta je ideja o negiranju postojanja hrvatske štokavštine, odnosno obezvređivanje hrvatskog jezika, imala svoje plime i svoje oseke, ali je uvijek ostala živa i budna, čekajući svoj trenutak da se pokuša nametnuti svim, pa makar i nedopuštenim sredstvima. Od 1848. do danas sama bit te ideje ostala je ista, tek je poprimila sve šire dimenzije. Već 1892. godine u predgovoru Mite Đorića *Zlatarovu zlatu* Augusta Šenoe, »književnoga velikana naše braće Srba katoličke vere«, kaže se: »Da mnogobrojni i lukavi neprijatelji Srpstva nisu u svoje vreme bacili seme razdora među braću, da nije bilo usijanih i zanesenih glava, pa možda i prodanih duša (tj. iliraca, nap. V. B.), koje su to seme revnosno negovale, ne bi danas bilo potrebno da prikazujemo našoj publici Avgusta Šenoa: on bi i kod nas bio znan i poštovan, kao što je znan u naše braće Srba katoličke vere — takozvanih Hrvata.« A trideset godina kasnije, u polemici s Tomislavom Maretićem, jedan će od najboljih srpskih leksikografa, dr Svetolik Ristić (u brošuri *Srpsko-hrvatski i nemački jezik pred Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti*), preuzeti i ovu misao N. Tommasea: »Srpski jezik je harmoničniji od poljskog, snažniji od ruskog; i ima narodne pesme koje se mogu porediti sa najlepšim bilo koga naroda. Govor Bosne i Hercegovine i brdske Dalmacije jeste srpski; hrvatski dijalekat, kao rasa, jeste degeneracija.«

U tom kontinuitetu, u kojem su a limine odbijeni i čak dijabolizirani svi pokušaji utvrđivanja stvarnih razlika između srpskog i hrvatskog književnog jezika (valja se samo sjetiti napada na knjigu *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika,* 1940, Guberine i Krstića, na koje se oborio Jovan Vuković, kao i Belićeva napadaja na Benešićevu na poljskom pisanu *Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga jezika,* zato što je u njoj navedeno oko 2000 riječi koje su različite u hrvatskome od istoznačnih u srpskome, kao i određen broj riječi koje u srpskome znače jedno, a u hrvatskome drugo), ništa se u biti nije promijenilo ni u naše dane, samo je problem, pošto je izljušten iz Belićeva srpskohrvatskoslovenačkog trojstva, još jače ispolitiziran. Upravo ovih dana imali smo prilike pročitati što misli srpski emigrantski list *Srpska borba* u svome članku *Kratka elaboracija nove jugoslavenske federalne republike Srpske Krajine:* »Jezik kojim govore Srbi i Hrvati zapravo je srpski jezik... Srbi u Hrvatskoj zapravo su mnogo brojniji no što se to prikazuje. Na području buduće federalne jedinice (koju bi, odcijepljeni od Hrvatske, sačinjavali: Sjeverna Dalmacija, Lika, Kordun, Banija, Slavonija i Baranja) živi 70 posto srpskog stanovništva pravoslavne vjere, tek što se jedan dio skriva kategorijom 'Jugoslaveni', a drugi dio, zbog nasilnog prekrštavanja u katoličanstvo, osjeća pripadnost hrvatskoj naciji. Ostatak su, pak, kroatizirani Česi i Slovaci, a ostatak svih ostataka pravi Hrvati, onaj narod koji govori čakavski.« (»Danas« 399, 10 listopada 1989.)

U tom dakle kontinuitetu izašao je god. 1935. u III. godištu časopisa *Naš jezik* kao diskontinuitet članak Radosava Boškovića *O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika.*

Premda nezadovoljan jezičnim razvojem i sve većom diferencijacijom književnoga jezika beogradskog i zagrebačkog područja, za što smatra djelomice odgovornim i *Jezični savjetnik* (1924) Tomislava Maretića, u kojem je dobilo »građansko pravo« mnogo riječi koje su po njegovu mišljenju nepotrebni »produkat hrvatske domaće produkcije«, Bošković nastoji prosuđivati objektivno i procijeniti stvarno stanje. Citirajući Maretića, koji kaže (Savjetnik VI, 3): »Među nevoljama današnjega književnoga našega jezika nije najmanja što se u podosta reči razlikuju Srbi i Hrvati«, Bošković ga nadopunjuje:... »razlikuju se odista, i to ne u podosta, već u velikom broju. Sam *Jezični savjetnik* g. Maretića to najbolje pokazuje. U njemu je više od hiljade *hrvatskih* reči, hrvatskih — što po sklopu, što po upotrebi. A koliko ih je srpskih koje Hrvati uopšte ne upotrebljavaju!.«

Bez obzira na to u kojoj se mjeri danas, u vremenu kad je pitanje hrvatskog književnog jezika do suludosti ispolitizirano i šuvarizirano, pa se čak, ponekad, i samo spominjanje hrvatskog jezika kvalificira kao »genocidna radnja« a lektori okrštavaju bijesnim psima koji oskvrnjuju »naš zajednički jezik« kao lešinu — ako pokušaju unijeti samo malo reda u tu namjernu zbrku koja se pravi od jezika — bez obzira dakle na te političko-lingvističke kontroverze s kojima se već godinama borimo i koje više ne rješavaju znanstvenici znanstvenim argumentima, nego sudovi,

ovaj će Boškovićev prvi znanstveni članak objavljen u Beogradu na tu temu, bez krupnih riječi, bez optužaba, bez besmislene argumentacije o nekakvim separatističkim težnjama, sigurno i danas pobuditi zanimanje čitatelja. To više, što je tek sada, pedeset četiri godine nakon njega, izašao *drugi* tekst koji također prihvaća tu jezičnu stvarnost, a to je *Hrvatsko-srpski rječnik inačica / Srpsko-hrvatski rečnik varijanti*, čija bi pojava mogla značiti prekretnicu u proučavanju hrvatsko-srpskog jezičnog kompleksa i otvoriti nove putove u sagledavanja stvarnih pojava u hrvatskom i srpskom književnom jeziku.

Ovdje (u nastavku) prenosimo članak »O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika« iz časopisa »Naš jezik«, III, Beograd 1935.

V. B.

I

I najopštije opservacije svakidašnjega života pokazuju, čini mi se, dovoljno jasno da je diferencijacija književnog jezika beogradskog i zagrebačkog književnog područja u izvesnom pravcu — danas gotov fakat; ili, u najmanju ruku: da današnji srpskohrvatski književni jezik ima do izvesne mere dve svoje redakcije — beogradsku i zagrebačku. To, dakle, stoji. A zatim, ta diferencijacija nije od juče; njoj je, s jedno na drugo, taman onoliko godina koliko i našem književnom i jezičnom jedinstvu. Ona je i sasvim prirodan izraz nejednaka pravca razvitka Vukova jezika na srpskoj i hrvatskoj strani. Mislim da i to stoji.

Sad nastaje pitanje: prvo, koje su karakteristični znaci te naše jezičke diferencijacije; drugo, kako oni izgledaju posmatrani u lingvističkoj perspektivi; treće, kako su nastali.

Pokušaću u ovom članku — najpre da iznesem one jezičke crte za koje mislim da su znaci jezičke diferencijacije srpskoga i hrvatskoga književnog jezika; i to, dakako, samo one koje su izraz prirode opšteg tvoračkog mehanizma jedne ili druge redakcije našega književnog jezika. Ili, da to prostije kažem, uzeću u obzir samo građenje reči i rečnik.

Postaraću se, posle toga, i da te crte propratim lingvističkim komentarom, sve zajedno i svaku ponaosob. I izneću, najzad, razloge, i jezičke i istoriske, koji su doveli do izvesnog dvojstva u našem književnom jeziku. Ili bar pokušaću da sve to uradim.

Hajdmo sad, bez ikakva uvoda, dalje.

1.

Da pođemo od rečnika. G. Maretić veli: »Među nevoljama današnjega književnoga našeg jezika nije najmanja što se u podosta reči razlikuju Srbi i Hrvati...« (Savjetnik VI, 3). Razlikuju odista, i to ne u podosta, već u velikom broju. Sam Jezični savjetnik g. Maretića to najbolje pokazuje. U njemu je više od hiljade *hrvatskih* reči; hrvatskih — što po sklopu, što po upotrebi. A koliko ih je srpskih koje Hrvati uopšte ne upotrebljavaju!

Ne mislim ovde prosto redati sve te reči iz Savjetnika u kojima se Srbi i Hrvati razlikuju među sobom: tome ovde nema mesta. Hteo bih samo, držeći se šire problematike posla, da ukažem na jednu stvar: da priroda leksičke diferencijacije našega književnog jezika nije u svim slučajevima i po unutrašnjoj strani svojoj samo leksičkog karaktera. Ima slučajeva koji imaju i dublju jezičku pozadinu; tj. iza kojih se kriju i opštije jezičke tendencije, karakteristične za jednu ili drugu redakciju našega književnog jezika. Ti su slučajevi naročito važni za opštu stilsko-strukturnu, u lingvističkom smislu, karakteristiku jedne ili druge naše jezičke redakcije. Mislim tu na dve grupe primera: jedno su slučajevi u kojima Hrvati imaju — ili bar zagrebačko književno područje ima — svoju, domaću reč, ili bar domaću po formalnom ruhu, a Srbi tuđicu, a drugo, opet, slučajevi gde Hrvati imaju gotovu reč, kovanicu, termin, — a Srbi ceo sintaksički izraz, opis. Te dve grupe moramo izdvojiti iz opštih slučajeva diferencijacije. Tako sve primere možemo rasporediti u tri grupe. Evo kako.

Prva grupa: odnos je, u glavnom bar, između hrvatske i srpske reči leksičke prirode.

Primeri: a) *urota-zavera, objeda-kleveta, izvršen-izložen, izbornik-birač, dvojben-sumnjiv, općinstvo-građanstvo (publika), pozornost-pažnja, zdvojnost-očajanje, oborina-talog (vodeni),*

postran-sporedan i sl., vlak-voz, znaličan-znatiželjan, izvedljiv-radoznao, napučiti-naseliti, tlak-pritisak, uvjet-uslov, sjetilo, osjećalo-čulo, prigoda-prilika, ubrojan-uračunljiv, raspitati se-razvesti se, povoziti-pregaziti, poraba, uporaba,rabiti-upotreba, upotrebljavati, upriličiti-prirediti, provedba-izvršenje, i sl., promaći, promaknuće-unapređenje, navodno-tobože, prispodoba-poređenje, i sl., naklada-izdanje, niječan-odrečan, obeskrijepiti-poništiti, obnašati-vršiti, obospolan-mešovit, odvjetak-potomak, tjedan-nedelja, opetovati, opetovnik, opetovnica-ponoviti, ponavljač, ponovac, osebujan, osebujnost-naročit, osobina i sl., otpovijed-otkaz, pogibelj-opasnost, imenito-naročito, glede-s obzirom, izravan-neposredan, dobrobit-blagostanje, dojam-utisak, držan-obavezan, jestan-potvrdan, kolodvor-stanica, lisnica-novčanik, nahvaličan-hotimičan, inozemac-stranac, pomanjkanje-oskudica, poprimiti (mjere)-preduzeti, nenazočan-otsutan, podoba-oblik i sl., opovrći-pobiti, domjenak-razgovor, urediti-zakazati.

Ili: b) *ovlast-ovlašćenje, začastan-počastan, malodoban-maloletan, posvojan-prisvojan, potraga-traženje i sl., ravnovjesje-ravnoteža, spomenar-spomenica, sudbeni-sudski, očevid-uviđaj (sudski i sl.), redovit-redovan, slavohlepnost-slavoljublje, oprost-oproštenje, najaviti-javiti, nekretnina-nepokretnost, ovjeroviti-overiti, osnutak-osnivanje, plemenština-plemenitost, glasovati-glasati, poduzeće-preduzeće, poduzetnik-preduzimač, bojevan-borben, čeznutljiv-čežnjiv, čimbenik-činilac, glasina-glas, iznovičan-ponovan, istodoban-istovremen, izvršben-izvršan, kušnja-iskušenje, napadan-upadljiv i sl., naobrazba-obrazovanje, ponutrica-unutrašnjost, posjet-poseta, ispravak-ispravka, izvješće-izvještaj, kret-kretanje, preljub-preljuba, slagar-slagač, vodstvo-voćstvo, vrst-vrsta.*

I tako dalje, i tako dalje: mislim da bi rečnik hrvatsko-srpskoga ili srpsko-hrvatskoga jezika, u ovom smislu sastavljen, mogao imati *tri* do *četiri hiljade* reči. A ne čini mi se da je taj broj *sitnica.*

Sad samo nekolike napomene uz gornje primere. Prvo: meni je svejedno, i to sasvim svejedno, da li su sve navedene reči prolazeći kroz g. Maretićev purgatorijum dobile i diplomu ispravnih građanki ili ne; glavno je da su one *de facto* sastavni elementi leksičkog inventara zagrebačke ili beogradske redakcije našega književnog jezika. To je jedno. Drugo: današnje leksičke razlike u mnogim slučajevima imaju samo relativnu vrednost; mnogi primeri, po upotrebi svojoj, danas više znače odnos srbizma i hrvatizma negoli odnos isključivo srpskih i isključivo hrvatskih reči. Vreme, na sreću, ruši ono što je stvorila vekovna političko-kulturna izolacija srpskog i hrvatskog dela našega naroda. Treće: u *Savjetniku* na mnogim mestima uz reč ne stoji i da li je reč aktuelne upotrebe ili je već izišla iz mode; neće se, onda, ni meni zameriti ako među hrvatskim primerima budem naveo i neki koji je otišao u istoriju.

Druga grupa: kod Hrvata je u običaju domaća reč, ili bar mnogi bi se Hrvati zakleli da je domaća, — kod Srba tuđica, kakav evropeizam.

Primeri: *pristojba-taksa, tvrtka-firma, pohrana-depozit, povećalo-lupa, glazba-muzika, strelјivo-municija, brojka-cifra, tjelovježba-gombanje-gimnastika, zdravstvo-higijena, zareznik-insekat, skladatelj, skladba-kompozitor, kompozicija, redar, redarstven, redarstvo-policajac, policiski, policija, rasprsknjiv-eksplozivan, ovrha-egzekucija, kruhoborac-karijerista, krasosloviti-deklamovati, dvogupka-duplikat, središnjica-centrala, ljekarna-apoteka, mirovina-penzija, prosvjed-protest, oporba-opozicija, pismohrana-arhiv, pisarna-kancelarija, patvorenje-imitacija, štipac, poštipač-cvikeri, krivotvoritelj-falsifikator, topništvo-artiljerija, glasilo-organ, brisalo-guma, munjara-električna centrala, drvored-aleja, tisak, tiskara, tiskarna, tiskarnica, knjigotisak-štampa, štamparija, kazalo-registar, kolanje-cirkulacija, vjerovnik-kreditor, ishod-rezultat.*

I uz ovu grupu dve napomene. Prva: sve ove i ovakve zagrebačke »domorotkinje«, ukoliko nisu čehizmi ili produkat veštačke »domaće industrije« — ropske su kopije nemačkih prevoda pojedinih evropeizama; one, dakle, idu u one reči što ih Francuzi zovu *les calques linguistiques,* a Nemci *Lehnübersetzungen.* I pretstavljaju zaseban problem u istoriji razvitka našeg književnog jezika na hrvatskoj strani. O njima ćemo kasnije i progovoriti.

I druga napomena: ako je verovati zagrebačkim dnevnim listovima, za ove »domorotkinje« ni u Zagrebu nisu danas svetli dani: izlaze sve više iz upotrebe. Je li tome kriv utjecaj Beograda ili duh vremena — današnja opšta leksička evropeizacija književnih jezika, koja se nimalo ne drži one romantičarskofilološke Milčetićeve formule »internacionalizam ubija male narode« — to ne znam da kažem.

Treća grupa: kod Hrvata je jedna reč, kakva kovanica, — kod Srba ceo sintaksički izraz.

Primeri: *vozilo*-prevozno sredstvo, *munjara*-električna centrala, *stotinka*-stoti deo, *kamatnjak*-stopa, po kojoj se interes plaća (valjda!), *tisućinka*-hiljaditi deo, *obranik*-izabrani sudija, *uspavalo*-sredstvo za uspavljivanje, *povoljština*-kad se nekom izlazi na ruku, *dostalac*-onaj koji nešto dobije na licitaciji, *ubožnica*-sirotinjski dom, *mjedenka*-rđa ma mjedu, *kitničarnica*-galanteriska radnja, *jeftimba*-licitacija — ko dâ za manju cenu, *dotičnik*-onaj o kome je bila reč itd., *dragulj*-dragi kamen, *čitateljstvo*-čitalačka publika, *paromlin*-parni mlin, *međutimnica*-privremena potvrda, *službovina*-položajni dodatak, *zagovornik*-ko nekoga protežira, *uobziriti*-uzeti u obzir, *nalježba*-nagrada koju neko dobije kad nešto nađe, *poglavarstven* = pridev od imenice *poglavarstvo, unapredan*-onaj što je unapred, *unazadan*-onaj što je unazad, *strahovlada*-uzurpatorska vlada, *sastojina*-sastavni deo.

I primera ove vrste ima dosta: mogli bismo ih još mnogo navesti. Ali mislim da i ovi što su navedeni — dovoljno jasno pokazuju tri stvari.

Prvo, da je leksikon našega jezika na hrvatskoj strani prosto prožet kovanicama. Ovaj je momenat vrlo karakterističan za određivanje odnosa hrvatskoga književnog jezika prema srpskome: prvi je po svojoj strukturalnoj strani — jezik *veštačke* prirode; drugi je više zadržao svoj *prirodni,* ako hoćete — *narodni, slovenski* lik. Možda više od svih slovenskih jezika.

Drugo: da je ovo zagrebačko leksičko terminisanje, kao lingvistički problem, dosta složene prirode: među kovanicama na hrvatskoj strani, naime, ima ih potrebnih, a ima nepotrebnih; ima ih koje su rađene po domaćim kalupima, a ima ih koje odišu tuđim duhom; ima ih svakojakih.

I treće, da hrvatski književni jezik mnogo lakše fabrikuje nove reči nego srpski; bez obzira kakve su te reči. U svojoj produktivnosti u ovom pravcu, on se nekako mehanizirao. Teško bi, na primer, beogradsko književno područje moglo skrojiti jezičke »lepote« kao što su: *zatezni, uživan, sveučilištar, rukoljub, poguban, nebotičan, otadžbenik, opetovnica, osigurnina, ništovnica, nestadnik, možebitan, mjestovina, lisnica, jestvionica, glazbenik, čimbenik, skladištar, slavičan, međutiman* i mnoge druge reči kojih praktičnu vrednost najbolje definiše rečenica: razumeju ih samo oni što su ih skovali.

R. Bošković

Mišljenja i reagiranja

Dvije-tri napomene uz prikaz života i djelovanja kardinala Mihalovića

Zahvalan sam o. Antoloviću na prikazu života i djelovanja doista slabo poznatog drugog zagrebačkog nadbiskupa i hrvatskog metropolite kardinala Josipa Mihalovića (Marulić 4/1989). I sam sam o Mihaloviću ponešto progovorio na svetojeronimskoj tribini u okviru predavanja s temom »Kardinali na zagrebačkoj nadbiskupskoj stolici« prije otprilike šest godina. Naišao sam ipak u prilogu o. Antolovića na neke manje netočnosti — bolje reći nepreciznosti — koje doduše nimalo ne umanjuju vrijednost zanimljivog članka, ali mi daju mogućnost da — ispravljajući ih — donekle objasnim i prilike ondašnjeg vremena i crkvenopravnu terminologiju.

1. Na str. 518 stoji: »Sprovodne je obrede vodio senjsko-modruški biskup Juraj Posilović uz asistenciju posvećenih biskupa Guglera i Gašparića.« Ovdje je potrebno najprije malo razjasniti terminologiju, a zatim pokazati u čemu je nepreciznost. Tko su posvećeni biskupi? U širem smislu to su svi oni biskupi koji su već primili puninu sakramenta sv. Reda, odnosno koji su polaganjem biskupskih ruku posvećeni (ili zaređeni) za biskupe. Od dana papinskog imenovanja za biskupa, pa do dana biskupskog posvećenja biskup se naziva »izabrani biskup« (episcopus electus), te ima pravo nositi neka obilježja biskupskog dostojanstva (insignia), ali ne može vršiti one liturgijske čine koji su pridržani biskupskom redu (na primjer svećenička i đakonska ređenja, posvetu ulja, krizmu bez posebnog ovlaštenja itd.). U užem smislu termin »posvećeni biskup« (episcopus consecratus) upotrebljavao se u ono doba osobito za pomoćne biskupe, kao alternativni termin izrazu »episcopus auxiliaris«. U suvremenoj crkvenopravnoj terminologiji izraz »posvećeni biskup« više se ne upotrebljava, već se biskup od papina imenovanja do dana biskupskog posvećenja naziva »izabrani biskup«, a od biskupskog posvećenja naziva se imenom svoje biskupije (npr. nadbiskup zagrebački) ili pak »naslovni biskup« (episcopus titularis) ako mu je papa povjerio neku drugu službu. Umirovljeni rezidencijalni biskupi prije su se premještali s rezidencijalne na titularnu stolicu; danas zadržavaju naslov svojega rezidencijalnog sjedišta s naznakom »emeritus« (isluženi, umirovljeni).

Zagrebačka Crkva, otkako je zauzimanjem hrvatskog bana Jelačića i odlukom pape Pia IX i kralja Franje Josipa I postala nadbiskupskim i metropolitanskim sjedištem, uvijek je, uz nadbiskupa metropolitu imala i pomoćne biskupe. Svi su oni osim dvojice (Kuharić i Škvorc) bili članovi Prvostolnog kaptola zagrebačkog, bilo da su kao kanonici postali biskupima (Schrott, Kralj, Pavlešić, Gašparić, Krapac, Premuš, Lang, Salis, Salač) bilo da su kao biskupi postali kanonicima (Lach, Kokša).

Tako je nadbiskup Mihalović pri dolasku u Zagreb ovdje već zatekao Ivana Kralja koji je kao kapitularni vikar privremeno vodio nadbiskupiju poslije smrti kardinala Haulika i bio veliki prepozit kaptola, pa ga je odmah imenovao svojim generalnim vikarom. No budući da je biskup Kralj već bio poodmakle dobi i slaba zdravlja, imenovao je nadbiskup Mihalović generalnim provikarom kanonika Janka Pavlešića i ujedno zamolio Kralja i Papu da i Pavlešić bude imenovan biskupom. U to doba naime Kralj je imenovao biskupe, a Papa ih potvrđivao. Tako je 1871. godine kanonik Pavlešić imenovan naslovnim biskupom beogradskim i pomoćnim zagrebačkim i iste je godine u Zagrebu posvećen za biskupa (taj biskup Pavlešić zaredio je svete uspomene Josipa

Langa za đakona i svećenika). Kad je 1878. godine biskup Kralj umro, postao je biskup Pavlešić generalnim vikarom i prepozitom Kaptola. 1883. godine nadbiskup Mihalović zamolio je još jednog pomoćnog biskupa i dobio ga u osobi kanonika Franje Gašparića koga je imenovao generalnim provikarom. I Gašparić je u Zagrebu posvećen za biskupa.

Tako je 1891. godine, u vrijeme smrti kardinala Mihalovića, zagrebačka nadbiskupija imala dva pomoćna biskupa Janka Pavlešića i Franju Gašparića.

No, u gore navedenom citatu o. Antolovića spominje se »posvećeni biskup Gugler«. Tko je on i kakvu je službu vršio?

Ponajprije, mons. Pavao Gugler nije bio posvećeni biskup, ni pomoćni biskup zagrebački. U vrijeme smrti kardinala Mihalovića bio je kanonik lektor zagrebačkog kaptola i naslovni biskup omiški. Spomenuli smo već da je biskupe imenovao vladar »apostolski kralj«. a potvrđivao ih papa. Kralj je mogao imenovati biskupe, ali ako ih papa ne bi potvrdio, oni nisu mogli primiti biskupsko posvećenje niti vršiti službu. Zato je bio potreban dogovor vladara i Svete Stolice, a pregovori oko biskupskih imenovanja znali su trajati i godinama. Ponekad papa uopće ne bi ni potvrdio kraljeva imenovanja, pa bi takav biskup doživotno ostao »episcopus electus« i nikada ne bi bio posvećen za biskupa. No ponekad je kralj imenovao biskupom kojeg svećenika samo u znak počasti i priznanja za stečene zasluge (nažalost često više političke nego crkvene), pa ga nije ni predlagao papi na potvrdu. Takav je bio i mons. Pavao Gugler koga je kralj Franjo Josip imenovao naslovnim biskupom omiškim, ali budući da ga Papa nije potvrdio, nikad nije bio posvećen za biskupa; ostao je uvijek samo »episcopus electus«. Mons. Gugler pročuo se inače kao dobročinitelj župa i svećenika.

2. Na istoj 518. stranici čitamo: »Nakon Mihalovićeve smrti... trajala je sedisvakancija preko tri godine. Nadbiskupijom je kao kapitularni vikar kroz to vrijeme upravljao pomoćni biskup Franjo Gašparić.«

Ovo je samo djelomično točno. Naime, od smrti nadbiskupa Mihalovića do dolaska nadbiskupa Posilovića promijenila su se čak tri kapitularna vikara: Franjo Gašparić, Janko Pavlešić i Pavao Gugler. Prvostolni kaptol zagrebački izabrao je najprije za kapitularnog vikara kanonika kustosa i pomoćnog biskupa Franju Gašparića, budući da je stariji pomoćni biskup Janko Pavlešić bio već u visokim godinama i često pobolijevao. No, već slijedeće godine biskup Gašparić se teško razbolio i morao se zahvaliti na službi kapitularnog vikara. Ubrzo je i umro. Nakon Gašparićeve zahvale Prvostolni je kaptol izabrao kapitularnim vikarom svog velikog prepozita starog i slabog biskupa Janka Pavlešića. I biskup Pavlešić umro je za godinu dana. Sada se zbor kanonika sastao treći put i izabrao za kapitularnog vikara svog kanonika lektora, naslovnog (ne posvećenog!) biskupa omiškog Pavla Guglera. Kroz to vrijeme dok su se u Zagrebu redali kapitularni vikari, vodili su se dugotrajni pregovori između državnih vlasti i Svete Stolice oko osobe novog zagrebačkog nadbiskupa. Napokon je 8. srpnja 1894. mons. Pavao Gugler predao upravu zagrebačke nadbiskupije novom biskupu metropoliti, dotadašnjem senjskom biskupu Posiloviću, prvom zagrebačkom nadbiskupu Hrvatu po krvi i osjećaju (rođen u Ivanić-Gradu u zagrebačkoj nadbiskupiji). Mons. Pavao Gugler postaje njegovim generalnim vikarom i prepozitom kaptola. Na službi generalnog vikara zahvalio se 1906. godine zbog visokih godina, a umro je u Zagrebu kao prepozit kaptola 1909. godine.

Stanislav Vitković

Mozaik

DVIJE OVOLJETNE PREMIJERE DRUŽINE »HISTRION«

Među manama nas Hrvata vrlo je izrazita ova: tuđem se divimo, a svoje podcjenjujemo. I *Kukuljevićevu* znamenitu dramu iz preporodnih dana JURAN I SOFIJA ILI TURCI KOD SISKA naši su – kako dobro reče Kosta Spaić u sadržajnoj i lijepo opremljenoj programskoj knjižici uz najnoviju predstavu te drame – »učeni, a u stvari odnarođeni teatrolozi, dramaturzi i kvaziestetičari, [...] u svojoj provincijalnoj iskompleksiranosti, negirali« premda taj tekst »nije nimalo naivniji ni lošiji od nekih npr. Grillparzerovih ili Kleistovih dramskih tekstova...«. Moralo je stoga proći pola stoljeća da se navedena drama opet pojavi na zagrebačkim kazališnim daskama. Nije ju, međutim, »lansirala« nikakva kazališna institucija, nego Glumačka družina »Histrion«, koja je tako brojnim svojim zaslugama pridodala i oživljavanje nepravedno potisnutog i zaboravljenog važnog (i posve dobrog) hrvatskog dramskog teksta iz vremena narodnog preporoda; važnog zbog toga što je on početak dramatike na zajedničkom književnom jeziku svih Hrvata (tj. na štokavskom narječju), što je njegovom izvedbom u Zagrebu 1840. g. (praizvedba pak bijaše u Sisku 1839) inauguriran do naših dana neprekinut hrvatski kazališni život u našem gradu te što mu je predmetom velika prekretnica u hrvatskoj povijesti: čuvena pobjeda nad Turcima pod Siskom 1593. g. Istini za volju treba ipak reći da su u pogledu ove rehabilitacije dva naša grada pretekla Zagreb. Prije izvjesnog vremena »Jurana i Sofiju« postavio je u Varaždinu sad već pokojni Vojmil Rabadan a u Sisku Antun Celio-Cega.

Sadašnju zagrebačku izvedbu režirao je *Kosta Spaić*. Nadahnuto, vješto i s dostojnim pijetetom, magistralno intoniravši i povezavši ključna zbivanja prikladnim stihovima narodne naše poezije i naših pjesnika od Marulića do Kačića Miošića. Uz dvorišno zide zagrebačke katedrale i pod vedrim nebom ta je harmonična, izbrušena, jasna i zanosna predstava (s potresnom početnom i završnom molitvom) zaista od trajnog, nezaboravnog dojma.

Izvođači upravo sjajni. Svi odreda. Naslovnim ulogama Sofije i Jurana i pojavom i glumačkim umijećem vrlo su dobro odgovarali *Ena Begović* i *Siniša Popović*. Iskreno i proživljeno dočarali su ljubavni žar, rodoljubni zanos i požrtvovnost toga idealnog bračnog para. *Krešimir Zidarić* bez imalo je nategе majstorski uobličio impozantno dostojanstvo hrvatskog bana i vojskovođe Tome Bakača Erdödija, muku njegova očinskog srca i postojanost njegova domoljublja a *Nada Subotić* kao banica Katarina iskonskom je toplinom obilježila strepnje i suze majke što tuguje za sinom u turskom ropstvu. Decentno suzdržan *Izet Hajdarhodžić* bio je istinski zabrinut sisački zapovjednik Blaž Đurak, raskošno razigran *Drago Krča* bliskom je i vjerodostojnom učinio vjernost i optimizam banova pobratima i karlovačkog zapovjednika kneza Turjačkog, *Tomislav Rališ* kao Juranov prijatelj knez Janko Drašković Trakošćanski istaknuo se živom igrom i razgovijetnom dikcijom dok su u manjim ulogama plemića Klekovića i Marnavića uspješno nastupili *Duško Valentić* i *Darko Janeš*. Uvjerljivim i slikovitim prikazom krvoločne okrutnosti i otrovna bijesa Hasanpaše Predojevića, zapovjednika turske vojske, oduševio nas je *Dragoljub Lazarov* (već pomalo specijalist za prikaz takvih tipova), janjičarski aga Kurt u interpretaciji *Žarka Savića* u potpunom je smislu riječi bio »zao sluga goreg gospodara«, *Dražen Kühn* vrlo je skladno djelovao kao voda Bošnjaka Rustan-beg a *Slavko Brankov* blistao je čarobnom kreacijom prijetvorne umilnosti opakog Hasanova uzdanika Mehmeda. *Stevi Krnjaiću* redatelj je namijenio ulogu kora i on je taj

zadatak – sugestivnim govorenjem stihova – izvršio na opće zadovoljstvo.

Prostorne probleme umješno je riješio *Zoran Zidarić,* kostimografkinja *Diana Kosec-Bourek* s pomoćnicom *Elvirom Ulip* kreirala je efektne i ukusne kostime, *Ante Dulčić* uspjelo je uvježbao mačevanje dok je *Mihovil Dulčić* (kao jezični savjetnik) postigao da se u govoru glumaca u cijelosti osjetila plemenita patina i čar arhaičnosti. Zapažena je i suradnja skladatelja *Igora Kuljerića* i maskerke *Štefice Rosso.* Kakve je pak vrste bila suradnja *Željke Turčinović* – nije na programu navedeno. I cijela je *tehnička ekipa* odgovorno i savjesno obavila svoj dio posla.

* * *

Kad je zagrebački Teatar ITD 1978. g. praizveo KAVANU »TORSO« tandema *Senker-Škrabe-Mujičić,* napisao sam (u »Maruliću« br. 6 iz te godine) nešto i o tekstu toga »halucinantnog galgencabareta u jednom komadu s više sekvenci«, pa ću se sada osvrnuti samo na novu izvedbu što ju je ovoga ljeta upriličila *Glumačka družina »Histrion«.*

Režirali su je (uz uspjelu kostimografsku suradnju *Rute Kneževića*) voditelj »Histriona« *Zlatko Vitez* i *Zoran Mužić.* Pristup im je bio podosta različit od pristupa prvotnog redatelja Darka Tralića, no predstava im je bila jednako živa, zanimljiva i dojmljiva a osim toga savršeno prilagođena igri na maštovito »organiziranoj« i opremljenoj otvorenoj pozornici (u parku na Opatovini). Neskriveno zadovoljstvo i oduševljenje publike, koja je hrpimice hrlila na sve izvedbe, najbolja su potvrda te konstatacije.

Za neprijeporan uspjeh ovog pothvata – posvećenog uspomeni pokojnog Miška Polanca, interpreta uloge »novinara« Šurbeka (na praizvedbi »Kavane...«) – jednako su zaslužni i glumci. Kavanara Fabijana Žigrovića Žigu u pravom je tonu spontano odigrao *Mladen Crnobrnja,* nositelja »moralne pouke« i »purgera« Hinka Spitzera predano je i vatreno uobličio *Ivica Zadro,* pjesnik bohem Šime Jolić, utopljen u alkoholu, u zdušnoj se interpretaciji *Zlatka Ožbolta* rušio sa stolca upravo akrobatskom vještinom, *Boris Svrtan* angažirano je svirao i pjevao prkosne pjesme »lumpenproletera-šansonjera« Damjana Kuzmića Citre, *Zlatko Vitez* superiorno je interpretirao podsmješljivost »dramskog pisca jake geste« Bolte pl. Kraljevića, *Nina Erak* kao konobarica i *Franjo Kuhar* kao kolporter Šurbek idealno su odgovarali za zaljubljeni par i borbene ilegalce, *Otokar Levaj* vrlo se uspješno uživio u lik nastranog i blaziranog »prvaka nacionalnog teatra« Aleksandra-Sašu Hranilovića Barunicu, *Željko Duvnjak* »odabranika« je Baruničina i »studenta germanistike« Ignaca-Naceka Svobodu prikazao adekvatnom, pomno prostudiranom mimikom i gestikulacijom a *Marina Nemet* učinila je sve što se moglo u kratkoj ulozi nesretne Nacekove djevojke Ruthe Roth. *Žarko Potočnjak* jedini se od nekadašnje ekipe pojavio u sadašnjoj prezentaciji »Kavane...« te je kao pijani i mucavi golman Žmegač izazivao neprestane salve smijeha razdraganih gledalaca. U ulozi nevjerne Žigrovićeve supruge i pjevačice Sophie nastupila je *Branka Cvitković.* Pokazala se ne samo briljantnom glumicom nego i izvrsnom interpretatorkom tekstualno i glazbeno izvanrednih songova *Arsena Dedića.* (Izvodila ih je uz pratnju instrumentalnog sastava na čelu s maestrom *Brankom Bulićem.*) Bila je naprosto divna i ta će se njezina kreacija uistinu dugo pamtiti. Od srca smo pozdravili i *Čedu Vujića* kao konferansjea Ferdinanda Faya. Igrao je s toliko šarma i neposrednosti da je na juriš osvojio publiku i očito dokazao kako je njegovim prijelazom iz Varaždina kazališni Zagreb postao bogatiji za jedno pune pažnje dostojno glumačko ime.

* * *

Na kraju tako bogate i vrijedne ljetne aktivnosti ove zaslužne glumačke družine (tu je aktivnost ove godine osim ovdje ocijenjenih premijera – s nizom repriza – činila i lanjska »Grička vještica«) postavljam našim gradskim ocima javno pitanje: dokle će Glumačka družina »Histrion« i njezin osnivač i voditelj Zlatko Vitez čekati da im se dodjelom Nagrade grada Zagreba u ime svih nas zahvalite i odužite za sve što su podarili kulturi hrvatske metropole? Kako su, međutim, zasluge »Histriona« velikim dijelom i

republičkog karaktera (jadranska turneja; ove godine s »Dnevnikom malog Perice«), slično pitanje upućujem i forumima za dodjelu republičkih nagrada.

Mirko Petravić

ZAKUČASTE ZAMKE JEDNE POP-OPERE

Danas se u svijetu kazališta već dobro zna što znači POP-OPERA na kazališnim daskama, kako se izvodi i kakvi po prilici moraju biti protagonisti da bi se pobudio interes publike. To nam dokazuju evropske i svjetske izvedbe pop-opera »Jesus Christ super star«, »Evita« i desetak drugih koje godinama nisu silazile s pozornica. Vjerujem da su stvaraoci »Komedijine« pop-opere »Romeo i Julija« prema Shakespeareovoj poznatoj tragediji vodili računa o dostignućima postignutim na tom području u svijetu. Ipak, čini se da najnovija pop-opera mladog skladatelja i »Komedijinog« dirigenta Veseljka Barešića »Romeo i Julija« nije imala sve one predispozicije koje bi mogle privlačiti publiku nekoliko sezona u kazalište na Kaptol. Možda je tome doprinio i suptilni Shakespearov tekst u poetičnom prijevodu Milana Bogdanovića koji je možda tražio oblik jednog poetičnog mjuzikla u kojem bi iskrena ljubav Romea i Julije došla u prvi plan i ganula gledaoce. To je osjetio i sam skladatelj na nekoliko mjesta stvorivši pjevno pisane duete. Bilo je dosta recitativnih mjesta bez tempa što je usporavalo radnju, u kojoj su prevladavale žive slike članova zbora, plesača i statista što je rezultiralo s mnogo nespretnosti. Dva mlada glavna protagonista (Svetanija Pjevac kao Julija i Dražen Eror kao Romeo) još su nedovoljno pripremljeni za ovako rafinirane uloge, dok se posebno dopao Vlatko Dulić kao Lorenzo. U ostalim ulogama su se pojavili već poznati »Komedijini« glumci i pjevači Lukrecija Brešković, Veronika Durbešić, Branko Blaće, Boris Pavlenić, Eugen Franjković, Vlado Kovačić i još nekoliko mladih interpreta. Redatelj Vlado Štefančić, inače poznat po svojim temperamentnim režijama, nije s ovim djelom mogao dati maštovitija i zanimljivija rješenja koja bi dala određena tempa radnji. U korektnoj koreografiji Darka Kolara plesnom smo ansamblu zaželjeli više pokreta. Efektna kostimografija Marije Žarak je za pokojeg mlađeg glumca predstavljala i malu poteškoću za elegantnije kretanje po pozornici u kostimu izrađenom iz opravdano težeg materijala tako da su neki uglavnom statirali. Funkcionalnu scenografiju kreirala je Dinka Jeričević. Dirigent Veseljko Barešić je studiozno pripremio djelo s orkestrom i pjevačima, ali moram reći da je loše ozvučenje (koje je stalno cičalo i neartikuliranim tonovima smetalo i orkestru i pjevačima) umanjilo cjelokupni dojam.

Siniša Hrestak

STARI RUSKI NOVCI

M. P. Sotnikova, I. G. Spasskij: TISUĆU GODINA NAJSTARIJIH NOVACA RUSIJE (katalog ruskih novaca X. i XI. stoljeća), Lenjingrad, »Iskustvo« 1983. g.

Ovaj znanstveni rad tiskan na 240 str. s brojnim tabelama, kartama i fotografijama svakog pojedinog novca, pravi je korpus prvih ruskih novaca. Tiskan u 20.000 primjeraka, a namijenjen numizmatičarima i povjesničarima.

Tiskan u povodu 1000-godišnjice ruskog novca, sadrži sve poznate novce drevne Rusije od 988. g. do 1019. g. i to 11 kom. zlatnih i 330 kom. srebrnih. Svakako je pionir po istraživanju tih novaca bio I. I. Tolstoj. Ti novci se odnose na predmongolski period.

Polovica je poznatih staroruskih navaca s početka XI. st. iz grupnog Nežinskog nalaza. Značajan je i Kijevski nalaz.

Zlatnici su često nađeni uz bizantinske zlatnike (solde) X. i početak XI. stoljeća, te sliče i po težini i po sadržaju zlata, a i po ikonografiji.

Zlatnici Vladimira, kojeg Arapi i drugi autori nazivaju carem, kao i prvi srebrnjaci rađeni su u čast pokrštavanja Rusa i Vladimirove ženidbe 989. g. sa sestrom bizantijskog imperatora. Dok su zapadnoevropski novci rađeni od otkovanog lista metalne ploče, ruski su kovani na posebno odlivenim okruglim pločicama. Pismo na svim novcima prvog ruskog otkova je ćirilica, te nema ni jednog glagoljskog znaka.

Poznati su Vladimirovi zlatnici, te njegovi srebrnjaci I-IV tipa, zatim srebrnjaci Svjatopolka, Petrosa (1016-1017), Petra (1016-1018) kovani za Svjatopolka Jaroslava i nepoznati tipovi. Sve su to vladari iz doma Rjurika (zatim od 1613. g. vlada dom Romanovih). Na novcu je karakterističan znak vladara, kod Vladimira i Jaroslava trozub, a kod Svjatopolka dvozub s križem. Zanimljiv je natpis na novcu »Vladimir na prijestolju, a to je njegovo zlato«, odnosno na srebrnjacima ... srebro.

Prvi ruski novac nađen je uglavnom na području Rusije, no bilo je nalaza u Skandinaviji, Baltičkim zemljama, te zapadnoj Evropi, uključivši Englesku, što svjedoči o jakim trgovačkim vezama tadašnjih država.

Računa se da je taj novac kovan u Kijevu (Vladimir) i Novgorodu (Jaroslav). Veći nalazi su uglavnom uz stari put iz Skandinavije u Bizant. Usput podsjetimo da je prvi hrvatski novac kovan pod hercegom Andrijom za vladavine hrvatsko-ugarskog kralja Emerika (1196-1204).

Gjuro Krasnov

OBNOVA KATEDRALE U ZADRU

Katedrala sv. Stošije u Zadru nalazi se u skelama izvana i iznutra. Ona u svojoj osnovi potječe još iz 4. st. Podignuta je bila nedugo poslije Milanskog edikta (313), kojim rimski car Konstantin daje kršćanima slobodu vjeroispovijedanja. Katedrala je u svojoj dugoj povijesti od oko 17 stoljeća doživljavala pregradnje, ratna oštećenja, popravke i obnove. Najznačajnija pregradnja bila je u 12. st. kada je katedrala — sačuvavši svoj tlocrt i veličinu — dobila oblik u romanskom stilu. Ona će biti oštećena 1202, kada su križari predvođeni Venecijanskom Republikom osvajali Zadar. Tom prilikom stradale su i druge crkve i mnoge druge zgrade u Zadru. Katedrala je bila naskoro obnovljena. Sadašnja katedrala je u biti onakva kakva je proizašla iz obnove tokom 13. stoljeća.

Ovu katedralu pohodio je papa Aleksandar III (1177), kada je zbog oluje morao pristati u Zadru. Bio mu je upriličen svečani doček. Narod ga je u katedrali dočekao pjevanjem na hrvatskom jeziku, što upućuje na činjenicu da je Zadar već tada imao karakter slavenskog (hrvatskog) grada. Prije toga Zadar je imao romanski karakter. Ovaj povijesni događaj s papaom (1177) ovjekovječio je umjetnik Vjekoslav Parać slikom »Dolazak pape Aleksandra III. u Zadar 1177«. U središtu slike je papa, koji na bijelom konju ulazi u Zadar.

Za vrijeme II. svjetskog rata Zadar je bio (1943) teško bombardiran. Veći dio grada bio je razoren. I katedrala sv. Stošije tada je teško oštećena, a krstionica je potpuno uništena. Nakon rata obavljeni su najnužniji popravci. Zabrinjavajuća je činjenica da su bombe narušile i statiku katedrale. Sada se nastoji učiniti sve što je potrebno da bi se i statika sanirala. Predviđa se da bi obnova katedrale mogla trajati još 5—6 godina, međutim: sve ovisi o novčanim sredstvima.

V. D.

PROMOCIJA KNJIGE »ŽUPA SUKOŠAN«

Donosimo govor profesora Božidara Finke o spomen-knjizi u povodu obljetnice župe Sukošan.

Poštovani prijatelji!

Čin kojemu danas prisustvujemo, a to je predstavljanje knjige »Župa Sukošan, o 700. obljetnici prvog spomena mjesnog imena Sukošan, 1289—1989«, događaj je bez premca u dosadašnjoj povijesti Sukošana. Malo ima mjesta istoga ruralnoga tipa s tako davno ispunjenim krsnim listom, a još manje s knjigom poput ove kao legitimacijom o svojem povijesnom identitetu.

Kao što pokazuju podaci izneseni u knjizi, Sukošan se nalazi na području gdje je čovjek živio i ostavio materijalne tragove svoje prisutnosti i mnogo, mnogo prije spomena o sadašnjem mjesnom imenu.

Iako je ova knjiga u prvom redu posvećena župi Sukošan, u njoj je vidljiv rast Sukošana kao naselja kroz povijest u svim vidovima životnih manifestacija: od populacijskih, gospodarskih, političkih, etničkih, vjersko-crkvenih do kulturno-umjetničkih i općenito civilizacijskih. Tako je ova knjiga prava makar i kratka napisana povijest Sukošana, iskaznica Sukošana o njegovu egzistiranju u prostoru i vremenu. A to nisu samo stvarni objekti i zemlja sukošanska, nego i živi ljudi Sukošanci, koji su nastanili prostranstva što su bila obuhvaćena brojnim sukošanskim naseljima i zaseocima spomenutima u povijesnim izvorima do današnjih Sukošanaca koji nastavljaju život Sukošana u suvremenim uvjetima, odlučni da ga preko svojih poto-maka nastave i u budućnosti.

Tako je i povijesni hod Sukošana stalno dograđivanje, jer bez dograđivanja povijesna je nužnost nazadovanje i odumiranje. Na povijesnom se primjeru sukošanskoga prostora povremeno održavaju obje te skrajnosti, pa ako je povijest učiteljica života, onda povijest Sukošana sadržana u knjizi »Župa Sukošan« pruža mnoge životne pouke i suvremenom naraštaju. Zato je ta knjiga dragocjeno štivo pruženo u prvom redu žiteljima Sukošana da im otkrije njihovu prošlost kako bi sa što većom svijesti o sebi s voljom poboljšavali svoju sadašnjost i još smjelije osiguravali svoju budućnost.

Pisci su ove knjige raznovrsni stručnjaci: povjesničari raznih specijalnosti (opće povijesti, nacionalne i lokalne povijesti, gospodarske povijesti, povijesti umjetnosti) i istraživači kulturne baštine, jezika i običaja, poznavaoci i istraživači crkveno-vjerskog života Sukošana, uz suradnju biografa i fotografa.

Razumije se da je kao i inače tako i za ovu knjigu trebalo obaviti mnoge vrlo složene i odgovorne organizacijske, redaktorske, priređivačke, lektorske, korektorske i druge stručno-tehničke i uredničke poslove kako bi knjiga bila što bolja i u predviđeno vrijeme, upravo na današnji dan, za ovogodišnju proslavu župnog zaštitnika sv. Kasijana došla u ruke svojih glavnih korisnika Sukošanaca, kao najdraži poklon za tako značajan jubilej kao što je 700. obljetnica prvog spomena mjesnog imena Sukošan.

Kao što se iz popisa pisaca pojedinih priloga vidi, u autorskom su kolektivu, uz mjesnog župnika msgr. don Ivana Zoricu, prvog, najodgovornijeg i najzaslužnijeg čovjeka za izdavanje knjige, čak četiri autora iz samog Sukošana: dr. Eduard Peričić, dr. Šime-Tome Peričić, Lovre Torbarina i Zvonko Smolić. To je podatak koji služi na čast ne samo njima nego i čitavu Sukošanu u čijim su se njedrima odnjegovali ti vrsni stručnjaci. Oni svojim prilozima prenose glas o Sukošanu diljem lijepe naše domovine i daleko po svijetu gdje god ima Sukošanaca, njihovih potomaka, štovatelja i prijatelja.

Osvjedočeni su prijatelji Sukošana i zaslužni za izdavanje knjige i svi drugi pisci priloga u njoj. Tek je zajedničkim naporom svih suradnika knjiga dobila oblik i sadržaj kakav je korisnicima predočen. Vjerujem da je ta knjiga na ponos i radost svim Sukošancima.

Ne treba ipak očekivati niti da je knjiga »Župa Sukošan« bez slabosti niti da je u njoj obuhvaćeno sve što se u ovom času moglo reći o Sukošanu odnosno o župi Sukošan. Ova je knjiga samo prvenac s tematikom isključivo o Sukošanu i u tom je njezino iznimno povijesno i kulturno značenje. Novi prilozi, nove studije, nove monografije i knjige moći će i

ukloniti eventualne sadašnje nedorečenosti i tematski ih proširiti te uključiti mnoga nova područja interesa, koja po prirodi stvari nisu mogla biti obuhvaćena u ovoj prilici. Poželjeti je da svi sukošanski faktori, kao i šira zajednica, pokažu interes i volju da se to postupno ostvaruje, kao nastavak plodonosne akcije čiji je rezultat knjiga »Župa Sukošan«.

Treba međutim napomenuti da se nije ni moglo ni smjelo ni u ovoj knjizi, kao što to neće biti moguće ni ubuduće, Sukošanu pristupiti izolirano, nego u čvrstoj povezanosti s bližom i daljom okolicom, pa i s važnijim događajima na tlu čitave Hrvatske, gdjekad i šire. S time se u vezi u uvodnom prilogu Eduarda Peričića i kaže: »I kada su bila cvatuća, prosječna ili teška vremena za sav hrvatski narod, onda su isto takva vremena, takve okolnosti pratili i Sukošan i njegovo stanovništvo«. Zato svi prilozi povjesničara u ovoj knjizi daju širu sliku hrvatske povijesti o kojoj govore da bi u nju smjestili i Sukošan kao njezin integralni dio i tako što snažnije osmislili njegove povijesne trenutke. To se jednako tiče borbi i stradanja u sukobima s turskom silom, gdje se razaralo i ginulo, pa opet podizalo i nastavljalo živjeti, i preživjelo. Živjelo se i preživjelo i u uvjetima kmetskih odnosa, a sliku tih prilika vrlo je plastično i dokumentirano u ovoj knjizi izložio Šime-Tome Peričić, pa je njegov rad solidna osnovica i nezaobilazno polazište za svaki dalji pristup toj problematici.

Od pojedinih crtica iz života Sukošana osobito je dojmljiva ona koju donosi o. Petar Runje, a zbila se još 1504. godine. Tada su se u Prljanima na blagdan mjesnog zaštitnika sv. Martina, 11. studenoga, našli na okupu svećenici glagoljaši iz okolnih mjesta i »u svoje ime i u ime drugih svećenika glagoljaša zadarskog područja brane povlastice o narodnom jeziku i glagoljici u svojim crkvama«. Iz toga je razvidno, i to treba naglasiti, da se već »u to davno minulo vrijeme jedan značajan sastanak za narodnu stvar održao upravo na području Sukošana u mjestu Prljane«.

Povijesnu sliku o Sukošanima skladno dopunjuju podaci Nikole Jakšića o graditeljskim i umjetničkim spomenicima Sukošana. Tu između ostaloga doznajemo da je Sukošan »jedno od onih naselja naše obale, koja su svoj 'urbani' lik stvarala u prvim desetljećima 16. stoljeća«, kao posljedica potrebe izgradnje utvrđenih objekata na moru radi zaštite i obrane s kopna, od Turaka. Sukošan je međutim smogao snage i mogućnosti i za druge građevne objekte, među kojima se osobito ističu crkve, pa nadbiskupski ljetnikovac. Njegovi ostaci »što strše sred uvale upućuju na izvanredno vješto odabranu lokaciju takvoj namjeni«; ujedno je taj ljetnikovac – po Nikoli Jakšiću – »najznačajniji primjerak ladanjske arhitekture u 15. stoljeću na širem prostoru regije«.

U kulturnom i crkveno-vjerskom pogledu osobito mjesto zauzima sukošanska glagoljica. Nedo Grbin, autor priloga o glagoljici i glagoljašima u Sukošanu, sebi je svojstvenim marom, zamjernom energijom i zaljubljenošću u tu našu specifičnu baštinu, uspio registrirati impozantan broj od 45 glagoljskih jedinica, i to 6 glagoljskih natpisa i 39 glagoljskih rukopisa, od kojih su neki i krupniji. Među rukopisima su matrikule sukošanskih bratovština ili skula, matice krštenih, krizmanih, vjenčanih i umrlih, libri broja od duš, oporuke, zbornici, zbirke, naredbe, propisi, procjene i drugo. U njima je mnoštvo najrazličitijih obavijesti o Sukošanu te su i njegova svojevrsna povjesnica. Između ostaloga sadrže podatke o svećenicima (ima ih ukupno 60) i župnicima i kapelanima Sukošana, čije popise Nedo Grbin također donosi. S pravom ističe da su »ti naši glagoljaši potekli iz naroda, živjeli za taj narod i s njim dijelili svako zlo i dobro. Bili su mu duhovni i narodni vođe. Neprocjenjiva je njihova zasluga ne samo za očuvanje kontinuiranoga vjerskoga života nego i narodnoga bića, samostalnosti i svijesti. Njihova je velika uloga u očuvanju i razvoju hrvatskoga jezika i narodne kulture uopće«, jer su se »bogoslužje i ostali obredi obavljali na hrvatskom jeziku, a pritom upotrebljavale knjige pisane ili tiskane glagoljicom«, čiji su pisci i sastavljači upravo popovi glagoljaši.

Sukošanski glagoljski rukopisi ujedno su i jezični spomenici sukošanskoga govora na kojem su pisani. U njima se mogu pratiti riječi za svakojake radnje, nazivi za duhovne i vjerske pojmove, za društvene odnose i službe, za vremenske jedinice, za kućne, okućničke i poljodjelske objekte, predmete i potrepštine, za ljudski i životinjski organizam, za ishranu itd., o čemu se govori u prilogu onoga koji vam govori.

U prilogu Jerka Bezića prvi je put cjelovito obuhvaćeno i crkveno pučko pjevanje Sukošana, kako s upozorenjima o različitim napjevima, tako i svrstavanjem tih napjeva u »jedan od glazbeno najraznovrsnijih i zvukovno najbogatijih primjera u pučkom glagoljaškom pjevanju na području čitave zadarske nadbiskupije.«

Slijedi za knjigu ovoga karaktera neizostaviv prilog o narodnim i liturgijskim običajima vezanima za crkvenu godinu. Napisao ga je vrstan poznavalac toga oblika narodnoga života Sukošanac Lovre Torbarina. To je prilog koji će živo zainteresirati najšire slojeve stanovništva, a pridonijet će da se ti običaji zadrže u sjećanju, pa i u praksi, novih naraštaja Sukošanaca.

Zanosno i nadahnuto o zvoniku i zvonima sukošanskim piše msgr. Rozario Šutrin, izričući Radićevu misao da su zvonici »prsti zemlje koji pokazuju nebo« i prenoseći stihovanu poruku pjesnika Ante Jakšića:

»Nad njima je križ ko buktinja goruća,
simbol patnje, smrti, nade, uskrsnuća!«

Zato don Rozario poručuje: »Gore srca!« Sve drugo i nadasve zanimljivo o sukošanskim zvonima i zvoniku čitajte u knjizi.

Knjiga »Župa Sukošan« ne može se ni zamisliti bez posebnoga priloga o vjerskom životu Sukošana, a isto je tako razumljivo da je taj prilog rezerviran za mjesnog župnika, u ovom slučaju msgr. don Ivana Zoricu. On je tu svoju zadaću obavio predano i sistematično, s podacima o crkvama i drugim objektima i predmetima u crkveno-vjerskoj funkciji i s navođenjima o broju krštenja, crkvenih vjenčanja, o umrlim vjernicima, o broju prvopričesnika i krizmanika. Napokon govori o duhovnim zvanjima i navodi imena živih svećenika i časnih sestara rodom iz Sukošana, s kraćim biografskim podacima o svakom od njih.

Smisao je priloga župnika don Ivana Zorice vjerski obavijesni, ali i vjerski poticajni. To osobito navire iz njegove razumljive želje i pastoralne zauzetosti »da Sukošanci i dalje s puno snage, elana i ljubavi nastave održavati svoje vjerske i kršćanske dužnosti ... kako su to radili njihovi preci«, čime i završava svoj sadržajni prilog.

Na kraju mladi bogoslov Sukošanac Zvonko Smolić – o 700. obljetnici prvoga spomena župe sv. Kasijana – ocrtava lik jednoga župnika upravo u osobi don Ivana Zorice da bi preko njega iskazao poštovanje, zahvalnost i ljubav svim sukošanskim svećenicima – župnicima kao pronositeljima duhovnih vrijednosti, kulturnih dosega i gospodarskoga napretka Sukošana kroz stoljeća duge, često trnovite, ali trajne prošlosti.

Neka zato knjiga »Župa Sukošan« koju smo upravo predstavili bude stalan izvor nadahnuća i živi poticaj za nova plemenita pregnuća u životnoj zbilji svakidašnjice danas i u budućnosti.

Čestitam župi Sukošan na čelu sa župnikom don Ivanom Zoricom i svim Sukošancima rijedak 700-godišnji jubilej prvog spomena mjesnog imena, okrunjen tako iznimno vrijednim pothvatom kao što je knjiga »Župa Sukošan«.

Hvala vam.

U Sukošanu na 11. kolovoza 1989.
(uoči blagdana sv. Kasijana)

Božidar Finka

MOJI RAZGOVORI S ANTOM TOPIĆEM MIMAROM

U nadi da će čitatelje hrvatske književne revije »Marulić« zanimati poneki intimniji podatak o velikom donatoru Mimari, koji je iz istog sela kao i ja, iznijet ću ovdje od riječi do riječi ono što mi je on o sebi govorio u našim bratskim susretima.

– Dragi Lovre, sine Luke Grubišića, ja sam s tobom iskren i radostan kao s mlađim bratom. Vi, Grubišići, ste ispred Ljubeća, a mi Topići, ispred Drinovaca. Između nas su Taraši i Marovići. Naša Korušca se u kršu savila. U nas naša majka odgojila. Pa i u kršu se može sve imati i radosno živjeti, ako je sloge i ljubavi. To nisam zaboravio, iako me život šezdeset godina nije u Korušca puštao...

Ja sam, Lovre, 1917. mobiliziran i prispio na Pijavu s devetnaest godina. Bilo nas je sedmorica iz općine Lećevice. Pamtim prvi dolazak u bijeli Zagreb, kamo smo došli preko

naše Like. Vidjeli smo prvi put divni grad, što se savio ispod Sljemena. Uživali smo u pogledu s Griča, kasnije obišli katedralu. Sve smo to ponijeli u svojim srcima.

Dakle, kako rekoh, došli smo na frontu kod Gorice. Nije bilo velikih borbi, Talijani su se bojali Hrvata, osobito naših Bosanaca s crvenim fesovima. Često smo na fronti kolo igrali i pjevali, posebno naši Slavonci onu svoju:

»Kolo igram, kosa mi se vije
Preko kola dika mi se smije...«

Talijani su nas preko rovova rado slušali, ali ipak su jedne noći nas petoricu zarobili. Ja sam potjeran da budem sluga jednog skupljača starina u Rimu. Brzo sam naučio desetak talijanskih riječi i pomagao svome »patronu« pri kupovinama. Netko nam je nudio velik i lijep križ s pozlatom. Tražio je 500 dolara. Meni »patron« kaže: »Troppo caro!« Ja šutim. Popodne posudim novce i sutradan odem sâm onome prodavaču i kupim taj križ. Čuvao sam ga šezdeset godina, a onda prodao jednom muzeju u New-Yorku za 600.000 dolara. To je bilo dovoljno da kupim dvorac u Linzu!... Jer valja znati trgovati.

Bio sam, Lovro, u Rimu sedam godina. Dosta sam umjetnina skupio i novaca zaradio. U međuvremenu sam dobro naučio talijanski a dosta i francuski. Saznao sam da na Umjetničkoj akademiji u Parizu postoji studij za zvanje restauratora, što sam silno želio postati. Otišao sam u Pariz i svršio studij. Čuveni muzej LOUVRE bio mi je najmilije mjesto za provođenje slobodnog vremena. Divio sam se originalnim konjanicima u velikoj dvorani. Volio sam ih jer su me podsjećali na našu sinjsku alku. Na spomeniku caru Napoleonu pisalo je da su se pod njegovim zapovjedništvom i hrvatske legije hrabro borile. Ja sam tada pomislio: To je lijepo, ali su one za svoju domovinu malo ostvarile... Zastajao sam pred likom Mona Lize i u zanosu gledao njezin zagonetni smiješak. U duhu sam s njom razgovarao: »Oprostite, Madame, samouki sam seljak iz Hrvatske, ali se sada nešto razumijem u svjetlo i boje. Ako sam u zabludi, oprostite, ali da sam vas ja slikao, vašem bih lišču više svjetla dao i punim ga suncem obasjao!« »Da, da«, odgovori Mona Liza. »I ja najviše volim sunce, svjetlost volim, recite to muzejskim čuvarima, lijepo vas molim«. Duboko sam se poklonio i otišao, jer za složenije razgovore nisam dobro znao francuski jezik.

Za vrijeme drugog svjetskog rata najviše sam bio u Njemačkoj, točnije u Berlinu, a i u Švicarskoj. Moja je zbirka umjetnina već bila velika, pa sam imao mnogo muke da je sačuvam. Napokon sam se odlučio za Maroko i tamo smjestio tri tisuće umjetnina. Marokanski kralj je saznao za mene, pozvao me i rekao: »Izgradit ćemo vam muzej i kuću, ako kod nas ostanete.«

Ali ja sam čvrsto odlučio da se zauvijek vratim u svoju domovinu, koju sam uvijek u srcu nosio. I poslao sam prvu svoju donaciju slika Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu. Kasnije, točnije 1972, donio sam u naš mili Zagreb sve svoje umjetnine i radosno ih poklonio hrvatskom narodu.

Pojedinci su svašta pričali, čak klevetali i lagali. Po njima, moje su umjetnine goli falsifikati, ako nisu i ukradene... Ja sam svima takvima javno poručio: neka svatko tko može dokazati da su slike od njega ukradene, izvoli doći da ih uzme. Pitao sam klevetnike: Biste li mogli skupiti originalne slike iz cijeloga svijeta pa napraviti »originalni falsifikat«. Na ovu se moju izjavu cijeli Zagreb radosno smijao i meni ganuta pisma pisao.

Kao što znaš, Lovro, grad Zagreb i Sabor SRH odmah su u Gornjem Gradu počeli adaptirati zgradu za moj muzej. To je dugo trajalo, a nije za moje slike bilo dovoljno zračno, osobito ako bi tu dugo ostale. Ali, eto, Zagreb je tako ipak dobio jedan lijepi muzejski prostor za razne izložbe. Ja sam pak pronašao pravi prostor, to jest, zgradu za svoj budući muzej na Rooseveltovu trgu. Grad i Sabor odmah su počeli preuređivati tu zgradu. Ali ne znam hoću li dočekati otvorenje, jer sam star, a — eto — i dosta bolestan.

Lovro, ti nisi mogao izučiti škole, ali sam čitao tvoje deseterce ispjevane na narodnu. Ako ne budem živ, napiši nešto o meni i mome muzeju, pa i o našem Zagrebu. Bio si radnik u Tvornici posuđa »Gorica«, kad si napisao krasnu pjesmu »Prvi put u Sinju«, koja je tiskana i u Firenci u prijevodu profesorice Anne Morpurgo, sa sažecima na engleskom i njemačkom... Poslao sam, na traženje župnika nešto dolara za novi krov

crkve Sv. Duha u našem selu, pa i za udaju svoje nećakinje. To sve znade i tvoja unuka Ana, koja je udana za moga sinovca Slavka, Lovro. Je li ti to pričala?

— Zar su to stvari koje se ne pričaju, Ante moj?

Lovro Grubišić
Korušca kod Sinja

PROFESORICA STELLA ČOLAKOVIĆ NIJE VIŠE MEĐU NAMA

Ima u glazbenom životu Zagreba, Hrvatske i Jugoslavije ljudi koji su svojim profesionalnim stavom i radnim rezultatima obilježili jednu cijelu našu glazbenu i kulturnu epohu. Listopad prošle godine donio nam je žalosne trenutke kada smo doznali da je u 74. godini preminula profesorica STELLA ČOLAKOVIĆ, znano ime na području glazbene pedagogije i angažirana osoba na nekoliko područja glazbe. Stella Čolaković je rođena u Budimpešti. Studij klavira završava na Muzičkoj akademiji u Zagrebu kod profesora Svetislava Stančića. U vrijeme rata profesor je glasovira u Osijeku, a poslije toga do 1977. godine djeluje kao glasovirski pedagog na Glazbenoj školi »V. Lisinski« u Zagrebu. Djeluje u komornim ansamblima i svira kao glasovirski pratilac u Osijeku, Beogradu i Zagrebu. Osnovala je cijeli niz osnovnih glazbenih škola. Posebno treba apostrofirati njezin angažman i rad u Osnovnoj školi »Zlatko Balokovića« Zavoda za kulturu i obrazovanje u Ivanićgradskoj ulici, koji bi se sigurno nastavio da se nisu pojavile neradne i mutne snage koje su svaku pozitivnu inicijativu na području Peščenice htjele srušiti i paralizirati već na samom početku (treba danas pogledati zgradu u Ivanićgradskoj 41 a i proanalizirati »kulturne akcije« koje se tamo održavaju pa da se odrede rezultati i dometi profesorice Stelle Čolaković i tadašnje kulturne ekipe koja je suvislim programima privlačila djecu iz radničkih obitelji koje do tada nisu imale kulturnih navika i običaja). Profesorica Stella Čolaković je bila aktivna u Udruženju muzičkih pedagoga Hrvatske, ali i Jugoslavije. Posebno je bio cijenjen njezin rad u komisijama i odborima za reformu glazbenog školstva. Organizator je seminara i natjecanja mladih glazbenika. Sudjelovala je u mnogim emisijama Radio-Zagreba, a objavila je i nekoliko zbirki glasovirskih skladbi za mlade pijaniste. Bila je glazbeni radnik velikog znanja koje je nesebično prenosila mladim pokoljenjima. U Zagrebu je bio sa zadovoljstvom registriran i njezin stručni angažman u Centru za kulturu u Ivanićgradskoj ulici, kojemu je upravo ona davala dignitet i ozbiljnost, tako da su mnogi kulturni radnici Zagreba rado svraćali na koncerte i priredbe upravo na Peščenicu (što danas više nije slučaj). Stella Čolaković je uvijek bila spremna sudjelovati u javnim diskusijama o glazbenim problemima i nije se ustručavala izreći svoje argumentirane kritičke primjedbe o stvarima koje joj se nisu sviđale iako joj je znalo biti rečeno neka pazi što govori jer da odgovorni drug u ovom ili onom forumu ima drugačije mišljenje. Glazbeni je Zagreb zatvorio odlaskom profesorice Stelle Čolaković veliku knjigu dogovora i razgovora o glazbi i umjetnosti. Želimo da nam nakon odlaska Stelle Čolaković ostane jedna stranica ove velike knjige glazbenih i umjetničkih dostignuća stalno otvorena kao mogućnost novih spoznaja i nadahnuća.

Siniša Hrestak

NAJŠARMANTNIJI EISENSTEIN NIJE VIŠE VESEO

Operetni tenori i punokrvni komičari ostaju uvijek u nama i onda kada doznamo da su se oprostili od ljudi ovog svijeta. Takav je sigurno bio veliki umjetnik operetne i operne scene tenor MILAN ŠEPEC koji je preminuo 7. veljače ove godine u dubokoj starosti – u 98. godini. Šepec je svojom ugodnom pojavom i glasom uz nenametljivu glumu u prostorima starog Malog kazališta u Frankopanskoj ulici (danas Dramsko kazalište »Gavella«), svojim muziciranjem, pjevanjem, plesom i šarmantnom suradnjom sa svojim partnericama (posebno sa sjajnom našom operetnom primadonom Ružom Cvjetičanin) u stotinama puta ponovljenoj opereti »Mamselle Nitouche« znao privući prave čete mlade publike, koja se na živahnim melodijama operetnih djela pripremala za doživljavanje opere. Osobno sam imao u posljednjih petnaestak godina mnogo puta priliku u inozemstvu i u domovini vidjeti poznata imena u roli Eisensteina u Straussovoj opereti »Šišmiš«, ali moram reći da mi je Šepecov Eisenstein bio najmiliji i najdraži. Bio je to vedar lik, koji je uz suradnju jedne Ruže Cvjetičanin i komičara Borivoja Šembere plasirao poseban val razdraganosti koji je prelazio na publiku, koja se vrlo često osjećala kao da se sa Šepecom upravo nalazi na primanju kod Orlowskog. A mi smo kao srednjoškolci i zaljubljenici u kazalište išli često u Malo kazalište u Frankopanskoj da po dvadeseti put uživamo u Šepecevom Floridoru i da mu pomognemo da preskoči samostanski zid da bi došao do šarmantnih časnih sestara i predstojnice Ivone Petri koja se znala prošetati pored samostanskog zida i nakon strke reći: »Ovdje se nešto moralo dogoditi. Idem po vrtlara«. Trebamo se ovom prilikom zahvaliti velikom umjetniku za niz operetnih i opernih uloga (posebno u ruskim opernim djelima) i mislimo da će njegovo ime ostati zapisano velikim slovima ne samo u povijesti hrvatskog i jugoslavenskog kazališta, već i u srcima nas kazališnih posjetilaca.

Siniša Hrestak

MOLITVENICI I KATEKIZMI HKD-a

1. KRUH NEBESKI
2. IZVOR UTJEHE
3. MALI MOLITVENIK
4. MALI KRŠĆANSKI NAUK
5. I. Pavić: RADOSNA VIJEST
6. I. Pavić: BIBLIJSKA POVIJEST SPASENJA
7. SREDNJI KRŠĆANSKI NAUK
8. BOŽIĆNE GRAMOFONSKE PLOČE

Knjige

USPIO POKUS

Ispitivanje »terena«, iskušavanje snaga na različitim zadacima nimalo kod mlada pisca ne čudi. Naprotiv: sasvim je razumljivo i prirodno. Nije stoga neobično što se uspješni dramatik i romanopisac *Miro Gavran* (iz mlađe hrvatske literarne generacije) povremeno okušavao i kao pripovjedač te sada taj dio svoga opusa skupio u knjigu MALI NEOBIČNI LJUDI (u izdanju *Nakladnog zavoda Matice hrvatske,* Zagreb 1989). Ta nevelika knjiga (160 str.) sadrži četiri oveće i tri kratke pripovijetke/priče. Različite su tematike, no pretežno iz svakodnevna, jednolična života malih obično-neobičnih ljudi. A u toj se sferi Gavran kreće kao riba u vodi: osjeća sve nijanse obiteljske topline i odbojnosti (od slavljenja sinove petice u školi i djedove ljubavi prema unuku siročetu do roditeljskih svađa i preljubničkih čina), poznati su mu slučajni nastanci i tragično-šaljivi raskidi ljubavnih veza, nezaposlenost i neimaština, zna za utapanje jadâ u alkoholu, ali i za sitnu sreću zbog lijepa dana, nečije blage riječi ili sućutna pogleda...

Četiri bih pripovijetke iz ove zbirke naročito istaknuo i posebno se na njih osvrnuo jer pojedinim svojim kvalitetama svjedoče o majstorstvu autorova pripovjedačkog pera i predstavljaju nesumnjivo vrijedan, originalan prinos suvremenoj hrvatskoj književnosti. Pripovijetka »Najposlušniji bolesnik Trpimir« u obliku je opširna pisma kojim se duševni bolesnik obraća svome liječniku s molbom da ga otpusti iz ludnice. Kako bi dokazao svoju »zdravorazumnost«, bolesnik po sjećanju iz škole i knjiga prikazuje povijest Hrvata, od dolaska u sadašnju postojbinu do Kraljevine SHS. Da izbjegne suhoparnost, Trpimir je svoju »povijest« prošarao doživljajima pastira Miljenka Marunova, žene mu Ljubinke i djece Josipa i Dragice. Gavran je pri svemu tome točno pogodio ton primitivnosti i poremećenosti pa se tako ova svojevrsna panorama hrvatske povijesti zaista sa zanimanjem i uz smiješak čita. Autor, osim toga, pušta Trpimira da doktoru piše i o svojem djetinjstvu, roditeljima, braći, školovanju, odlasku na rad u Zagreb a i o bolničkim prilikama: o »cimerima« Janku i Milenku, o ljubeznosti više medicinske sestre Ande, o grubostima doktora Jurića i bolničara Stanka koji Trpimira krivo optužiše za silovanje medicinske sestre Ivanke i tako on ni kriv ni dužan bude kastriran. Skladnim preplitanjem svih navedenih »razina«, vještim uživljavanjem u psihu duševnog bolesnika, neprestanom izmjenom komike i tragike autor postiže željene efekte zanimljivosti i dojmljivosti. U pripovijesti »Tomislav napušta Zagreb« pisac je duhovito smiješao stvarnost i fantastiku (golubica mami Tomislava da je oženi, razgovor s konjem, preobrazba mladića u starca i obratno, oružana borba profesorâ i studenata itd.) da bi tako što življe i slikovitije prikazao i ljepotu i rug, i svijetle i tamne strane zagrebačkog života, s osobitim obzirom na mlado njegovo stanovništvo. Obuhvatio je pak uistinu mnogo toga: ljubavne uspjehe i promašaje, bijeg pred hvatačicama muževa, priglupe uličke TV-ankete, besciljna lutanja botaničkim vrtom, zvjerinjakom (»Kad su me se životinje nagledale, odoh na autobusni kolodvor«) i po luna-parku, tučnjave u pothodniku i u pustoši Novog Zagreba, prilike u mirovnim domovima (»Tih dana u domu je vladalo mobilizacijsko stanje – spremali su se za doček televizijske ekipe. Radilo se intenzivno u svim slobodnim aktivnostima«), isprazna mudrijašenja naših filozofa (»Drugovi, sve mi je jasno još u predegzistencijalnoj biti novonastalog problema koji možemo smatrati problemom isključivo na ontologijskoj razini poimanja...«), funkcioniranje bračnih savjetovališta i dr. Sve je začinjeno blagom ironijom i gledano je s humorističke strane premda ne manjka ni poneka kap gorčine i

tuge. Jednako izvorno i iz prve ruke Gavran poznaje i selo, seoske prilike (u našem poraću) i mentalitet seljanâ. S toga je područja humoreska »Fosil«. I ona je u epistolarnoj formi: 104-godišnjak Nikola piše pisma svojoj »ljubljenoj, nikadnezaboravljenoj« supruzi Dragici, koja ga je prije 50 godina napustila i s ljubavnikom pobjegla u Brazil. Nakon ljubavnikove smrti Dragica se javila mužu i on joj sada šalje pismo za pismom. Grdi je i prigovara joj no ujedno je obavještava kako ni njihov sin Marinko ni unuk Srećko nemaju sreće sa ženama. Piše joj i o zbivanjima u selu: o povici na kulake, političkoj agitaciji, AFŽ-u, besplodnim sastancima, svemoći sirovog druga tajnika MZ, prvom televizoru u selu, svađama i neslozi, o plašljivom učitelju, dramskoj sekciji, propalom pokušaju uključivanja u seoski turizam itd. Sva je ta znana nam i doživljena zbivanja autor vjerodostojno oslikao i umješno stavio u komični kontekst. Pripovijetka ipak završava tragično. Unuk Srećko ubija svoju ženu Luciju koja se upravo sprema da ga ostavi. Za kratku priču »Moj dobri otac« Gavran je 1984. g. dobio nagradu »Večernjeg lista«. Zasluženo. U deset šturih dnevničkih zapisa jednoga dječaka uspio je sažeti potresnu tragediju djece izložene pritiscima roditeljskih ambicija, promašenim odgojnim postupcima i suludim eksperimentima. Otac iz ove priče želi sinka učiniti književnikom. U tu ga svrhu izolira od »nedostojna« svijeta, kljuka ga »odabranom« lektirom, pomno bdije nad njegovim »razvojem«. Nezrele, imitatorske, no dirljive momčićeve literarne pokušaje Gavran je sročio upravo ingeniozno. Sjajne efekte postigao je i time što mu nedorasli i izmanipulirani mladić naveliko u dnevniku upotrebljava imperfekt i aorist (besjeđaše, pitaše, govoraše, viknuše), pa i, dakako, u nepravilnu obliku i krivo: izderaše se (on!), prođijaše, bijahuše...

Mladu piscu valja dobronamjerno spomenuti i nedostatke. U ovoj ih je knjizi sasvim malo: poneki preučeni izraz iz seljačkih usta, kakva stilska, jezična ili pravopisna »hrapavost« (izuzev pisama poremećene ili neuke osobe) i dvije-tri preoštre grubosti i nepotrebne vulgarnosti.

Mirko Petravić

ZVONIMIR BARTOLIĆ: SJEVERNOHRVATSKE TEME

Knjiga IV. Zrinski, Čakovec 1989.

Drago mi je kad se u obilju južnohrvatskih tema (uostalom, potpuno razumljivu s obzirom na činjenicu da je Dalmacija kolijevka hrvatske države) nađu i knjige sa »sjevernohrvatskom tematikom«, kao što je i ova Bartolićeva. Istražujući hrvatsku književnu baštinu, Zvonimir Bartolić otkrio je neke nove podatke i istaknuo neke neosporne vrijednosti za cjelokupnu povijest i književnost. To dokazuje i ova četvrta knjiga njegovih studija i članaka sjevernohrvatske tematike.

Među tim člancima i raspravama posebno se ističe ona o Krležinoj genealogiji kao i članak o djelu Bartolićeva zemljaka Vinka Žganca, našega poznatog etnomuzikologa. Nije ništa manje vrijedna ni njegova rasprava o hrvatskoj protestantskoj književnosti i štamparstvu kao i o vezama »Balada Petrice Kerempuha« s našom starom književnošću.

Moram priznati da sam s velikim zanimanjem pročitao i Bartolićeve filološke pabirke. Posebno mi je upalo u oči njegovo izlaganje o kajkavskom nepostojanom »e« kao pandanu štokavskom nepostojanom »a« u imenima. I sâm moram često dokazivati da i moje kajkavsko prezime ima svoje nepostojano »e«, kao što bi imalo nepostojano »a« kad bi završavalo na —ac. Nažalost, štokavce je u to teško uvjeriti, pa smo se pomirili s time da ne ispravljamo »krivu Drinu«.

Isto sam tako često izrazio svoje mišljenje da bi prvi dio sintagme etnika »gradišćanski Hrvati« valjalo pisati malim slovom jer su gradišćanski Hrvati sastavni dio hrvatskog naroda kao npr. bunjevački Hrvati a nikakva posebna etnija kao npr. Lužički Srbi. Bio sam ugodno iznenađen kad sam u ovoj knjizi na str. 144 naišao na gotovo »ad litteram« isto obrazloženje Z. Bartolića.

Gledajući na Bartolićevo djelo u cjelini, smatram da ono znači obogaćenje za našu literaturu i lingvistiku.

Radovan Grgec

POTREBA ZA KORAKOM ... VIŠE

»po hodu
prepoznajem vrijeme«
Adolf Polegubić

Adolf Polegubić (1962. u Banjevcima kod Šibenika) daroviti je pjesnik mlađeg naraštaja hrvatske književnosti. Ne pripada grupi modernista, osobito ne pod svaku cijenu, i po svojem nagnuću prvotno je okrenut mogućnosti jezika u dosad znanom rječničkom ozračju. Ne robuje ni tradicionalizmu, mada iz njega izvlači sve životne sokove, i otvoreno se divi njegovoj postavci ljepote. U biti, Polegubić je izvorni lirik, jedan od pjesnika koji nosi iskonsku trubadursku melankoliju. Iskren i s osjećajem za riječ. Čuvstven i uronjen u metaforu koja mu neopazaice klizi u višeslojnost misli i smisla, što nam ponešto govori i o ozbiljnosti postupka kod ovog mladog pjesnika.

Tematski Polegubić je obuzet tradicionalnim, vječnim temama, od Boga do ljubavi, od nade i vjere do traženja oblika savršenstva u sebi i okolo sebe. Možemo prepoznati i njegov obilježen kod. Od A. B. Šimića, čiji je utjecaj presudan za razvoj ovog pjesnika, preko Šopa, pa i Sudete, do današnjih pjesnika koji su se borili sa sličnim mislima i dvojbama. Najočitiji je ipak utjecaj Šimića, mada mladi pjesnik svoje upite i paradokse rješava na sasvim drugi način. Pa i pored svega — rezultat je isti. Golo srce »nasred pusta puta« (Ujević). A čini nam se da je upravo »golo srce« ono što nam Polegubić želi ponuditi. Ne samo kratkom formom i krotkošću, i eksplicitnošću izraza nudeći nam najiskrenije ono što ima, i što želi dati, nego i senzitivnošću koju osjećamo u gotovo svim njegovim pjesmama. Ćutilan, nenametljiv, lak, kao brzac protočan, ovaj nas se mladi pjesnik doimlje iskreno i spontano, ali istovremeno mudro i promišljeno.

U Polegubićevoj poeziji, rekosmo već po formi kratkoj i krajnje reduciranoj, susrećemo dosta raznoliku ružu ćutilnih treptaja, i pomalo nas iznenađuje taj spektar. Ima tu i mladenačkog fatalizma, i ljubavi, i težnje za Bogom, i nabožnih, religioznih stihova, i mistike, i zaumne poezije koja se teško može objasniti ičim do čitanjem (osjećanjem) same pjesme; onda: suosjećanja, borbe sa sobom, vraćanja k arhetipu, pa sve do optimističkih nadanja. Nešto od ovog izrečeno je i u maniru haikuističkih majstora stiha, pa smo i tu susreli vrijednosne dosege. Zbog svega ovog valja pratiti kako će se razvijati ovaj daroviti pjesnik koji mnogo obećava. Ustvari: valja vidjeti da li je u drugoj zbirci oformio ono što je u prvoj naslutio.

Čini se da je najveća mana dijela Polegubićeve poezije stanovita deskriptivnost, i da ga svođenje pojmova na prepoznatljiv pokušaj identifikacije (navlastito u nabožnim pjesmama) odvodi od umjetnosti i dovodi u nepotrebnu plošnost. Koja, jamačno, nije ono što pjesnik na istu temu može doživjeti. Uz više truda oko samosvojnosti (svojeg filozofskog sustava). Pojmove kao što su Bog, vjera, nada, poistovjećenje, itd. treba slojevitije, dramatski senzitivnije, filozofski dublje, promisliti. Inače pjesnik pati, i umjesto da dâ makar jednu antologijsku pjesmu događa se da napiše more korektnih (pismenih) stihova, od kojih baš i nije velike koristi. Druga je veća mana ove zbirke haiku — poezija. Ako smo maločas rekli da je i tu postignuto vrijednih dosega, valja reći da se za većinu haiku poezije ovog pjesnika to ne može reći. Jednostavno joj nedostaje ona dimenzija ponesenosti koju susrećemo u pjesnika te provenijencije s istoka, ili pak kod našeg D. Ivančana. Da su sve pjesme iz ovog ciklusa na razini izvrsne, sućutne ali upečatljive pjesme, »usamljenici«, ili pak »uspomene«, »bijega«, »treptaja«, ili efektne pjesme »sitan« ne bismo zamjerili ni autoru ni njegovu pomagaču u izboru (Tomi Podrugu) što su se odlučili na relativno velik broj haiku i haikuistički stiliziranih pjesama.

Inače nam se čini da je Polegubić najponeseniji i najbolji u pjesmama stanovitog potiska iz kojeg traži onu drugu krajnost sebe, Boga ili Vječnost, kao zamjenu za ta stanja. I te su pjesme jedva koji stih duže od haikuističkih, ali su drugačije oblikovane, dio su pjesnikove prirode i ne bježe toliko od same pjesnikove potrebe. Te pjesme destruiraju poznate nam načine hrvatske poezije, otkidaju se od njih jer njihov autor ćuti iskonsku

potrebu da se skloni od mogućih dodira, i vode nas pravo u to autorovo — »golo srce«. Kad Polegubić pjeva ljubav, bijegove i ponavljanja, kad piše zaumnu pjesmu »u oknu«, kad oslikava bljeskove, silaske, suosjećanja, ili kada se pak vraća praproljeću i bedemima, uopće kada se pita u traganju za istinom, kada ne filozofira, nego kad mu iz same pjesme filozofija i život naviru, tada je on ne samo pažnje vrijedan pjesnik, nego i ono što je i sam valjda kao zahtjev postavio sebi koncipirajući ovu zbirku. I čutilno razigran, i metaforički zanimljiv, i slojevit, i raznolik, i misaon, i dosljedan. Sasvim dovoljno za mlada pjesnika da mu darujemo povjerenje. Uvjerljiva je to i iskrena poezija, lirski zametak kojemu treba biti na tragu, da se ne izgubi u bezličnoj masi.

Polegubić u najboljim ostvarenjima ne štedi svoje osjećaje. On priznaje da ljubi, i za to mu ne treba instrumentarij erotomanskih »hedonista« što svoju ljepotu »zaslađuju« sočnošću vulgarizma i vulgarističkih nabrajalica. Samozatajnost ovog mladca ima više krvi i mesa nego većina spomenutih nazoviiskrenosti. A zaumnost je također naznaka njegove poezije. U najboljim pjesmama ona je paradoks, nametnut ili skriven kao subjekt u rasnu aforizmu. Kažimo i ovo: nametnut vjerojatno iz razmišljanja i promišljanja (iz) pjesme u centar (ne samo) svog svemira. Poezija Adolfa Polegubića ima nešto i od destrukcije Šopova pjevanja, i u krajnjoj liniji i Sudetina. Mada je za ovu drugu navlastito veže jezična vještina, spomenuta iskrenost izraza koji se dušom prenose na (u) papir, sklopovi misli, ponekad jednako tugaljivi kao i u Sudete. A mistika koja se javlja u Polegubićevoj poeziji mogla je biti (svoje)-vrsno iznenađenje da pjesnik ima već iskustva sa značenjem ukoričenja stihovlja. Pa ipak izdvojit ćemo pjesmu »bljesak«, kao očit dokaz koliko se mogućnosti pjesniku pružilo da nas istinski oduševi. Tim prije jer je ovaj način promišljanja blizak njegovu umjetničkom senzibilitetu. U pjesmi »Bljesak« koju vrijedi i citirati, da čitatelj bolje osjeti zbog čega zagovaramo ovu tezu:

hodamo
prema središtu
godišta uokolo

mi s početka
vi s polovice
oni s kraja

prelazeći okvire
izgaramo

autor, slučajno ili ne, na vrlo blizak način indijskom pjesniku Kabiru govori o prolaznosti života. Baš kao što i Kabir zapanjujuće mudro i zaumno poneseno, u svojoj čudesnoj racionalnosti, govori o svejednosti života, jer »pa što ako je prvorođeni došao, kada mi moramo za svojim roditeljima, a ovi već spremaju svoju popudbinu« (ukratko prepričavam Kabira, što znam da je zločin, ali... trenutno nemam pred sobom te stihove), tako i Polegubić začuđujuće zrelo djeluje mistično u dobi kada pjesnika (još) ne zaokupljaju takvi temati. I mada destruira stanovite »univerzalne« pristupe, i svojim postupkom do poništenja njemu u poeziji poznato, on ipak izniče iz pepela klasike, ne žacajući se da prizna kako traži isto, pa i više (što je neotuđivo pravo svakog od nas). Pa ako je mjestimice i previše jednostavan, a u smislu površan; po stihovima na čiju kvalitetu mislimo dok ovo pišemo vjerujemo u budućeg pjesnika.

Zaključimo. Možda bismo upravo manje darovitom pjesniku uputili manje »packi«, i svakako ga se prije »riješili«. Polegubić ima dara, radišan je, i zaista se trudi da uči. Na njegovoj strani prije svega su izvorna ličnost, osjećaj za glazbu u pjesmi (stihu), tananost osjećanja i najsuptilnijih nijansi koje kad — tad moraju iskazati punu vrijednost ovog pjesnika, te svakako misaonost i začudna iracionalnost same te misli. Ako poradi na ovim elementima, i kada ih razvije do razmjera koji naslućuju izvoran pjev i sugestivnost glasa, Polegubić će nesporno biti zapažen pjesnik našeg najmlađeg vala.

Ferdo Šarić

MARIJA FABEK: VJEČNA MAJKA

Toronto: Hrvatski put, 1988. Predgovor napisao pjesnik Lucijan Kordić.

U Sidney/ju (Australija) našao sam se na simpoziju *Croatia and Croatians in the 20th Century* i tom prilikom upoznao gđu Mariju Fabek, koja je meni i mojoj ženi poklonila ovu svoju zbirku pjesama. Za vrijeme simpozija sreli smo se nekoliko puta s vrlo prijaznom i uvijek blago nasmijanom pjesnikinjom. Da budem iskren, nisam ništa očekivao: toliko pjesama na jednu te istu temu, i to temu majke toliko opjevanu! Autorica ne samo što nije od mene ništa tražila nego sam siguran da od mene ništa i ne očekuje.

Međutim već u prvoj pjesmi 'Rođena majka' ugodno su me iznenadili stihovi

Za me zora svako jutro svanjuje.
Moja majka u mom srcu kraljuje.
Neka svisnu oceani: neka Alpe i Ande
proplaču.
I sestre im, visoke planine.
Toliko nam nauditi mogu, ko sokolu
kad se u visine vine.

Škrt u priznanju, da ne dam maha svom ugodnom iznenađenju, rekoh u sebi: zbog drukčijeg naglaska ne mogu se 'planine' sročiti s glagolom 'vine', kratkouzlazni s dugosilaznim. Ali nekoliko stranica dalje naiđem na pjesmu u slobodnom stihu od samih 15 redaka. Puna galopirajućeg ritma pjesma se završava

Ja volim, ja volim, ja volim.
Ja volim prepuna sreće,
što postala sam m a j k a.

Osvojile me i pjesma i tema.

Pomalo otkrivam nov vid majčinstva: majka ostaje dijete svoje majke:

O, divne li slasti majčinstva
koje se do kraja života dokazuje,
da je u isto vrijeme i svoje majke
d i j e t e.

Majčinstvo vodi pjesnikinju i do dubokog socijalnog osjećaja. Lako je i časno pisati o majci heroja, učenjaka ili obljubljenog umjetnika, ali tko prilazi majci razbojnika? »Zar bi se itko usudio napisati pohvalan članak o majci koja je noći provodila u tvornici za strojem da prehrani i školuje dijete koje je, naivno, ušlo u loše društvo i postalo ubojicom?« Jednostavnim razumljivim jezikom u svakodnevnoj prozi piše svoje pjesme Marija Fabek. Ne treba joj hermetizma da čitatelja frapira i obeshrabri. Ona zaključuje:

Moje je srce uz nesretnike
i njihove žalosne majke.

Daleko su od nje vulgarni izrazi, od kojih danas ne zaziru ni neki pjesnici. Teme su joj većinom tradicionalne i uzvišene.

Ima jedna pjesma koja kroz materinstvo opisuje prijelaz iz jednog svjetonazora u drugi, iz prazne sebičnosti u potpuno predanje za drugoga:

Kad je bila djevojkom,
bila je zabavljena sama sobom...
Bila je ambiciozna.
Polagala je veliku pažnju karijeri...
Tek jedan dan (kad li je to bilo?)
izmijenio je njezine formule o sreći.
Život se u njoj zače...
To je unijelo pravi smisao
u njezin život.
Divne li sreće ući u majčinstvo —
— u doticaj neba.

Ne stvara pjesnikinja samo u ijekavskoj štokavštini već pokazuje da poznaje i kajkavski dijalekt i ličku ikavicu. (Možda joj se zato dogodi da započne enklitikom dio štokavske rečenice.)

Moja je mamica lepša neg je rožica.
Dražeša neg je kruhek i vodica.
Ona je za mene od Bogeka zebrana
i poslana srečica.

Ima i bolnih pjesama o životu u tuđini (»Zašto, Bože, ne uništiš već jednom tu prokletu tuđinu?«), o mučnim ratnim i poratnim godinama (»Crne su majke u stravičnom miru bile najžalosnija slika«). Kad se bude pisala povijest 40-tih godina ovog stoljeća, neke pjesme Marije Fabek služit će kao njihova vjerna ilustracija. Kao iseljenica pjesnikinja tvrdi:

Da jučer opet može biti danas,
ne bismo živjeli za tuđinu, već za naše
majke,
kao što one žive za nas.

Kroz prizmu majke Marija pjeva o neprolaznim ljudskim vrednotama. Osvježujući ih svojim pjesničkim dahom, ona ih produhovljuje. Pitali nekog svećenika zašto

molimo prije i poslije jela. Odgovor: »Da posvjedočimo ljudsku slobodu, da produhovimo sam čin jela, pa da u njemu vidimo više dar Ljubavi nego nuždu tjelesne potrebe« (Maurice Zundel). Evo takve jedne pjesme, kojoj je naslov 'Kad porastoh':

Kad sam bio dijete, mislio sam
da majka živi zauvijek.
Iako su ljudi oko mene
starili i umirali,
nisam htio vjerovati da je i za majku
na ovome svijetu određen vijek.
Kad se to ipak jednog dana zgodi,
rekoh Bogu: To nije pravo.
Zašto se uopće potrudi
stvoriti takav svijet?
Kad porastoh, tada shvatih
da samo tijelo umire, a duh majčin
da živi zauvijek.

Kad sam prije nekih 50 godina prvi put pročitao Cesarićevu pjesmu 'Oblak', osjetio sam da bi ta pjesma mogla preživjeti svoga tvorca. Sada mi se čini da bi neke od ovih pjesmica mogle nadživjeti pjesnikinju. Završit ćemo ovaj kratki prikaz vedrim stihovima koji me podsjećaju na poznatu skicu 'Stari mladić' od Drage Gervaisa.

BAŠ KAO MOJA MAMA

Danas sam bila fina dama.
Obukla sam cipele kakve ima mama.
Na glavu stavila plavi šeširić;
izgledala zgodušnija nego li leptirić.
Namazala usnice, naprašila obraze,
u ruke uzela suncobran
i lijepo otišla prošetati van.
No, kad sam došla do izlaznih vrata,
začula sam plač bebe; moga malog
brata.
Vratila se nazad, što bi učinila
i svaka brižna mama.
Ispričala braci priču
kako sam bila dama.
Baš onako fina kao što je mama.

Na spomenuti simpozij uz velik broj predavača iz različitih zemalja, došla su i tri pjesnika iz domovine, Pero Budak, Vlado Gotovac i Stjepan Šešelj. I u pjesmama Marije Fabek tuđina i domovina često se isprepliću.

Sažimljemo ovdje kratki životopis Marije Fabek, objavljen na kraju zbirke pjesama. Kazališna i filmska umjetnica, pisac. Rođena Majer 1937. u Gorskom kotaru od majke Ličanke i oca Slavonca. Odgojena u Zagrebu, studirala i boravila kasnije u Zapadnoj Njemačkoj. Udata za publicista Berislava Fabeka, ima kćer Lovorku i sina Krešimira, živi u Kanadi od 1978. Aktivna je članica hrvatske katoličke župe *Holy Cross, Ontario, Canada.*

Krsto Spalatin

VLADIMIR MERĆEP: KREPOST ČISTOĆE

(u Svetom pismu i prvim kršćanskim spisima. str. 112, izd. Vrelo života, Sarajevo 1988. god.)

Sarajevsku biblioteku »Vrelo života« pokrenuo je i niz godina uređivao nezaboravni dr. Đuro Gračanin, a sada je uspješno vodi dr. Zvonimir Baotić. U knjižnici se izdaju djela kršćanskog nadahnuća, bilo prijevodi stranih autora, bilo izvorna djela naših pisaca. Odlika je »Vrela života« da izdaje uistinu vrijedna djela, pristupačna čitateljima i sadržajem i cijenom. Očito se ne teži za zaradom već se nastoji apostolski djelovati putem pisane riječi.

Prošle godine, »Vrelo života« objavilo je izvorno djelo hrvatskog svećenika i teologa Vladimira Merćepa »Krepost čistoće«. Dr. Merćep, dugogodišnji duhovnik hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, sada je kanonik patrijarhalne bazilike sv. Marije Velike u Rimu i prosinodalni egzaminator rimske biskupije. Objavljuje samostalna djela i rasprave u stručnim časopisima.

Već u uvodu svog djela autor daje definiciju kreposti čistoće: to je sposobnost kojom čovjek gospodari i ravna svojom seksualnom željom prema zahtjevima razuma prosvijetljena vjerom. Zadatak je djela da istraži što Sveto pismo i prvi kršćanski spisi govore o kreposti čistoće. Sveto pismo, osvijetljeno kršćanskom predajom i protumačeno po crkvenom učiteljstvu, mora biti vodič i pravilo svakom vjerniku, kao i teologu i pastoralnom djelatniku.

Sveto pismo ne predstavlja znanstvenu raspravu o kreposti čistoće; ono je izlaže preko činjenica i prigodnih tvrdnja, to jest preko stvarne povijesti koja ide za tim da dovede čovjeka do vječnog spasenja.

U Starom zavjetu krepost čistoće promatra se kroz šestu i devetu zapovijed Dekaloga. O čistoći među rodbinom opširno govori knjiga Levitskog zakonika. Osuđuju se i zabranjuju seksualne nastranosti. Mojsiju i Aronu Gospodin naređuje: »Odvraćajte Izraelce od njihovih nečistoća da ne bi zbog njih pomrli oskvrnjujući moje prebivalište koje se nalazi među njima!« (Lev. 15,31). Vrijednost predbračne čistoće pokazuje se na slučajevima Jakovljeve kćeri Dine i Davidove kćeri Tamare. Ako djevojka ne bi nevina ušla u brak, Mojsijev zakonik propisuje za nju strašnu kaznu smrti kamenovanjem. Naročito je naglašena bračna vjernost i nepovredivost bračne postelje, a preljub se kažnjava najtežom kaznom. David poslije svog grijeha vapije: »Srce čisto stvori mi, Bože!« (Ps. 50).

Novozavjetni spisi govore često o čistoći. Novozavjetna čistoća usmjerena je prema Isusovoj osobi. Njegov život i nauk temelji su kršćanskog naučavanja o čistoći. On je upitao svoje protivnike: »Tko će mi od vas dokazati grijeh?« (Iv, 8,46). I osobe najbliže Isusu — njegova Majka Marija, sv. Josip, Ivan Krstitelj, apostoli — odsjev su njegove savršene čistoće. U novozavjetnom nauku i Crkva se, kao Kristova zaručnica, djevičanski povezuje s Kristom: »zaručih vas s jednim Zaručnikom da vas privedem Kristu kao čistu djevicu« (2 Kor. 11,2). U Novom zavjetu bračna čistoća veže se uz nerazrješivost bračnog veza: »Što je Bog sastavio, čovjek neka ne rastavlja!« (Mk. 10,9). Isus naglašava potrebu čistoće srca i nakane; već pogledom i željom može se počiniti preljub! Velika je novost isticanja ideala potpune i savršene čistoće, odricanja od bračnog života — djevičanstvo. Isusov trag slijede i apostoli, osobito sv. Pavao koji osuđuje svaku nečistoću, naređuje bračnu vjernost, a osobito hvali i preporuča djevičanstvo.

Klement Rimski, Ignacije Antiohijski, Polikarpo i drugi kršćanski pisci prvih stoljeća potvrđuju i ponavljaju nauk Isusa Krista i apostola o čistoći.

Sadržaj Merćepova djela sigurno će zanimati svakog kršćanina, osobito svećenike, vjeroučitelje, roditelje i odgojitelje, koji će se često susretati s pitanjima čistoće.

Stanislav Vitković

ŽUPA SUKOŠAN

O 700. obljetnici prvog spomena mjesnog imena Sukošan 1289-1989. Zagreb 1989, str. 166

Ovu monografiju, Sukošanu i Sukošancima na spomen 1289-1989, izdao je Župni ured Sukošan. Uredili su je Božidar Finka i Nedo Grbin. Fotografije: Nedo Grbin, Šime Raspović i Lovre Torbarina. U knjizi je objavljeno 18 slikovnih priloga, ne računajući slike glagoljskih spomenika kojima je popraćen tekstovni prilog Nede Grbina.

U svom Prilogu »Sukošan — presjek kroz povijest« Eduard Peričić kaže da se zajamčeni kontinuitet života na užem prostoru današnjega Sukošana može pratiti od vremena hrvatskoga naseljenja pa do danas, zahvaljujući sačuvanim materijalnim ostacima iz doba predromanike. Glagoljske matice rođenih, vjenčanih i umrlih, knjige bratovština i noviji spisi daju mogućnost da se zaokruži slika povijesti ovoga mjesta sve do danas. U ovom prilogu, »koji bi mogao biti i stanoviti prednacrt jedne iscrpne i cjelovite povijesti Sukošana«, autor daje »presjek« povijeti Sukošana ne samo kroz posljednjih 700 godina »nego barem kroz 2000 godina života na današnjem sukošanskom prostoru«. Autor iznosi zanimljiv podatak, da su »prema pisanju splitskog kroničara Tome Arhiđakona sinovi cara Heraklija izdali godine 638. vladaru Dalmatinske Hrvatske povelju kojom mu daju bizantsku Dalmaciju na upravu, pošto je njihovim posredovanjem Split izmiren s Hrvatima«. Ovaj podatak osnažuje mišljenje Luje Margetića i Vladimira Košćaka da Bizant u VII. i VIII. st. nije imao nikakve vlasti na istočnojadranskom prostoru, već da su tu od svoga dolaska vladali Hrvati. Starohrvatsku pleternu umjetnost

autor naziva predromanikom. Time se nažalost pridružuje Željku Rapaniću, koji je (u knjizi: Predromaničko doba u Dalmaciji, Split 1987) ustaljeni i u svjetskoj znanosti prihvaćeni naziv »starohrvatska umjetnost« neopravdano i neutemeljeno zamijenio nazivom »predro-manička umjetnost u Dalmaciji«. Zaboravlja se na Vitezovićevu opomenu, da je s propašću rimske vlasti i osnutka hrvatske države na tlu rimske Dalmacije nestalo i razloga da ime Dalmacije i dalje živi. Od dolaska Hrvata na Jadran Dalmacije više nema (Dalmatiam nullam esse), kaže Vitezović. Kamo nas sve to vodi, najbolje pokazuje knjiga »Rani srednji vijek« (Beograd-Zagreb-Mostar 1986) iz serije »Umjetnost na tlu Jugoslavije«. U toj je knjizi čitava starohrvatska umjetnost »u zemljama između reka Bojane na istoku i Cetine na zapadu« (str. 55) pripisana drugom narodu. I o tome se u Hrvatskoj šuti. Štoviše, rečenu knjigu potpisao je kao predsjednik »Redakcionog odbora« ugledni hrvatski akademik i povjesničar umjetnosti. E. Peričić iznosi i mišljenje L. Kosa (Zadarska revija XIII/1964, broj 4, str. 314) »da je nakon rata Hrvata i Mlečana došlo do mira u 'Sutmartindolu' (Sukošan) između hrvatskog vojvode Mislava i mletačkog dužda Petra Tradonika g. 840.« Inače je u povjesnicu ušlo, da je taj mir sklopljen (839) u dvorcu sv. Martin (današnja Podstrana u Poljicima nedaleko od Splita) hrvatskoga vladara Mislava.

Svoj prilog »Gospodarske prilike Sukošana do 1914. godine« Šime Tome Peričić zaključuje konstatacijom da je Sukošan imao prilično burnu prošlost, posebno u doba mletačko-turske apokalipse. Tada i poslije njegovo je stanovništvo temeljilo svoj opstanak isključivo na poljodjelstvu, prerada i ribolov jedva su i obstojali. Većina seljaka obrađivala je tuđu zemlju. Ipak, budući da je naselje Sukošan imalo prostrane pašnjake i šume, njegovi su stanovnici živjeli u relativno dobrim uvjetima života.

Petar Runje u prilogu »Crtice o Sukošanu u srednjem vijeku« među obiteljima iz god. 1450. navodi i stanovnika Sukošana Petra Utišenića. Autor ništa ne govori o tome da li je sukošanska obitelj Utišenić možda u kakvoj svezi s porodicom glasovitog državnika i kardinala Jurja Utišenića ili Utišinovića (1482-1551), ujaka zagrebačkog biskupa i kasnijeg kardinala Jurja Draškovića (1525?-1587). Kako tvrdi Nada Klaić, zahvaljujući Jurju Draškoviću nije pogubljen ni voda seljačke bune Matija (Ambroz) Gubec ni većina drugih njegovih pomagača. Kardinal Juraj Utišenić ponosno se je nazivao djetetom lijepe zemlje Hrvatske (»Frater Georgius, infans Croatiae – natus de stirpe Croata«).

U prilogu »Graditeljski i umjetnički spomenici u Sukošanu kroz povijest« Nikola Jakšić najznačajnijim spomenikom Sukošana smatra župnu crkvu sv. Kasijana sagrađenu prije god. 1289. kada se prvi put spominje (Sukošan je po njoj dobio ime). Cjelovito sačuvani zabat oltarne pregrade, prenesen u crkvu sv. Kasijana iz zadarske katedrale u prvoj polovici XIV. st., »najreprezentativniji je zabat oltarne pregrade u našoj srednjovjekovnoj umjetnosti, nastao valjda u sredini XI. stoljeća ili nešto ranije«. Nadbiskupski ljetnikovac, sagrađen na umjetno nasutu otočiću u sukošanskoj uvali, predstavljao je najznačajniji primjerak ladanjske arhitekture u XV. st. na širem prostoru zadarskoga područja. Vrijedni su pozornosti starohrvatski (autor kaže: predromanički) reljefi iz IX. ili X. st., koji potječu sa stare crkve sv. Kasijana. Natpis Petra Zadranina, opata samostana sv. Kuzme i Damjana s Čokovca poviše Tkona, donio je vjerojatno u Sukošan čuveni ratnik don Stjepan Sorić. Od nekoliko veoma vrijednih primjeraka zlatarskih proizvoda obrednog karaktera najljepši primjerak je ophodni križ kasnogotičkih karakteristika XV. st.

Neumorni Nedo Grbin nastavlja sa sustavnim istraživanjem i popisivanjem glagoljske baštine na širem zadarskom području. Njegov prilog »Glagoljica i glagoljaši u Sukošanu« novi je korak u tom pravcu. Autor nalazi da su popovi glagoljaši djelovali u zadarskom kraju već u X. st. Od starih glagoljskih bogoslužnih knjiga u Sukošanu nije se ništa sačuvalo, ali se zna da su neke opstojale. Od glagoljskih spomenika nastalih do konca XVI. st. sačuvani su samo odlomci brevijara (sada u Lenjingradu). Tek od XVII. st. do XX. st. ima sačuvanih glagoljskih natpisa, madrikula (matrikula), matičnih knjiga, oporuka, propovijedi i drugih rukopisa. Treba imati na umu da je Sukošan dosta dugo bio blizu

mletačko-turske granice, česti cilj turskih napadaja, pustošenja i paljenja, pa nije čudo da se glagoljske baštine tako malo sačuvalo. Autor je podrobno opisao sukošanske glagoljske natpise, rukopisne knjige, knjižice i spise. Na koncu je donio popis dosad poznatih svećenika rodom iz Sukošana i svećenika koji su služili u Sukošanu. Madrikule XVII. i XVIII. st. napisane su većim dijelom kurzivnom glagoljicom. Nekoliko zapisa napisano je bosančicom. Jezik je uglavnom čakavsko-štokavski, ikavski. Primijetio sam da jezik i stil Madrikule skule sv. Kasijana (1704-1800) podsjeća na izričaje Poljičkog statuta. U glagoljskom zapisu Matrikule Bratovštine Gospe od Karmena u Sutkošanu (1638-1818) pod nadnevkom 25. luja 1645. opisan je težak život naroda u doba ratova s Turcima. Autor je opisao 45 sukošanskih glagoljskih spomenika (natpisi, knjige, spisi), koji su se sačuvali do danas. Zasigurno ih je bilo i više, kaže autor, ali su propali u paljenju i razaranju Sukošana. Autor zaključuje da je župa Sukošan od svojih početaka bila isključivo glagoljaška. Bogoslužje i ostali obredi obavljali su se na hrvatskom jeziku, a pri tome su se rabile knjige pisane ili tiskane glagoljicom. I crkvena uprava (matične knjige i dr.) služila se glagoljicom kao i u ostalim župama zadarske nadbiskupije sve dok su joj dopuštale prilike. Ovo je treći rad Nede Grbina o glagoljskoj baštini na području Zadra i Dugoga otoka. Prvi je objavio u monografiji »Župa Sali o 400. obljetnici dogradnje župne crkve svete Marije 1581-1981« (Sali 1981), a drugi u monografiji »Župa Luka na Dugom otoku o 100. obljetnici obnove župne crkve svetog Stjepana prvomučenika« (Zagreb 1988).

Božidar Finka u prilogu »Sukošanski govor kao osnovica jezika sukošanskih glagoljskih rukopisa« razmatra jezik odlomaka nekih sukošanskih glagoljskih rukopisa. U tim rukopisima zapaža se i stanovita jezična neujednačenost, iako su se i oni zapisivači koji nisu bili rodom iz Sukošana trudili izražavati onako kako se govorilo u Sukošanu. Na temelju današnjih mjerila za svrstavanje mjestnih govora izveden je zaključak (Finka-Moguš 1981) da sukošanski govor s obzirom na dijalekatska križanja »ima drugi stupanj čakavosti«, dakle ne prvi stupanj. Taj zaključak, kaže autor, automatski razumijeva i drugi zaključak: da u sukošanskom govoru ima i mnogo nečakavskih, dakle štokavskih osobina.

I ostali prilozi upotpunjuju sliku župe Sukošan kroz stoljeća. Navodim ih poimence: Jerko Bezić, *Crkveno pučko pjevanje u Sukošanu* (Ivan Paštrić svjedoči da je potkraj XVII. st. u zadarskoj nadbiskupiji po izvrsnu pjevanju bilo poznato sedam glagoljaških mjesta među kojima je Sukošan peto); Lovre Torbarina, *Narodni i liturgijski običaji u Sukošanu* (ovaj je prilog veoma zanimljiv za proučavatelje hrvatskih pučkih običaja – upozorujem na dan u sredini korizme koji zovu »bara-vara«, toga se dana nastoji koga prevariti, kao što se to danas čini na 1. travnja); Rozario Šutrin, *Zvonik i zvona župe Sukošana* (prilog je poetski intoniran u slavu zvonika i zvona); Ivan Zorica, *Vjerski život Sukošana;* Zvonko Smolić, *Don Ivan Zorica – lik jednog župnika.*

Ponovit ću i ovoga puta: ovakve su nam monografije potrebne.Kao podloga za jednu sintezu hrvatske povijesti, i opće i crkvene i povijesti glagoljaštva. Neka ova sukošanska bude potaknica i drugim župama i mjestima.

Tomislav Heres

OTIMANJE ZABORAVU

Dr. Šimun Jurišić, Iverje I – VII, Split, 1983 – 1988.

Svjestan da ćemo mnoga imena, i to katkada vrlo značajna imena, s područja javnog života Splita i drugih mjesta Južne Hrvatske uzalud tražiti u edicijama »Jugoslavenskog leksikografskog zavoda«, bibliotekar splitske »Naučne biblioteke« i agilni književnik, posebno teatrolog i kulturni radnik dr. Šimun Jurišić, počevši još od g. 1983, radi zdušno na zadatku koji je postavio sam sebi, a to je da te ličnosti izvuče iz tame zaborava i da ih prezentira, u obliku kratkih natuknica, u seriji svojih knjižica pod zajedničkim naslovom »Iverje«.

Do sada je tiskao sedam takvih knjižica i to — što je događaj bez presedana u ovom vremenu besparice — u vlastitoj nakladi, a kako izgleda, ne kani baciti koplje u trnje, nego planira još par takvih knjižica...

Treba reći da te knjižice izlaze u svojevrsnoj »režiji« uredničkog vijeća u kojem se nalaze poznati znanstvenici i književnici.

Evo naslova tih knjižica: Iz povijesti Splita, 1983, Iz povijesti Dalmacije, 1984, Iz povijesti Jadrana, 1985, Iz nove povijesti Jadrana, 1986, Iz nove povijesti Dalmacije, 1987, Iz kazališne i novinarske povijesti, 1987. i Iz liječničke povijesti, 1988.

I tako je taj agilni kulturni radnik u seriji svojih knjižica izvukao na svjetlo dana cijelu povorku tih ljudi — sve skupa više stotina — i podsjetio na mnoga imena od kojih mnoga nisu i sigurno neće dobiti mjesto u poznatim edicijama, iako su mnogi od tih ljudi radili zdušno na svojim životnim tračnicama i dali nerijetko značajne doprinose određenim strukama i nerijetko značajno doprinijeli razvitku svojih mjesta. Od osamdesetih godina prošlog stoljeća do 1941. Počevši od političkih ljudi, tj. nekadašnjih načelnika Splita, Trogira, Šibenika itd., zatim austrijskih namjesnika za Dalmaciju, pa bivših banova, velikih župana itd. (Duje Rendić-Miočević, Ivo Tartalja, Josip Jablanović, Roko Stojanov, Nikola Nardelli, Vicko Katalinić itd.) preko nekih znanstvenika (Antonio Lubin, Umbert Girometta, Rikard Gasperini, Jure Kolombatović, Adolf Mussafia...) odn. književnika (Marko Uvodić, Ton Smerdel, Vinko Vitezica, Branko Stanojević, Rajmund Kupareo...), umjetnika (Josip Lalić, Dušan Stanojević, Ivo Sikavica..., novinara i publicista (Vinko Brajević, Vinko Kisić, Ljubo Prijatelj, Šerif Šehović...) glumaca — teatar je, naime, velika opsesija Šimuna Jurišića — prosvjetnih radnika, liječnika, odvjetnika, arhitekata, sportaša, obrtnika itd. do nekih »šereta« i osobenjaka. Naći ćemo u tim knjižicama npr. — da izdvojimo neka iako ne nipošto najznačajnija imena — Lovru Mahnića »prijana Lovru« (koji je skončao ovdje u Splitu), dalje Franju Marottija, graditelja violina, dobrotvora Alberta Marangunića, začetnika kaštelanskog turizma Henrika Šoulavyja, leksikografa prof. Jurja Guića, bibliotekara prof. Dušana Mangera... Nije Jurišić previdio ni neke markantne knjižare (od kojih neki bjehu i nakladnici pa i urednici književnih časopisa): Vinko Jurić, Jakov Tomasović, Dragutin (Pero) Miličić, Ivan Znidarčić...

I štošta još...

Istaknuti treba da su u tim knjižicama dobili zasluženo mjesto i mnogi crkveni ljudi, dostojanstvenici posebno, tj. biskupi i nadbiskupi Južne Dalmacije, kao i znanstvenici, publicisti i književnici iz redova svećenstva odn. ljudi koji su stvaralačko nadahnuće nalazili u vjeri: Frane Franić, Dujam Mate Dvornik, Marko Kalogera, Filip Nakić, Juraj Carić, Josip Carević, Mate Zannoni, Kažimir Forlani, Antun Đivoje, Nikola Dobrečić, Paskal Gverini, Antun Sasso, Ivo Dellale, Antun Dellale, Ivo Kasandrić, Marko Stanić, Urban Krisomali, Mladen Alajbeg, Petar Grabić, Stanko Petrov, Nikola Ivanović, Stipe Kaštelan, Ivan Kržanić, Krsto Kržanić, Mate Meštrović, Marija Petković, Branko Krmpotić, Mirko Validžić itd. itd.

Te natuknice nisu međutim jedini tekstovi u tim knjižnicama jer ima tu i drugih jednako zanimljivih i vrijednih članaka, kraćih i dužih (neki od njih su iz pera nekih drugih ljudi). Tu su najprije opširniji sastavi o nekim značajnim ljudima, bilo s područja politike, bilo kulture, književnosti i slično pri čemu se akcentuira posebno njihova veza sa Splitom (Vojmil Rabadan, Ivo Tijardović, Tomislav Tanhofer, Josip Smodlaka, Franjo Suppé, Jakov Gotovac i Split, Dobriša Cesarić i Dalmacija, Milan Begović u Splitu itd.), pa bilješke o nekim ustanovama, organizacijama, društvima i slično (istaknimo posebno onu o SMD »Zvonimir«) odn. o splitskim knjižarama itd, registrirajmo dalje i članke o splitskim, trogirskim, šibenskim i skradinskim načelnicima odn. bilješku o austrijskim namjesnicima za Dalmaciju, apostrofirajmo također brojne i zanimljive tekstove iz povijesti splitskog (prigodice i trogirskog) kazališta (vrlo vrijedni autobiografski napis Ka Mesarića »Zašto sam pobjegao iz Splita« pa članak »Kazališni entuzijasti«, odn. »Prva kazališna izvedba na Peristilu« itd.) i najzad zanimljive priloge »Moda i običaji u starom Splitu«, »Hrvati i Srbi u Zadru«, »Casanova u Jugoslaviji«, »Scampolo u Jugoslaviji«, »Dramatizacija, Zlatarova zlata« itd. itd. Sve

u svemu, riječ je o diskretnoj i nepretencioznoj a ipak vrlo vrijednoj inicijativi koja zaslužuje bezrezervnu pozornost...

Zdravko Mužinić

POEZIJA ANTE DABE

O prvoj zbirci pjesama Ante Dabe *Suhozidi* (1986) osvrnuo sam se u našoj književnoj reviji Marulić. Sada se preda mnom nalaze još tri zbirke pjesama istog autora: *Svečanost gromača, Onkraj kamenjaka*, koje sa *Suhozidima* čine Pjesničku trilogiju, i *Odrazi*, zbirka refleksivne poezije. Tako je redom u četiri godine pjesnik dao čitateljstvu četiri svoja pjesnička buketa, četiri svoje rumene i zlatne jabuke.

Pjesnik je optočio svoje otoke, Istru, Rijeku i primorje »himnom riči«, obdario ih svojim rajem, dragom pjesmom, slatkim plodovima svoga srca i uma.

Mnoge pjesme prve zbirke objavljene su već prije u našoj reviji. Naš *Otočan* je naš *Dabo*. Ono što je rečeno o Suhozidima, može se većim dijelom reći i o *Svečanosti gromača* i *Onkraj kamenjaka*.

Suhozidi su kompleksnija zbirka s obzirom na tematiku, dok su *Svečanost gromača* i *Onkraj kamenjaka* prije svega poetizirani krajolici pjesnikovog zavičaja.

Pjesnik na početku zbirke *Svečanost gromača* u pjesmi *Prolog* daje naslut svoga raspoloženja, svoga viđenja vlastitog iskona, iz kojeg izvire i u koji uvire njegova poezija:

Šikćem u vis
žarom vatrometa,
strijelni blijesak,
munja, iskra vruća
vrh raspuća i plavih bespuća.

— — — —

Vršim ukrug
gumnom zlatožutim
tu je bitku
i pjesmi začetak,
tu se veže konac i početak.

Pjesnikovu arkadičnost, sa zoranićevskim prizvucima, pravu svečanost idile, *Svečanost gromača,* pokazuju nam oživljeni, slikovito i konkretno dani prizori na tlu, moru i nebu u spletu sunca, vjetra, oblaka i zvijezda. Sve je oživljeno, sve zbori, migolji, trči i bliješti *Po srebrnu krasu* u oporbi prizorima opustjelih polja, zapadnog crnila, i studeni na sivom kamenu te se sve preobraća u privid, modrilo i očekivanje obrata *(Privid iz svaža).*

Napokon, opet, sve je puno života, borbenosti u znaku vatre i beskraja, sve je probuđeno *(Zadiplio zamorac).*

U zbirci pjesama *Onkraj kamenjaka* isprepliću se san i java, poetski obrisi, slike i sličice zbilje i privida (sapleo se dan u snove), kao da se približava kraj životu i nužnost je oživiti život spomenom *(Spomen od privida).* Prizori ljepote duboko zarobljuju pjesničku dušu te sve postaje drugotno spram toga *(Ča će iće, ča će piće).*

Pjesnik izražava lepezu raspoloženja *(Na varljivoj dodirnici)* od zanosa do klonuća. Cijela zbirka protkana je određenom niti sjete, pa makar izražavala, u pojedinim skupinama pjesama, i vedre i lijepe ugođaje *(Dragost trena).*

Na koncu je ove zbirke skupina pjesama izrazito baladična i sjetna *(Zov djedova)* koja završava jezivom slutnjom o uzaludnosti i praznini postojanja *(Nad izlošcima mojih snova lete supovi).*

Što se tiče formalne strane, pjesme Ante Dabe toče se u skladnom ritmu, u bistrim slapovima izrazito pjesničkog jezika hrvatskog jezičnog standarda i ugodne čakavštine. One općenito nose u sebi pređu, »naslut slatkih bajalica«, pjesničkog viđenja kraja, radnji i zbivanja u njemu i na kraju svoje misli, dakako, u poetskom ruhu o čovjeku i njegovoj sudbini (Viđenja su moja malena) u zbirci pjesama (četvrtoj zbirci) *Odrazi.* Dabo je svojim pjesničkim djelom postavio već do sada trajan spomenik u umjetnosti riječi kod Hrvata. Odrazi su uistinu »očovječenje ljepote« (M. Maršić) što se s pravom može reći za sve zbirke Dabinih pjesama.

Posebno umilno teku stihovi u Dabinoj čakavštini:

Mrva raja, himan riči,
draga pisma, od davnina,
ča mi glazbom dušu liči,
rič najslaja — materina!

(Odrazi, str. 41)

Jerko Ivanković

NEZAMJENJIV KNJIŽEVNO-POVIJESNI PRIRUČNIK

Ivan Alilović, Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine između dvaju ratova, HKD, Zagreb, 1989.

Ovo je deseta, dakle u neku ruku jubilarna knjiga Ivana Alilovića, a vjerojatno i najbolja u cijelom njegovu dosadašnjem opusu. Ivan Alilović objavljuje knjige počevši od 1972. Prva mu je knjiga: »Pustinjakove pripovijetke iz seoskog života Zapadne Hercegovine«. I ona, kao i sve ostale (izuzevši kratku monografiju o dr. Anti Radiću, izdanu u povodu 60. obljetnice smrti toga velikana hrvatske kulture) plovi hercegovačkim obzorjima, s time da se u ovoj posljednjoj, kao i onoj koja joj je prethodila i čini s njome cjelinu, bavi i hrvatskim piscima Bosne. Doista u liku i djelu prof. Ivana Alilovića imamo svijetao primjer zauzetog književnog pregaoca, kojemu njegov zavičaj i njegova domovina mnogo znače.

Znanstveno su najvrednije dvije posljednje knjige, jer je u njihovoj izradbi autor učinio ono što bi u redovitim prilikama trebao raditi cijeli tim stručnjaka. To je *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine* u dva sveska, od kojih prvi svezak obuhvaća razdoblje do 1918 (popis pisaca iz toga sveska ponovljen je i u drugom svesku), a drugi razdoblje između dvaju ratova. U ovom ćemo članku govoriti prvenstveno o drugom svesku, koji je, odmah da kažemo, zbog triju razloga bitno bolji od prvoga: a) u nj su uneseni i muslimanski pisci koji su dobrovoljno i punopravno sudjelovali u hrvatskoj književnosti od polovine 19. stoljeća pa do završetka drugog svjetskog rata; b) redakcija pojedinih prikaza metodološki je čišće provedena; c) u drugom je svesku kudikamo manji broj tiskarskih grešaka nego u prvom. Napominjemo da je autor pri objavljivanju drugog sveska promijenio izdavača.

Ovaj jedinstveni književni leksikon u doslovnom je smislu nezamjenljiv, jer naprosto donosi podatke koji se nigdje drugdje ne mogu naći. Samo entuzijast Alilovićeva kova ne štedi vrijeme koje je potrebno da bi posjetio potomke i znance ovog ili onog pisca, ne štedi novac za putovanja, ne štedi sate i sate na istraživanju podataka iz teško pristupačnih spisa. Ali taj se zanos ne vidi samo po upornosti nego i po toplini i po angažiranosti koje se u mnogim bibliografskim zapisima osjećaju. Možda će neki preveć pedantni stručnjak za leksikografiju reći da rečenice kao »Bio je neobično sposoban da na jednostavan i popularan način prikaže pojedine teme iz medicinske znanosti...« (str. 123) ili »Kao vječiti samac i beskućnik stanovao je preko trideset godina u jednoj podrumskoj sobici« (str. 101) ne idu u stručno leksikografsko biobibliografsko djelo poput ovoga, ali Aliloviću je sigurno više stalo da zadovolji šire slojeve čitateljske publike, koja će uvijek dati prednost humanom i osobnom zapisu o piscu-čovjeku, a ne šturom i beskrvnom »stručnom« podatku.

Unoseći muslimanske autore Alilović je pazio da ne povrijedi ničiju osjetljivost. Već je u predgovoru za taj dio Biobibliografije dao pristojno i dostatno obrazloženje rekavši da je uvrstio one »muslimanske pisce koji su dobrovoljno i punopravno sudjelovali u hrvatskoj književnosti«, odnosno one koje je kao hrvatske pisce »tretirala i znanost i ugledni i zaslužni muslimanski povjesničari, pisci i publicisti«. Možemo reći da se Alilović držao otprilike onih kriterija kojih su se držali i urednici poznatog »Hrvatskog biografskog leksikona« Jugoslavenskog leksikografskog zavoda »M. Krleža« pri unošenju određenih muslimanskih autora u navedeni leksikon. Ni u Alilovićevu slučaju ni u slučaju Jugoslavenskog leksikografskog zavoda ne radi se ni o kakvoj »kroatizaciji« nego o poštovanju volje samih pisaca i o poštovanju činjeničnog stanja u našoj kulturi.

Kao što je poznato, novosadski »Leksikon pisaca Jugoslavije« s glavnim urednikom Živojinom Boškovom, ima ambiciju sveobuhvatnosti, ali ako ga usporedimo s Alilovićevom Biobibliografijom, vidjet ćemo da je Alilovićevo djelo, što se tiče bosanskohercegovačkih pisaca, kudikamo obuhvatnije. Od Alilovićevih pisaca našli smo u »Leksikonu pisaca Jugoslavije« zasad samo nešto manje od četvrtine i to ne računajući pun broj pisaca u Alilovićevim knjigama, koji iznosi 370 pisaca, nego samo one kojima prezime počinje slovima A do Lj (ukupno kod Alilovića 202 pisca). Za znatan broj hrvatskih pisaca BiH podatke je moguće naći samo u Alilovićevoj Biobibliografiji, naprimjer, za Antu i Marka Alaupovića, Augustina Augustinovića, Antu Babića, Badrova, Bakamovića, Barišića Stipu i Urbana, Benkovića, Borasa, Bosiljevca, Srećka Bošnjaka, Mehmeda Džemaludina Čauševića, Dragu Čelika, I. Klarića, E. Krajinovića, A. Kraljevića, F. Kunića, E. Lileka, A. Lovrića, R. Maldinija i mnoge druge.

Budući da se ne radi ni o kakvu estetskom izboru nego o radu koji je obavljen po književno-povijesnim kriterijima, Alilović je naprosto obradio hrvatske pisce BiH i pisce koji su na tom prostoru djelovali (do završetka drugoga svjetskog rata) i nikoga od njih nije u prikazu lišio bitnih podataka, premda se osjeća da je neke radio hladno i objektivno dok je kod drugih pokazao stanovito osobno zbližavanje s njihovim djelom i likom. Ja mu to nimalo ne zamjeram, jer knjige se ne pišu samo umom nego i srcem, a zamjerio bih mu kada bi neke pisce prema kojima osjeća manji osobni afinitet izostavio ili lišio bitnih podataka, što se nije desilo.

O Alilovićevoj Biobibliografiji izašle su četiri recenzije koje su bez imalo suzdržavanja afirmativne. Izašao je i jedan prikaz s prigovorima (Preporod, Sarajevo, broj 17/1989). Glavni prigovor (kroatizacija muslimanskih pisaca) otpada već nakon što ga sučelimo s tezom iz uvodnika istoga broja Preporoda, u kome se kaže: »... u našoj zemlji živi blizu pet miliona duša koje su ili muslimani ili potječu iz muslimanske tradicije. Među njima je pripadnika svih naših naroda i narodnosti. Ni jedna vjera u Jugoslaviji ne okuplja toliki broj različitih nacionalnosti...« Što se tiče ostalih, mahom faktografskih prigovora na razini nekih sitnih stručnih detalja, ne mogu pro-cijeniti njihovu utemeljenost. Pretpostavljam da će se na njih osvrnuti autor Alilović, ako to bude smatrao potrebnim.

Svevlad Slamnig

Vijesti

U Zagrebu je u Kongresnoj dvorani na Ekonomskom fakultetu održan XV. međunarodni obiteljski kongres s temom Sretna obitelj – radost i mir za sve. Kongres je trajao od 12. X. do 15. X. 1989. pod vodstvom i u organizaciji Obiteljskog centra u Sl. Brodu i Zagrebu (u suradnji s Verein Familienkongress iz Beča) pod osobnim pokroviteljstvom biskupa Pavla Žanića, predsjednika Vijeća za obitelj pri BKJ. Na Kongresu su izloženi izrazito humanistički i katolički pogledi na probleme obitelji u suvremenom svijetu. Rad Kogresa prenosila su i sredstva društvenog priopćavanja (RTV – Zagreb na III. programu).

Na natječaju za novinsku priču banjalučkog dnevnika »GLAS« primljena je pripovijetka našeg suradnika *Svevlada Slamniga* pod naslovom »Sestra vlasnika broda«. Slamnigova pripovijetka s ilustracijom ak. slikara Nedžada Nezirovića objavljena je u nedjeljnom revijalnom izdanju »Glasa« 15. 10 1989.

* * *

»Città nuova« od 25. X. 1989.donosi članak *Pasqualea Lubrana* o »Enciklopediji mrtvih« *Danila Kiša,* nedavno preminuloga u Parizu.

* * *

U Zagrebu je u velikoj dvorani »Vatroslav Lisinski« 31. X. 1989. izvedena premijera filma »Sakralna umjetnost u Hrvata«. Redatelj je *Jakov Sedlar*, a scenarist *Hrvoje Hitrec*. Film je snimljen na hrvatskom i engleskom jeziku, a bit će prikazan i u New Yorku, Torontu, Sidneyu i Melbourneu. Englesku verziju predao je J. Sedlar *Ivanu Pavlu II.* prigodom proslave 400. obljetnice hrvatske crkve sv. Jeronima u Rimu.

* * *

31. X. 1989. predstavljena je u »Klubu samoupravljača« knjiga *Mate Talijančića* »Plava grobnica Jadrana«.

* * *

L'Osservatore Romano od 22. X. 1989. donosi članak *Ratka Perića* o crkvi i zavodu sv. Jeronima pod naslovom »San Girolamo-centro spirituale dei Croati a Roma«.

* * *

6. XI 1989. svečanom je koncelebracijom, koju je predvodio kardinal Franjo Kuharić, započela akademska godina Filozofskog fakulteta Družbe Isusove u Zagrebu. Nakon koncelebracije izveden je prigodni program.

* * *

»Glas Koncila« od 5. XI. 1989. donosi članak *Luke Vincetića* prigodom 75. obljetnice prvoga broja »Hrvatske prosvjete« pod naslovom »Revija katoličkih literata«.

* * *

»Etudes«, br. 10/89, donosi prikaz knjige *Grahama Greenea* »Kapetan i neprijatelj« iz pera *Jeana Mambrina*.

* * *

Povodom objavljivanja knjige *G. Fasolija* »Georges Bernanos-la sfida del povero« (Izazov siromaha) *Benedetta Papasogli* piše o Bernanosu u »Osservatore Romano« od 17. X. 1989. članak pod naslovom »Aspetti inediti di uno scrittore difficile«.

* * *

Gaetano Massa u »Osservatore Romano« od 21. X. 1989. piše o ovogodišnjem dobitniku Nobelove nagrade za književnost, *Camillu Joséu Celi*, članak pod naslovom: Una prosa dolce e amara, aspra e tristemente tenera.

* * *

U Zagrebu je sredinom srpnja umrla poznata dramska umjetnica *Božena Kraljeva*, rođena 1904. Nastupila je prvi put 1924. u Zagrebu. Bila je legenda zagrebačkog HNK. Nastupala je u mnogim našim gradovima, a također i na evropskim scenama. D.

* * *

U srpnju 1989. u Dubrovniku je na početku jubilarnih (40 godina!) Dubrovačkih ljetnih igara nastupio zbor i orkestar Umjetničkog ansambla JNA izvevši Verdijev »Requiem« u franjevačkoj crkvi. Solisti su bili *R. Bakočević, A. Ivanović, S. Gugulovski i M. Nikolić*, pod vodstvom *M. Jagušta*. D.

* * *

Sredinom srpnja 1989. u Splitu (Peristil) splitska je opera izvela operu »Neron« od Arriga Boita, što je ujedno bila i njezina praizvedba u našoj zemlji. D.

* * *

Sredinom kolovoza 1989. na Dubrovačkim ljetnim igrama bio je izveden »Ratni Requiem« B. Brittena u internacionalnoj postavi, pred Kneževim dvorom. Nastupili su: Le-njingradski simfonijski orkestar, Internacionalni festivalski zbor iz Cincinnatija, Zbor dječaka iz Mainea, te solisti: sopran *S. Armstrong*, tenor *R. Leggate* i bariton *S. Robert* iz Velike Britanije — pod ravnanjem *A. Dimitrijeva*. D.

* * *

Dubrovačke ljetne igre završile su krajem kolovoza 1989. nastupom *Bečkih dječaka* (Wiener Sängerknaben). Među njima nastupio je i naš *M. E. Cenčić*. Ravnao je *S. Aichinger*. U prvom dijelu koncerta bile su skladbe duhovnog karaktera. U tom dječjem zboru nekada je pjevao i naš poznati dirigent svjetskog glasa pokojni L. Matačić. D.

* * *

Krajem kolovoza 1989. u Drenovcu kod Slavonske Požege, u crkvi sv. Demetrija pronađena je ploča s glagoljicom. Otkrivene su također freske i stari grobovi. To je drugi slučaj otkrivanja glagoljice istočno od Zagreba. Prvi nalaz glagoljice — prema izjavi arheologinje D. Sokač-Štimac — potječe s arheološkog lokaliteta Rudine kod Slavonske Požege. Vidi: »Marulić« 1988, br. 1, str. 128, pod naslovom »Vjesnik Muzeja požeške kotline, Slavonska Požega, 1986, br. 4-5 (prikaz). — Ova sadašnja arheološka istraživanja mogla bi donijeti više svjetla u davna zbivanja u »zlatnoj (požeškoj) dolini«. D.

* * *

U islamskim vjerskim novinama PREPOROD od 1. 5. 1989. objavljena je recenzija knjige dr. *Ante Kovačevića* »Musa Ćazim Ćatić und seine Zeit« iz pera *Džemaludina Latića*. U povodu izlaska navedene Kovačevićeve knjige piše *Jaša Zlobec* u literarnom prilogu ljubljanskog Dela (VII, 1989) članak »Intelektualčeva kalvarija«. I u TELEKSU (III, 89) izašao je prikaz navedene Kovačevićeve knjige. Autor prikaza *Srečo Zajc*.

* * *

U Dubrovniku je krajem kolovoza 1989. otvoren Dom Marina Držića (1520—1567), nakon što je bila temeljito uređena kuća u kojoj je svojevremeno živio naš veliki komediograf *M. Držić*. Uz ovu svečanost bio je i simpozij »Marin Držić i zlato Dubrovnika«. M. Držić bio je pisac evropskog formata. On je kronološki prethodnik velikog dubrovačkog pjesnika *Ivana Gundulića* (1588—1638), a također i *W. Shakespearea* (1564—1610). Držićeva djela i danas se izvode u našim kazalištima, a također i izvan naše zemlje. D.

* * *

Sredinom kolovoza 1989. u Zadru je bila folklorna svečanost. Folklorna grupa iz Sali (Dugi otok) prošla je u povorci zadarskim ulicama, a na trgovima je izvela svoje plesove. Djevojke su nosile veliko platno s tekstom »Seljačke užance 1989«. Osebujnost je bila u tome što su mladići povremeno trubili služeći se rogovima. To je ostatak nekadašnjeg načina ribarenja. Kada bi se ribari u čamcima otisnuli na more i kada bi koji čamac naišao na ribe, ribari bi rogovima dali znak ostalim čamcima da okruže ribe i bace mreže. D.

* * *

U Salima, na Dugom otoku, bila je u kolovozu 1989. izložba sakralnih skulptura saljskog umjetnika Ante Orlića, koji sada živi u Zagrebu. Prikazane su scene iz života Isusa Krista i svetaca. Kipovi iz lijevanog željeza, visoki oko 30-40 cm, izrađeni su u stilu tradicionalne crkvene umjetnosti. Naš »Marulić« je u broju 5/81. donio prikaz knjige »Župa Sali o 400. obljetnici dogradnje župne crkve svete Marije 1581-1981« (str. 526-529). D.

* * *

»Preporod« od 1. X. 1989. donosi odgovor prof. *Radovana Grgeca* na pisanje tog lista u vezi s »kroatizacijom Muslimana« u knjizi *Ivana Alilovića* »Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine između dvaju ratova«.

* * *

»Odjek« od 1. X. 1989. donosi govor Josipa Jurja Strossmayera na I. vatikanskom koncilu uoči proglašenja dogme o papinoj nezabludivosti.

* * *

U »Ninu« od 1. IX. 1989. *Slobodan Reljić*, u članku pod naslovom »Pružanje ruku« osvrće se vrlo povoljno na knjigu našega suradnika i člana dr. *Tome Vereša* »Pružene ruke«.

* * *

»Glas Koncila« od 1. X. 1989. donosi osvrt *Radovana Grgeca* na film »Purpurno i crno« s Gregoryjem Peckom u naslovnoj ulozi Mons. Hugha O'Flahertyja (u rubrici »Osvrti«).

* * *

Gabriele Carrara u »Osservatore Romano« od 10. IX. 1989. piše o aspektima

polemike koja je bila nepoznata *Alessandru Manzoniju* a odnosi se na njegovo djelo.

* * *

O. *Josip Antolović,* naš suradnik, piše u »Crkvi na kamenu«, br. 8-9/89, o. dr. *Ljubomiru Marakoviću.*

* * *

U Francuskoj je objavljeno djelo sadašnjeg poljskog premijera *Tadeusza Mazowieckog* »Un autre visage de l'Europe«.

* * *

U listu »Il Giorno« 30. VII. 1989. Guido Gerosa piše o djelu *Hannah Arendt* (Essere in comune).

* * *

19. i 20. X. 1989. održan je u Društvu književnika Hrvatske OKRUGLI STOL »Književnost između dvije domovine«, gdje su svojim referatima nastupili i hrvatski književnici koji žive i djeluju izvan domovine.

Nakon toga bila je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci otvorena prigodna izložba, na kojoj su izložene i neke ćirilometodske edicije.

* * *

Kod Herdera je objavljena knjiga *Hanne-Renate Laurien* i *Davida Seebera* »Was Laien bewegt« (Što pokreće laike).

* * *

Ovogodišnju Nobelovu nagradu za književnost dobio je španjolski pisac *Camillo José Cela.*

* * *

21. X. 1989. proslavljena je u Rimu 400. obljetnica crkve sv. Jeronima uz sudjelovanje pape *Ivana Pavla II.* i kardinala *Franje Kuharića.*

* * *

20. X. 1989. prezentirana je u Donjoj Stubici druga knjiga pjesama *Marijana Karabina*, našega suradnika.

* * *

U »Oku« od 15. X. 1989. objavljen je članak *Ivana Župana* »Sinteza marulologije« povodom izlaska iz tiska knjige *Mirka Tomasovića »Marko Marulić Marul«.*

* * *

11. X. 1989. predstavljena je u crkvi sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu gramofonska ploča »Liturgija sv. *Ivana Zlatoustoga*«.

* * *

»La Vie« od 11. X. 1989. donosi intervju s *Eugèneom Ionescoom* u kojem ovaj poznati pisac izražava svoje mišljenje da je jedino svetost u stanju spasiti čovječanstvo.

* * *

Zlatnu medalju, nagradu za katoličku kulturu, dobio je ove godine filozof *Cornelio Fabro.*

* * *

»Glas Koncila« od 1. X. 1989. donosi članak »Sveta Hrvatska u Kanadi« u kojem je istaknut odlomak iz knjige »Sveta Hrvatska« *Petra Grgeca* čiji je reprint nedavno objavilo HKD sv. Ćirila i Metoda — Društvo sv. Jeronima.

* * *

»A. R. M.« od 15. IX. 1989. objavljuje kratki osvrt na objavljivanje dnevnika kardinala *Alojzija Stepinca* u Zagrebu pod naslovom »Réhabilitations à l'Est«.

* * *

»Osservatore Romano« od 19. IX. 1989. donosi članak *Filiberta Mazzolenija* o duhovnim razgovorima spisateljice Simone Weil pod naslovom »Ho solo il timore di sbagliare la mia morte«.

* * *

»Osservatore Romano« od 15. IX. 1989. osvrće se u članku *Giuseppea Fasolija* »Sono corroso dal bisogno di giustizia« na stav *Léona Bloya* prema siromaštvu kao uvjetu za put prema svetosti.

* * *

U kapucinskoj crkvi Sv. Jakova u Osijeku održao se 15. X. 1989. zanimljiv koncert: sopran *Irma Galić* i alt *Marija Vereš-Kempf* uz pratnju na malim orguljama *Silvije Šandor* izvele su *»Stabat Mater«* G. B. Pergolesija. Koncert je imao dobar posjet i umjetnički je uspio. A. R.

* * *

U spomen 100. obljetnice rođenja 1880—1957 dr. Mihe BARADE u Segetu Donjem kraj Trogira — gdje je spomenuti župnikovao dugi niz godina — otkrivena je spomen-ploča na rodnoj kući toga istaknutog povjesničara, profesora Filozofskog fakulteta u Zagrebu i jednog od prvih istraživača hrvatske srednjovjekovne povijesti. Njegovom su zaslugom spašeni i tzv. »Trogirski spomenici«, bilježnički spisi trogirske komune iz 13. i 14. stoljeća u 4 knjige, nestali za vrijeme talijanske okupacije u toku 2. svjetskog rata. (mp)

* * *

U povodu 100. obljetnice rođenja fra *Eugena Matića* — Narcisa Jenka, franjevca i književnika, održana je 11. 11. 1989. u dvorani Župnog ureda u Livnu kulturno-umjetnička spomen-priredba. Ta je obljetnica obilježena i otkrivanjem spomen-ploče Narcisu Jenku na groblju na Gorici, posjetom franjevačkom samostanu na Gorici i izložbom »Fra Eugen Matić — Narcis Jenko u pisanoj riječi«.

* * *

U talijanskoj umjetničkoj reviji ARTE STAMPA (Genova i Rim), broj 2/1989, objavljen je opširan prikaz života i rada našeg suradnika književnika *Joje Ricova,* popraćen s talijanskim prepjevima šest Ricovljevih pjesama. Naslov prikaza: »JOJA RICOV o del dinamismo metafisico (un poeta croato)«.

* * *

Izdavačka kuća Sabatelli u Savoni izdala je u povodu šezdeset i petog rođendana poznatog pjesnika *Enrica Bonina* spomen-knjigu. U počasnom odboru za obilježavanje Boninova jubileja, nalazimo uz imena prvih ljudi talijanskog javnog života i ime našeg suradnika *Joje Ricova* (»italianista, scrittore, dramaturgo, Zagabria, Jugoslavia«). Knjiga se zove »Poesia oltre i confini«. U njoj su objavljena tri prepjeva Boninovih pjesama iz pera Joje Ricova: »La cattedrale dei pini« (Katedrala borova), »Anna dei pini« (Ana iz borova), »Non hanno tempo le mie parole« (Nemaju vremena moje riječi). Dan je i kratki prikaz života i rada prevoditelja.

* * *

»Preporod« od 1. XI. 1989. donosi odgovor redakcije na dopis *Zvjezdana Anđelića* u vezi sa člankom o »kroatizaciji pisaca muslimana«. U odgovoru redakcija »Preporoda« skreće pažnju na »dostojanstvenu i mudru reakciju *Radovana Grgeca,* glav. i odgov. urednika HKD-a« na isti članak.

ISPRAVAK

U pjesmi »Grobovi neznanih vojnika« Ive Balentovića (Marulić 3/89) peti stih prve strofe ispravno glasi:

»i u duhu budi za trenut s njima«

U članku T. M. »Pripis Političkoj misli Stjepana Radića« (Marulić 5/89), na str. 648, šesti redak odozdo, mjesto »Južnih Slavena« treba biti »južnih Slavena«, a na str. 649, 10. redak odozdo, mjesto »narodnim« treba biti »nadnarodnim«. Na str. 651, 5. redak odozdo, mjesto »o činjenicama« treba »o činjenici«.

BIBLIOTEKA »NOVI VIDICI«

FERDINAND KLOSTERMANN: **Teze o laicima.** Rasprava o laičkom apostolatu u svijetu poslije II. vatikanskog sabora.

RADOVAN GRGEC: **Novo i staro.** Prikaz nekih gorućih koncilskih i postkoncilskih pitanja s osvrtom na našu specifičnu situaciju.

JEAN GUITTON: **Katolicizam.** Sažeti prikaz katoličkog vjerovanja i nazora na svijet.

BONNET – GRGEC – VEREŠ: **Neoklerikalizam i pučki katolicizam.**

GEORGES HUBER: **Ivan Pavao I. ili Zvanje Ivana Krstitelja.**

RADOVAN GRGEC: **Nadanja i iščekivanja.** Prigodna razmišljanja katoličkog laika o zbivanju u Crkvi.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (67) . . . 685
***T. J. H. Mar:** Cvil nad rasutom baščinom . . . 689
Nove publikacije . . . 690
Stjepan Krčmar: Opiranje . . . 691
***Džemaludin Latić:** Hvatam leptira . . . 702
Tomislav Heres: Posmrtni susret s Josipom Kosorom . . . 703
***Iva Čuvalo:** Uspomeni fra Ljube Čuvala . . . 709
***Trpimir Macan:** D. M. . . . 710
***Zdravko Gavran:** Spoznanje . . . 711
Dubravka Petek: Uljez . . . 712
Tomo Vereš: Silone na raskrižju kršćanstva i marksizma . . . 715
***Mustafa H. Grabčanović:** Međugorje . . . 717
***A. V. Mihičić:** Pismo . . . 718
***Boris Puhlovski:** Mojem ocu . . . 718
Rajmund Kupareo: Neka vrijednosna načela kritike umjetnosti . . . 719
T. M.: Dmitar Zvonimir . . . 723
***Dragan Čuturić:** Suza je trebalo . . . 725
***Ruža Tremski Gradišnik:** Zlatna nit . . . 726
***Vera Valčić:** Pismo mami . . . 726
Benedikta Zelić-Bučan: Osvrt na neke historiografske zablude o kralju Zvonimiru . . . 727
***Jakov Ivaštinović:** Vrijeme protiv vremena . . . 731
Stanislava Adamić: Nešto dijabolično, druže Mefisto! . . . 732
Josip Badalić: Pjesnik Milan Pavelić i Hrvatski katolički pokret . . . 733
***Tomislav Dorotić:** Tako smiren i tih . . . 737
Gjuro Krasnov: Stipe Sikirica – sljedbenik medaljerske tradicije . . . 738
***Ante Kraljević:** Danas neću početi . . . 739
Emil Kazimir Žeravica: Jadi Petra sakrištana . . . 740
Miroslav Majnarić: Račun . . . 750
Stanislav Šodan: Tian An Men . . . 752
R. Bošković (uz uvodnu napomenu našeg suradnika V. B.): O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika . . . 753

Mišljenja i reagiranja

Stanislav Vitković: Dvije – tri napomene uz prikaz života i djelovanja kardinala Mihalovića 757

Mozaik

Mirko Petravić: Dvije ovoljetne premijere družine »Histrion« . . . 759
Siniša Hrestak: Zakučaste zamke jedne pop- opere . . . 761
Gjuro Krasnov: Stari ruski novci . . . 761
V. D.: Obnova katedrale u Zadru . . . 762
Božidar Finka: Promocija knjige »Župa Sukošan« . . . 763
Lovro Grubišić: Moji razgovori s Antom Topićem Mimarom . . . 766
Siniša Hrestak: Profesorica Stella Čolaković nije više među nama . . . 767
Najšarmantniji Eisenstein nije više veseo . . . 768

Knjige

Mirko Petravić: Uspio pokus 769
Radovan Grgec: Zvonimir Bartolić: Sjevernohrvatske teme IV 770
Ferdo Šarić: Potreba za korakom ... više 771
Krsto Spalatin: Marija Fabek: Vječna majka 773
Stanislav Vitković: Vladimir Merćep: Krepost čistoće 774
Tomislav Heres: Župa Sukošan 775
Zdravko Mužinić: Otimanje zaboravu 777
Jerko Ivanković: Poezija Ante Dabe 779
Svevlad Slamnig: Nezamjenjiv književno-povijesni priručnik 780

Vijesti

Iz domovine i svijeta 781

MARULIĆ – hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.